סדר התפילה · הגדה · מפרשים

מרבה לספר על הגדה של פסח

רבי ידידיה טיאה ווייל

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

מרבה לספר על הגדה של פסח

רבי ידידיה טיאה ווייל

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/מרבה-לספר-על-הגדה-של-פסח/
הקובץ נוצר ב־20 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611162349 של הספרייה.

תוכן העניינים

סימני הסדר 4
קדש 6
פסקה ב 6
פסקה ז 6
פסקה יב 7
יחץ 7
פסקה ב 7
מגיד 8
הא לחמא עניא 8
מה נשתנה 12
עבדים היינו 15
מעשה שהיה בבני ברק 18
כנגד ארבעה בנים 22
יכול מראש חודש 28
מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו . 28
ארמי אבד אבי 33
עשר המכות 46
דיינו 55
פסח מצה ומרור 58
חצי הלל 61
כוס שניה 67
רחצה 69
פסקה ב 69
מוציא מצה 72
פסקה ב 72
מרור 73
פסקה ב 73
כורך 74
פסקה ב 74
צפון 75
פסקה ב 75
ברך 75
ברכת המזון 75
כוס שלישית 75
שפוך חמתך 75
הלל 77
מסיימים את ההלל 77
מזמורי הודיה 95
כוס רביעית 105
נרצה 105
חסל סידור פסח 105
ויהי בחצי הלילה 106
זבח פסח 112
אדיר במלוכה 117
אדיר הוא 119
אחד מי יודע 120
חד גדיא 127

סימני הסדר

אמר המרבה לספר. הרי זה משובח ומשופר. אין הכוונה להכפיל דבר אחד לספרה. דזה דומה למעלה גרה. ואמר החכם כופל התיבות. יושווה לשפן וארנבת. אבל הענין יובן המדקדק. היטב הידק. ולחזק הבדק. שלא יהי' דברי הגדה כחדק. אז בשכלו הדק. מאמריו יושפר. באמרי שפר. ויוחק על לבו הסיפור. וזהו המרבה לספר. ותטיב לה' משור פר. ידיד יהי' המספר. ובהלל ופסח יספר. יזכה לבנין בית הבחירה לכפר:

עם היות שאין כוונת המרבה לספר במליצות ורמזים. רק לפרש בפשיטות עם כל זה הואיל שמהר"ם אלשוך ושל"ה ובעל עוללות אפרים וכ"מ בזוהר דחמץ רומז על תאות גופניות ודרכי יצה"ר כמו שאחז"ל שאור שבעיסה מעכב אבל מצה רומז למצות ומעשים טובים כמו שדרשו ושמרתם את המצות אל תקרי מצות אלא מצוות. ופסח רומז לתורה לשון פה סח ואין כאן מקום להאריך בזה הענין. אמנם להוציא חלק אי אפשר ואבאר סימן של קדש ורחץ וכו' על שלשה עמודי שהעולם עומד עליהם על התורה. ועל העבודה. ועל גמילות חסדים כדי לקיים אלה הדברים כיצד ינהיג:

קדש ורחץ כלומר בתחילת יקדש עצמו שישוב על עוונותיו. ואח"כ יעשה מצוות כדכתיב סור מרע ועשה טוב לכך קדש ורחץ קדש עצמך מעזיבת חטא ואחר זה רחץ שלא יהי' כטובל ושרץ בידו ולא יהי' דבר חוצץ עליו:

כרפס והם שתי תיבות כר לשון כרים וכסתות. ופס לשון הסרה כמו פסו אמונים מבני אדם. והכוונה מי שרוצה לזכות לכתר תורה. ר"ל שיסיר הכר שכך דרכה של תורה על הארץ תישן ולא לשכוב על כרים וכסתות. וגם דרשו כרפס ס' פרך. וששים ריבוי אותיות לתורה. וששים ריבוי הן ישראל. וכל אחד מישראל יש לו אחיזה באות אחד מן התורה:

יחץ כלומר חצי או מחיצה ר"ל מים במשורה תשתה. או די"ל כמ"ש רז"ל לעולם ישלש אדם שליש במקרא ושליש במשנה ושליש בגמ'. ואם הוא בעל מו"מ יקבע עת קבוע לתורה וזהו יחץ העת והזמן זהו עמוד התורה:

מגיד רחצה קודם שיקבע עצמו לאכול יגיד ילמוד תורה ויתפלל ואח"כ יאכל ברחיצה כדינו ויברך ענט"י. ורז"ל דרשו לא תאכלו על הדם. שלא תאכלו קודם שיתפללו על דמכם. ואית' בשבת דף ט' אסור לאדם שיטעום כלום קודם שיתפלל. ומכאן תוכחה מגולה לאותן בני אדם ששותין קפע בשבת וי"ט טרם שיכנסו לבהכ"נ מלבד איסור קידוש ואף אם יקדשו על היין הלא אין קידוש אלא במקום סעודה. ועליהם נאמר אותי השלכת אחרי גיוך אל מקרי גיווך אלא גיאך שנכנס להתפלל בכרם מלאה אי' מוראיכם והאר"י ז"ל הפליג מאוד בזה שאסור לטעום אפילו קודם עלות השחר:

מוציא מצה שיוצא מלבו כל מחלוקת כי מצה הוא מלשון ריב ומצה ובפרט בשעת אכילה. כדאית' בגטין פרק מי שאחזו אכול שליש ושתה שליש ושייר שליש. שאם הכעיס לא תפקע. אבל הצדיקים שאינם כועסים יכולין לאכול כל שבעם וזהו פי' הפסוק צדיק אוכל לשובע נפשו. ובטן רשעים תחסר. כי כל הכועס נקרא רשע דכתיב חדלו רשעים רוגז כדאית' בפסחים פרק אלו דברים וזה נמי כוונת הפסוק תהילים ק"ז אווילים מדרך פשעם יתענו שצריכין לשייר שליש. כי כל אוכל תתעב נפשם. שמא יבקע כרסו. וראוי להתרחק מכל ריב ומצב ואין כלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום:

מרור כורך ואף אם יבער בלבו איזה קנטור ומרירות לב. אזי יכריכנו ר"ל על כל פשעים תכסה אהבה וידין כל אדם לכף זכות. ובעבור זה גם למעלה ידינו אותו לכף זכות כדאית' בשבת פרק מפנין. ובראש השנה דף למי נושא עון למי שעובר על פשע וגם יאריך אפו כמו שארז"ל טוב ארך אפים מגיבור. ומושל ברוחו מלוכד עיר. והכוונה כי יש מי שטבעו להאריך אף. אבל בשרו עליו יכאב וכאש תוקד בקרבו הרוגז והכעס וזה קשה לגוף מאוד כי הכבד כועס והמרה זורקת בו טיפה ונולד כמה תחלואים ממרה ירוקה. וזהו טוב ארך אפיים מגיבור:

אמנם יש בני אדם שמזגו טוב ואינו נותן אל לבו כלל הבזיון והקצף ואינו מזיק לגוף כלל והוא דבר גדול ולאו כל אדם זוכה לכך כי אינו בנמצא באדם אחד מאלף שמושל וזהו המידה חזק בתפארת יותר מלוכד עיר כי הגוף נקרא עיר כמו שאמר קהלת מלך זקן זה יצה"ר שצר על העיר זהו הגוף וזהו עמוד העבודה. ומכאן ואילך מדבר בג"ח:

שולחן עורך שיהי' ביתו פתוח לרווחה. ויהיו ענים בני ביתו. ולומר כל דכפין ייתי וייכול. ומי שנכנס לביתו רעב יוציא שבוע כדמצינו ביואב שהי' נקרא ביתו מדבר שהי' פתוח והפקר וכל מי שרוצה לכנוס ולסעוד אצלו אוכל בלי רשות. וגדולה לגימה שזוכה להשראת שכינה כמו שארז"ל בסנהדרין פרק חלק. שהשרה שכינה על נביא שקר מפני שהאכיל לעדו הנביא:

צפון בירך שיהי' הצנע לכת. ויתן צדקה בסתר כי מתן בסתר יכפה אף. ועוד רמז אף אם יראה שדחיקא לי' שעתי'. אל יעזוב יראתו כי צפון חלקו ומבורך לעוה"ב כי שכר מצוה בהאי עלמא ליכא. ויהי' מלוה לעני בשעת דוחקו ר"ל אף שיש למלוה דוחק לעצמו ואפ"ה לא ימנע מלהלות לו וכוונה דוחקו דמלוה. והוא כאלו הקריב עולה ודרשו נוטריקון מלבד עולת הבוקר מלבד ר"ת מלוה לעני בשעת דוחקו:

הלל נרצה אזי כשמקיים דברים הללו. אז הילולו נרצה וגומרין עליו הלל. כמו שאמר הכתוב תהילים קיא ראשית חכמה יראת ה' שכל טוב לכל עושיהם תהילתו עומדת לעד

על דרך מה שאמרו באבות כל שיראתו קודמת לחכמתו. חכמתו מתקיימת וזש"ה אם יראת ה' ראשית לחכמתו שהיא קודמת אז שכל טוב לכל עושיהם ומפרש הטעם מפני שתהילתו עומדת לעד שחכמתו מתקיימת:

קדש

פסקה ב

הטעם דתקנו ארבע כוסות כ' רשי' בריש פרק ערבי פסחים משום ד' לשונות הגאולה הוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי ובדף ק"ה כ' רשי' הטעם כנגד ג' כוסות שראה שר המשקים דפרעה וכוס בהמ"ז (ועיין לקמן בפסקא דשפוך חמתך מ"ש בזה) ולענ"ד יש ליתן טעם אחר עפ"י מה דאית' במכילת' פ' בא ר"א הקפר אומר שהיו לישראל ארבע מצו' שאין כל עולם כדאי בהן. שלא נחשדו על העריות. ולא על לשון הרע. ולא שינו את שמם. ולא שינו לשונם ובגדיהם שהיו ישראל מצוינין שם ובזכות זה נגאלו והוציא זה מקראי עש ונראה דכנגד זה תקנו ארבע כוסות:

אך קשה הא כ' רש"י בחומש ואת ערום וערי' שלא היו לישראל מצות כדי לגאול אותם ונתן להם דם פסח ודם מילה עיין פ' בא כבר תי' בזה בס' כלי יקר דאלו ד' מצות הם בשב ואל תעשה. אבל היו ערומים במצות עשה ונתן להם הקב"ה שני מצות עשה פסח ומילה ע"כ דבריו ונכון ונלע"ד דבזכות שב ואל תעשה שילם הקב"ה מידה כנגד מידה שבטלה העבודה מאבותינו במצרים בראש השנה והוא נמי שב ואל תעשה. אבל בשביל קיום מצות העשה. יצאו ממצרים שזהו קום ועשה והוי מידה כנגד מידה (ועיין בפסקא ושמע ה' וכו' ותמצא עוד טעם לד' כוסות):

פסקה ז

אשר בחר בנו ז"ל הרמב"ן בחומש פ' בשלב על פסוק כל מחלה וכו' וז"ל והנני מאיר עיניך כי כל ברכה שיש בה מלכות היא כן שחלקו כבוד למלכות העולם אשר קדשנו ואשר עשה לנו (ר"ל בנסתר) והסמוכה לחברתה אשר לא יזכירו מלכו' הוא לנוכח אתה גיבור אתה קדוש וכן כולם ותקנו עלינו לשבח נסתר מפני שמזכירין בה מפני מלך מלכי המלכי' והבן זה עכ"ל וקשה מברכת הקידוש ואשר גאלנו. וכן מזכירין ביוד ימי תשובה זכרינו דהן מתחילין בנסתר ומסיימין בנוכח וכן הרבה כדומה לזה. וצ"ל דדווקא בתחילת הברכה שמזכירין בה מלכות צריך נסתר. אבל סוף הברכה שהוא דרך בקשה ותפילה הוא בנוכח. וגם צ"ע שאנו אומרים אין לנו מלך אלא אתה. ואפשר דדווקא במלך העולם הקפידו בנסתר ועיין בתוס' דפסחים דף ק"ו ע"ב:

פסקה יב

מה שנוהגו' הנשים לברך שהחיינו בשעת הדלקתן כתבתי להגאמ"ו ז"ל שזה לא מצאתי בשום ראשון או אחרון מפוסקים. והשיב לי כי גם בס' יוסף אומץ סי' תשצ"ח התמיה על זה כי עיקר שהחיינו נתוקן על הכוס ואפ"ה כ' הגאמ"ו ז"ל להניחן על מנהגן. כי עשו להן נחת רוח לנשי' כמו בסמיכה. ומשמע בסוכה דף מ"ז דיכול לומר זמן אי"ט אפי' בשוק. ואם היות כן כתבתי אליו. לפ"ז אם אמרה שהחיינו על הנרות כי היא קבלת י"ט שלה. אזי אם תעשה אח"כ קידוש. לא תאמר אז שהחיינו. וא"כ בפס דגם בעלת הבית מברכת על הקידו' לא תברך אז עוד זמן. אמנם אם בעל הבית הוא מדליק על הנרות אזי טוב יותר לברך זמן על הכוס ולא על הנרות ובכל זה הסכים עמי הגאמ"ו ז"ל דנכון לנהוג כן:

יחץ

פסקה ב

כתב בס' שיח יצחק שחיבר הגאון בעל אפי רברבי טעם שנותנין בגד בין כל מצה ומצה בקערה מפני שהוא דומה לצרורות בשמלותם דהי' למעלה ולמטה וגם היו טועמין טעם המן בלחם שהוציאו ממצרים שהי' מכוסה למעלה ולמטה עכ"ל ונהגו לצרור חלק מצב אפיקומן במטפחת ולשאת על שכמו. ואח"כ לתת אותו בין כר לכסת (פסח מעובין לבעל כנסת הגדולה):

עוד כ' בס' הנ"ל טעם לגבי נטילה ראשונה שלא נוטל ידיו רק הב"ב לבד. אע"ג דנטילה זו משום טיבולו במשקין. משום דהן אוכלין פחות מכזית. וגם הטיבול במשקין הוא פחות מרביעית. משא"כ ב"ב המחלק נוגע בכל הכרפס ובמשקין שיש בו רביעית עכ"ל על כן ראוי שב"ב המחלק יטבלנו במשקה לכל המסובין תחילה ויתן לכל אחד חלקו פחות מכזית: כשאומר הא לחמא עניא יהי' הפת פרוסה מגולה. ונוהגין להסיר הביצה והזרוע מהקערה בשעת הגבהה. והמ"א כ' דאין צריך להסירם: כ' בספר שיח יצחק טעם להגבהת קערה. כי הוא דוגמת סל הביכורי' דצריך תנופה הואיל שאומר ווידוי דביכורים עכ"ל ונוהגין לפתוח הפתח בשעה שאומר הא לחמא. כי היאך יאמר כל דכפין ייתי ויכול. והשער סגור ולכנוס לא יכול:

מגיד

הא לחמא עניא

פסקה ג

הא לחמא עני' (כ' בכנפי יונה גמט' רי"ו שם של ע"ב. לחמא עני' גמט' רד"ו) פסקא זו קשה דבראשון הי' לנו לומר כל דכפין וכו' ואח"כ בהסיב' כל בני ביתו ראוי לאמ' הא לחמא. וגם שאר דקדוקים שהאריכו בזה האברבנאל וס' מעשה ה'. והנראה בזה כדאית' בי"ד סי' רמ"ט צריך ליתן צדקה בסר פנים יפות בשמחה ובטוב לבב ומתאונן עם העני בצערו ומדבר לו תנחומין. ואם נתנה בפנים זועפות ורעות הפסיד זכותו וכן אמר ישעי' הנביא ונפש נענה תשביע והכוונה מתחילה ידבר אל העני שאל יצער נפשו ולא יתבייש שהוא עני. באשר שגלגול חוזר בעולם. ומאשפות ירום אביון להושיבו עם נדיבים. ובזה יתרצה האביון והעני לבא לביתו. אמנם בשעת האכילה לא ידבר כלל מענין העניות. רק יחשב בעיניו כאלו הוא חבירו ממש וטוב לו עמך. ויאכל וישתה בטוב לב משתה תמיד. יען לאחר האכילה כשיפטור האורח עני ממנו ינחם אותו בדברי תנחומין שיאמר ה' יעזור לו ויצפה לישועה כמו שאנו מצפין ג"כ לגאולה שלימה:

וכל אלה הדברים סידר בעל הגדה שרוצה בעל הבית שיסיבו עמו ענים. מתחיל ואומר הא לחמא עניא די אכלו אבהתנא בארבע דמצרי'. והא דאמר בארעא דמצרי' ולא אמר ביציאת מצרים כ' האבודרהם בשם בן עזרא שהי' שבוי בהודו. והיו מאכילין אותו לחם שאינו מתעכל להם שאינו מחומץ ומזה הענין עצמו הי' הגאולה שלא הניחו המצרים את ישראל להחמיץ העיסה. ואם זה ה' לאבותינו במצרים כל כך עניות והיו להם לעבדים. ובאלו דברים יסיר המסוה הבושה מעל פני העני ויבא לבית העשיר. אמנם כשמיסב עמו על השולחן. יאמר כאלו הוא חבירו כל דכפין ייתי ויכול. וכל דצריך ייתי ויפסח ולא יהי' לעני כאוכל נהמא דכסופא. וכשנפטר העני ממנו ידבר לו תנחומין השתא הכא וכו' כלומר שיהי' מצפה לתשועת ה' ויוחיל לו כמו שאנו מצפין לגאולה לבא לארעא דישראל:

דרך השני דאית' במדרש שבזכות הצדקה שהיו אבותינו במצרים מאכילין את הענים הרעבים על שולחנם לכך נגאלו ומהם ראוי ללמוד לעשות כמו שעשו הם גם אנחנו מחויבים לעשו' כן. וגדולה הצדקה שמקרבת אל הגאולה כדאי' בב"ב דילפינן מדכתיב כי קרובה ישועתי לבא וצדקתי להגלות. וזהו כוונת תחילת הגדה הא לחמא עני' ר"ל הגאולה הי' בעבור לחם העניים די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים. לכך גם אנו עושין

כן ונאמר כל דכפין ייתי וייכול ולמה נעשה כן לזה אמר השתא הכא וכו' דגדולה צדקה שמקרבת את הגאולה שאנו מצפין לשנה הבאה בארעא דישראל:

דרך הג' יאמר בדקדוק למה התקינו פסקא זו בלשון ארמי. ואינו מספיק מה שמפרשים לפי שבני בבל מבינים לשון ארמי. דא"כ בזמן הזה ה"ל לתקן לאומרו בלה"ק. בסידור כתוב על קלף שנת קס"ו מ"כ וז"ל ומה שאנו אומרים קריאה זו בלשון ארמית משום שאין המזיקים מבינים בלשון ארמית. ואלו היינו אומרים כל דכפין ייתי וייכול בלשון שהיו מבינים היו באים ומזיקים לבני אדם. וא"ת והא אמרינן ליל שמורים לילה משומר ובא מן המזיקי'. וי"ל דאינם מזיקים מאליהם אבל אי קורין להם באים ומזיקים. ועוד י"ל שאם היו מבינים הי' לחוש שמא מתוך כך יבאו וירגילו לבא לאחר פסח ואז יזיקו לבני הבית. ולמאי דאמרינן לילה המשומר ובא מן המזיקין קשה הא אמרינן השטן גמט' שס"ד דאית לי' רשות שס"ד ימים בשנה להזיק חוץ מיום הכיפור שאין לו רשות להזיק משמע שאף בליל פסח יש לו רשות להזיק וי"ל דהא דאמרי' ליל המשומר היינו דווקא לישראל כדכתיב לבני ישראל לדורותם במעשה וודאי אין מזיקים לישראל אבל בדיבור מזיקים. אבל בי"כ לית לי' רשות לא במעשה ולא בדיבור עכ"ל הבט וראה מגודל הלכה זו הדחק בטעם זה. ותו יש להפליא הא דאמרינן דלשנה הבאה היו צריכין לומר בלה"ק רק כדי שלא יאמרו מרדו היהודים. דא"כ למה חוזרין ואומרין בארעא דישראל וה"ל לומר בארץ ישראל. ושוב אומר כולה בלה"ק לשנה הבא בני חורין ולא אמר בנן חורין ויתר דקדוקים האריכו בו המפרשים:

והנראה בזה שבני בבל שהי' לשונם ארמית ותרגום תקנוהו נוסחא זו על ארבע זמנים שונים. והיינו בפסח ראשון שבאו לארץ בשבע שכבשו ושבע שחלקו אז היו אומרים כהא לחמא עניא די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים ואח"כ כשנבנה בית המקדש והיו דומין לבני מלכים שביתם פתוחה לרווחה והיו אוכלי' המצה דרך משתה ושמחה היו אומרים כל דכפין ייתי וייכול וכל דצריך ייתי ויפסח ר"ל דברים הצריכין לקרבן דהיינו ד' כוסות (אבל הפסח עצמו אינו נאכל אלא למנויו) (והרמב"ם בסדר הגדה כ' שזאת הפסקא לא אמרו בזמן שבית המקדש קיים) אמנם לאחר החורבן נשבת השמחה מעירנו ולא היו אומרים כבראשונה. רק השתא הכא לשנה הבא בארעא דישראל וכינוי לגאולה בלשון הקודש ולא אמרו לשתא דאתא. כי ידוע כשהיינו בארצנו הקדושה לא דברנו רק בלשון הקודש כי הוא לשון מולדתינו. והואיל שגאולת עזרא לא הי' בתכלית השלימות על כן משתף עמו לשון תרגום. ובעבור שעכ"פ משועבדים היינו לכשדים ומדי ופרס וגם

יודעים שנחרב אח"כ. ועכשיו בגלות הרביעי אנו אומרים לשנה הבא בני חורין מפני שתהי' גאולה אחרונה גאולה בשלימות ואז כינוי אותו כולו בלשון הקודש:

דרך הד' ירצה בזה כי יש שלשה טעמים על יחץ ומפני שהוא חלק המצה לשני חלקים. אחת לתוך הקערה. ואחת תחת מראשותיו ההוא מצניע. ונתן טעם בדבר הא לחמא עני' שסדרו לאחר שעשה יחץ. ומבאר טעם הראשון כי החצי שמניח בין שתי המצות הוא סי' עברות כדרך העני בפרוסה והוא שאמר די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים בהיותם עבדי'. והחלק השני הוא על שום שלא הספיק להחמיץ ביציאתם ממצרי' וזה שאמר הא לחמא עני'. ובזה יובן חקירה אחת למה נקרא חג המצות לשון רבים ולא נקרא חג המצה. כמו חג הפסח שלא אומרים חג הפסחים ואפשר לומר הואיל דנוהג מצוה זו כל שבעה וכן חג הסוכות. וכן שבועות הוא סוף ז' שבועות של ספירה. אבל פסח אינו נוהג רק לילה אחת. ועוד יש לפרש הואיל דיש במצות שני טעמים זכר למצה של עני במצרים גופא. והשני זכר למצה של יציאת מצרים לכן נקרא לשון רבים חג המצות:

טעם שני של יחץ כי החלק הראשון הוא כדי לברך על אכילת מצה וזה שאמר כל דכפין ייתי וייכול. ועל חלק שמצניע לאפיקומין הוא דצריך לאכול כזית מצה באחרונה זכר לפסח דנא כל על השובע לזה אמר ברמז כל דיצריך ייתי ויפסח:

טעם שלישי ליחץ. דחלק הראשון מורה על הגלות המר הזה וקאמר השתא הכא וכו' והשתא עבדי דמצה לשון ריב ומצה. אבל חלק אפיקומן הוא סימן על הגאולה העתידה ולשון אפיק משמע לעתיד. וסימן לשנה הבאה בארעא דישראל כלומר אפיקו מניכי שלא יהיו כליהם עוד פה בגלות. ובני חורין כלו' אפיקו מיני שיאכלו פרפראות כבני חורין ומפני שקץ הפלאות מכוסה מעין כל אי לכך לרמז מצניעו וישם אותו תחת מראשותיו כלומר שכל בטחונינו בזמן הגלות הזה על סמיכת קץ הפלאות כאדם הסומך ראשו על מראשותיו:

דרך החמשה הוא דצריך לתת טעם למה אמרו ערבי פסחים לא יאכל אדם עד שתחשך. משום דבמצרים לא היו מניחין העברים לאכל מן הצהרים עד הלילה שהיו הולכים לביתם ולא בין הפרקים. כי הנוגשים אצים לאמר כלו מעשיכם ולא היו יכולין לאכול עד לעבודתו עדי ערב. לזה אמרו הא לחמא עני' די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים מש"ה אסור לאכל עד שתחשך כמו עני שאינו אוכל עד הלילה לכך כל דכפין שהרעיב עצמו ביום ייתי וייכול: (ואמרינן בירושלמי כל האוכל מצה בערב פסח כאלו בא על ארוסתו בבית חמיו ומפרשי' משום דכלה בלא ברכה אסורה לבעלה כנדה נמצא הכלה צריך שבע ברכות. וקודם שיאכל מצה ג"כ צריך לברך שבע ברכות. וצ"ל דשני בפה"ג לא

קחשיב כ"כ אבודרהם. ולי נראה דענ"י ומוציא לא קחשיב משום דגם אם אוכל חמץ צריך לברך ענ"י ומוציא. ולענ"ד כוונ' הירושלמי כי בין אירוסין לקידושין צריך קידושין וחופה וקריאת כתובה ושתי כוסו' כן הוא במצה דמקדש היום וחופה היינו כיסוי הלחם. וקריאת הכתוב' הוא קריא' הגדה ושתי כוסו' ששותין קודם האכילה. והביאה נקרא בשם אכילה כדכתי' אכלה ומחתה פיה. וא"כ הוא דוגמא דארוסה) כל דיצריך ר"ל ארבע כוסות וזכר לפסח שאוכלין אפיקומן שהוא זכר לפסח ייתי ויפסח ויעשו זכר הפסח ונתן טעם בזה משום דאנו מצפין לגאולה העתידה כי בניסן נגאלו ובניסן עתידין לגאול וד' כוסות ואפיקומן רומזין ע"ז לכן אומרים השתא הכא לשנה הבאה בארעא דישראל: דרך ששי נראה דפסקא זו מסודר כנגד הארבע בנים. כי מתחילה בא להראות לבן החכם. דכמו זה הלחם היו אוכלין במצרי' עצמו כדי שלא יתעכל במהרה. וגם כדי שלא הספיקו להחמיץ עיסתם ביציאתם ממצרים ואין בלב כל אדם להבין זאת כי איש בער לא ידע והחכמה בלב חכם תנוח. כל דכפין וכו' אמר המסדר נגד הרשע כמ"ש אבודרהם כל מי שהרעיב עצמו בע"פ כדי לאכול מצה לתאבון ייתי וייכול. וכל דיצריך שטרח הרבה מאוד בעשיית צורכי י"ט ולא מצאה ידו מה שהוא מהצורך י"ט של פסח ייתי ויפסח מה שאין דבר זה נכנס בלב בן הרשע האומר מה העבודה זאת לכם ואינו מרעיב עצמו. השתא הכא לשנה הבאה בארעא דישראל. אמר נגד בן תם שמתמי' למה לנו כל זאת הטרחא. כי עם היות שיצאנו ממצרים והגאיל אותנו מיד פרעה. עם כל זאת הלא עדיין אנו שרוין בגלות המר הזה. ומה יתרון לנו הלא אנחנו עבדי למלכי אומת העולם חוץ לארצינו. על זה בא כמשיב אע"ג דהשתא הכא. אבל לנשה הבאה בארעא דישראל כי אנו מצפין בכל יום לישועה וגאולה. השתא עבדי וכו' ואמר נגד הבן שאינו יודע לשאול. כי גם זה הבן בהיותו שומע דברי אביו מה שאומר לאחיו התם. מיד נסתעפו רעיוניו ג"כ במבוכת בן התם. ולבן קטן זה אין האב יכול להשיב כמו שהשיב לבן תם שהוא גדול ויודע לחלק בין מדינה למדינה. אבל הקטן אינו יודע בשינוי ארצות והאקלימים זה מזה. מפני זה אומר האב דלשנה הבא נהי' אנחנו בני חורין כמו שרים ומלכים וזה ההבדל רואה הבן קטן בכל עת:

דרך השביעי שהמסדר אומר שבעל הבית מחויב לומר זאת הפסקא לפני בני ביתו כדי שישאלו עליו שאלות מה נשתנה וכו' ואמר הא לחמא עני' וכו' כדי שיחול עליו שאלת הבן מה נשתנה וכו' שבלילה זה אוכלין כולו מצה וכו' ואחר זה אומר כל דכפין וכו' וכל דיצריך וכו' ר"ל שאומר בזה שמראה להגיה הקערה שמסודר עליו השני טיבולין ומרור וכרפס שכל מי שאין לו אלא המצו' על י"ט של פסח יבא לכאן ויתן לו. על זה

יבא בשאלתו השני שאלות למה אוכלין מרור ולמה מטבילין שני פעמים. ואח"כ אומר השתא הכא וכו' ר"ל כי מחויבין להסב התינוקות כדי שישאלו ובזה אומר האב לבני ביתו שיהיו מסובין כדרך בני מלכים ואעפ"י שהשתא הכא וכו' לשנה הבא בארץ ישראל וכתי' בני חורין על זה מתמי' הבן למה בלילה זה דווקא כולם מסובין:

מה נשתנה

פסקה ב

מה נשתנה וכו' יש להבין למה קאמר מה נשתנה. ולא קאמר למה נשתנה על פי פשוטו י"ל כי החילוק בין מילת למה למילת מה. כי תיבת למה הוא אם מבקש שלא תהי' דבר זה כמו למה יאמרו מצרים. למה הריעות לעם הזה. למה יאמרו הגוים וכדומה שהוא רוצה לטעון בטענה שלא יעשה דבר זה. אבל מילת מה מורה שרוצה בדבר רק שביקש טעם לדבר מפני מה. ואע"ג דבשאלת רשע כתיב מה העבודה הזאת לכם. הוא כי הרשע ברעתו שאל ב' דברי' אחד מה העבודה הזאת כלו' מה נתינת טעם יש ועוד אומר לכם דאף אם יש טעם בדבר אין דעתו לקבל מדאומר לכם ולא לו. או י"ל הואיל דבתורה כל שאלת ד' בנים מתחילין בלשון מה בחכם מה העדו' וכו' ברשע מה העבודה. בתם אומר מה זאת. מתחיל בעל הגדה נמי בלשון מה. ועפ"י רמז דרצה להזכיר בלילה ההוא נדדה שנת המלך ודרשי' מלכו של עול' ותחילת מפלת המן שהוא בליל פסח. וזהו ר"ת מה נשתנה הלילה ר"ת המן. ועפ"י סוד בן חכם שואל חכמה כח מ"ה. ולילה זו מלכות בשם מ"ה וכו':

בין חמץ ובין מצה. והא דלא שאל כן גבי מרור ר"ל דהל"ל שבכל הלילות אנו אוכלין בין שאר ירקות ובין מרור די"ל דה"ק ובין מצה האי אמצה עשירה דבלילה זה אינו יוצא רק במצה גמור שבעינן לחם עני והיינו דקאמר כולו מצה אבל במרור לא שייך כן דהא יוצאין בכל מין עשב וירק מר. ומש"ה נמי לא אמר כולו מרור כמ"ש תוס' דף קט"ז:

מה נשתנה הספיקות בזה הפסקא רבו. למה לא שאל על שאר שנוים דהיינו ד' כוסו'. וכי תימא דהבן לא ידע עדיין דישתה ד' כוסו'. הא נמי לא ידע מטיבול שני רק דראה על הקערה ה"נ רואה שמוזגין כוס שני וביותר קשה לפמ"ש רש"י דף קי"ו וכאן הבן שואל במזיגת כוס שני. א"כ ה"ל לשאול על כוס שני גופו. ובפרט הרשב"ם שכ' דשואל מה נשתנה עכשיו שמוזגין כוס שני ע"ש ונרא' דעיקר שאלתו על אכילה משום דמוזגין כוס שני כדי שיהי' נגררי' לליבי' דניכול מצה טפי כדאית' בדף ק"ז ע"ב וכיון דרואה דכל המזיגה כדי שיאכל כל המונח לפניו לתאבון ושפיר נופל הספק מה נשתנה על אכילתן. אמנם אכתי קשה דשואל שלא כסדר. האברבנא"ל בזבח פסח מיישב דבראשון שואל

על שני סימני עבדות דהיינו מצה ומרור. ואח"כ שואל על שני סימני חירות. ולזה השיב דשני סימני עבדות הוא מצד שהיינו שני מיני עבדות לפרעה. וגם במצרים שהמקום גורם שלא יכול עבד לברוח והכל מושלים בנו. אמנם עדיין קשה דה"ל לבן חכם לכלול השני שאלות של עבדות יחד שבכל הלילות אנו אוכלין בין חמץ ובין מצה ובין שאר ירקות. והלילה הזה כולו מצה ומרור. וכן הל"ל בסימני חירות שבלילה זו אוכלין מסובין ומטבילין שני פעמים מה שאין כן בכל הלילות:

והנה בעל מעשה ה' כ' דארבע שאלו' נתקנו נגד ד' בנים שאלת מצה הוא שאלת חכם למה בלילה זו כולו מצה שיהי' אסור אפי' משהו. (או כולו מצה שאינו יוצא במצה מבושלת דבעי' טעם מצה. וגם לאכל מצה באחרונה ואין מפטירין אחריו כדי שישאר טעם מצה בפיו). שאלה שני על אכילת מרור הוא שאלת רשע שהוא לא חפץ בתמרורים ראש ולענה. ועל זה יענה מה העבודה זאת לכם. שאלה שלישית הוא שאלת תם שאינו ספק לו רק מה שרואה בחוש הגשמי שרואה שני מיני טבילות הלא די במין טיבול ראשון. שאלה רביעית הוא על הסיבה נגד שאינו יודע לשאול כדאי' בגמ' מחויבים להסב התינוקו' כדי שישאלו:

ולענ"ד יש לפרש הפסק' על שני דרכי' אחרי' ומתחילה נבאר מה שלא מצאתי בהמפרשים שהרגישו בשינוי הקרא כי בפרשת בא בפסח ראשון כתיב כי אם צלי אש ומצות על מרורים יאכלוהו. ובפ' בהעלותך כתיב ככל חקת הפסח יעשו אותו על מצות ומרורי' יאכלוהו. למה מפסיק בעל בפסח ראשון בין מצה למרור. ובשני כוללן יחד. ולא דיברו בזה מפרשי התורה. ונראה עפ"י מ"ש הרמב"ן בחומש ליישב הא דכתיב צלי אש ומצו' בוי"ו החיבור. להורות כי אם צלי אש הוא מצוה מיוחדת. ואח"כ אמר ומצות כלו' דגם מצות הוא מצוה מיוחד' דלאו זה תלי' בזה דאע"ג דליכא פסח נמי איכא חיוב מצה כמ"ש ארז"ל ואחר זה אמר על מרורים יאכלוהו להורות דמרור תלי' באכיל' פסח והוי מרור כמו הכשר מצוה דמרור בזמן הזה דרבנן עכ"ל הנה באמת מי שלא עשה את הפסח בראשון כגון שגג או נאנס יש לו תשלומין בפסח שני. אבל מי ששגג או נאנס ולא אכל מצה בליל א' דפסח בזמן הזה אין לו תשלומין אפי' אם אוכל מצה בט"ו אייר לא קיים המצוה עשה דאכילת מצה. דדווקא פסח יש לו תשלומין אבל לא מצה ואי עבר הוא מעוות שלא יכול לתקן. ואע"ג דבפסח שני החיוב על מצות ומרורים יאכלוהו וזה לית' דבפסח שני לא הוי המצה מצוה מיוחדת. רק הוי מצה כמו הכשר מצוה כאשר הדין במרור. ומעתה זה כוונת הפסוק בפסח ראשון צלי אש הוא מצוה. ומצו' ג"כ מצוה מיוחדת. על מרורים יאכלוהו דאכילת מרור הוא הכשר לאכילת פסח. אבל בפסח שני

כתיב על מצות ומרורים יאכלוהו. דבפסח שני הוי מצה ומרור רק הכשר מצוה וזה נראה ביאור הקרא על הנכון: ובזה מבואר שאלות מה נשתנה כי בוודאי ידע שמקרא מלא דיבר הכתוב שטעם חג הפסח הוא משום יציאת מצרים רק השאלה הוא מה נשתנה לילה הזה מכל הלילות. הכוונה על ליל פסח שני שהדין בפסח שני חמץ ומצה עמו בבית ולילה זה כולו מצה ושאל הטעם הלא בפסח שני כתיב ככל חקת הפסח יעשו אותו: ועוד בא בשאלת מרור כיון דמוכח מקרא דאכילת מרור הוא רק הכשר מצוה דפסח. א"כ בזמן הזה דליכא פסח למה אוכלין מרור. ואי משום זכר דפסח. א"כ נעשה נמי איזה דבר זכר לפסח. וגם בא בשאלה על שני טיבולין. וחיוב הסיבה. מאי טעמי' לאו הדין כן לעשות שני טיבולין והסיבה בפסח שני. כי דווקא מצוה שעל גופו מעכב בפסח שני. אבל שאר מצות לא נהגו בפסח שני כמ"ש הסמ"ג והרמב"ם. ותשובה לזה כי עיקר יציאת מצרים הוא בלילה הזה ועושין מצה על שם שלא הספיק להתחמץ. וגם עושין לחם עוני כדרך עני. ומה שאנו אוכלין מרור בזמן הזה על שם וימררו את חייהם. וטיבולין והסיבה משום ויוציאנו ה' ביד חזקה וזרוע נטוי'. וכל זה דווקא בליל ט"ו דניסן בו נעשו נסים הללו. אבל פסח שני אינו רק תשלומין דפסח ראשון ולא לזכר נס:

ובדרך שני נראה לפרש דיש להבין בהא שאמר ר' גמליאל הטעם על פסח מצה ומרור. א"כ מצה על שם חירות. ומרור זכר לעינוי. א"כ יש לשאול הטעם למה כלל התורה שיאכל הפסח על מצות ומרורים שיכלל זכרון העינוי והחירות בפעם אחת וכן עשה הלל שאכל שלשתן בחיד. ועוד דהעינוי הי' קודם החירו' וה"ל לר"ג לנקוט מתחילה טעם למרור ואח"כ טעם למצה. וכן בקרא כתיב על מצות ומרורי' יאכלוהו כתיב מצה תחילה דהוי שלא כסדרן. וכמו כן קשה בברכה עושין שלא כסדר. ותו יש להבין בפורים וחנוכה לא עושין שום זכר לעינוי רק זכר לפרסום נס וחירות. משא"כ ביציאת מצרים. ולהבין חקירת אלו ראיתי בשל"ה דף קס"א ע"ב כי הנשים צדקניו' רצו להעמיד ס' ריבוי שאי אפשר לקבלת התורה רק במספר הזה. שכן בתורה יש ס' ריבוי אותיות לס' ריבוי נשמות כי לכל ישראל יש אחיזה באות אחת לכך היו נזקקו' לבעליהן עכ"ל והנה כתי' כאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ. נמצא ע"י גודל העינוי יצא לנו תועלת שהי' ישראל פרים ורבים ונעשו לגוי גדול ועצום ורב ס' ריבוי. ואע"ג דבמצרים הי' ריבוי דישראל בעבודה קשה ולצער גדול אך אח"כ בזמן קבלת התורה הי' זה לנו למפרע לתועלת גדול כדי שנוכל לקבל התורה. לפ"ז בא מרור ג"כ לזכר הנס החירות של פרי' ורבי' על ידי וימררו את חייהם. יען זה התועל' הי' אחר יציאת מצרים בזמן מתן תורתינו. ומפני זה מזכירין נס דיציאת מצרים קודם לזכר נס דמרור דהי' תועלת מאוחר בזמן מתן תורה והוא נכון.

וזהו כמו שאלת הבן מה נשתנה מתחילה אוכלין מצות דהוא זכר לחירות ואח"כ אוכלין מרור זכר לעינוי וכן הטיבול בחרוס' הוא זכר לטיט והי' מן הראוי להקדים זכר העינוי לחרות וכי תימא דגם מצה הוא זכר לעינוי כמ"ש האברבנא"ל. ועוד דהא נקרא לחם עני מה עני בפרוסה. לזה קשי' בשאלה כולנו מסובין דהא מצה צריך הסיבה ש"מ דהוא מורה על חירות. ועוד דקיי"ל דגם מרור אם ירצה להסב רשאי כמ"ש האחרונים בסי' תע"ה ואם מרור רק זכר לעינוי א"כ אין רשאי להיות מיסב ואוכל:

עבדים היינו

פסקה ב

עבדים היינו לפרעה וכו' פסקא זו קשה דלא הל"ל רק עבדים היינו לפרעה במצרים ויוציאנו ה' ממצרים ביד חזקה כלשון הקרא (דברים ו') ולמה הוסיף ה' אלקינו ואומר נמי לשון משם. וגם מוסיף בזרוע נטוי' ועוד מה קמ"ל דאמר אלו לא הוציא וכו'. ותו קשה למה קאמר משועבדים ולא אמר עבדי' ואף יש להבין למה נקט אלו ג' דורות לכך נראה התשובה לשאלות עבדים היינו לפרעה במצרים ר"ל מלך קשה זה עינוי אחת שהכביד את לבו. ועוד עינוי הנסתר במצרים שהוא מלא טומאה וכישוף שאין עבד יכו לברוח משם. ולכך עושין שני זכר לעינוי מצה ומרור כדעת אברבנא"ל ויוציאנו ה' אלקינו ביד חזקה אמר נגד פרעה העבדות הנגלה. ובזרוע נטוי' אמר על הנסתר כי כבר נשתקעו ישראל במ"ט שערי טומאה ואלו שהו עוד רגע אחת חלילה נשתקעו בחמשים שערי טומאה ולכך הוכרח הקב"ה בעצמו ולא ע"י מלאך או שליח להוציאנו. כי הטומאה כבר גברה מאוד מאוד. וזה שאמר ויוציאנו ה' אלקינו כמש"ה לקחת גוי מקרב גוי בעצמו ובכבודו משם ר"ל מן הטומאה ביד חזקה זהו יד ימין של חסד ימינך ה' נאדרי בכח ימינך ה' תרעץ אויב. אמר שני פעמים ימינך אחד כנגד נס נגלה. ואחד כנגד נס הנסתר. ואלו לא הוציא הקב"ה את אבותינו ממצרים ר"ל שאם לא הי' הגאולה ע"י הקב"ה בעצמו רק ע"י שליח הרי אנו ובנינו ובני בנינו משועבדים היינו למצרים כי העבדות שייך לנגלה. אבל השיעבוד שייך לנסתר כי היינו ח"ו משועבדים לטומאה ולשבר כח הקליפות שגברה לכך הי' צריך ההוצאה ע"י הקבק"ה בעצמו. וגם שהיו נתונים תחת המזל שראוים בעבדו' לעולם דאית' בדרשו' ר' שלמה מלכו הי"ד. שאם מזל שבתי מגלגל כל גלגלו והוא שלשים שנה. ואחד הי' עבד מתחילת סיבובו עד סוף סיבובו. צריך זה אדם להיות כל ימיו וזרעו אשר לו בזה הזמן עבדות. להיותם עבדים לעולם לכך גבי עבד עברי כתיב והגישו אדוניו אל אלקי' שצריך למלוך במוכריו כן דרשו חז"ל. אבל הענין הוא שצריך הב"ד לחשוב את זמן מכירתו שתהי' לאחר שעברו מתחילת סיבוב

גלגל שבתי שנה אחת עד שנה תשיעית לסיבובו כדי שלא יסבב כל גלגל שבתי בימי עבדות שלו ע"ש והוא פלא והנה במצרים כבר עבר על ישראל כמה פעמים גלגל שבתי והיו צריכין ח"ו להיות עבדים. לכך הוצרך הקב"ה להוציאם בזרוע נטוי' מתחת המזל וכישופים. ולהכניסם תחת כנפי השכינה. וגם ידוע כי ארץ טמאה ובפרט מי שרוח טומאה גובר עליו נתטמטם לבו כדאמרי' ביומא דף ל"ט ונטמאתם אל תקרי ונטמאתם אלא ונטמתם. וא"כ לענין חכמים אוירא דא"י מחכים כי עשר קדושות ישנו שם. והוי הוצאת י"מ טובה גדולה לחכמה ובינה וידיעת התורה ותפארת חכמים זקנם. ומפני זה אמר אפי' כולנו חכמים וכו' מצוה לספר בי"מ כי למעלת אלו ארבע ראשים הי' תועלת גדול ביציאת מצרים ר"ל שנדחה קליפה ושערי טומאה. ונכנסו בשערי קדושה. ולפי דרך השני שהי' שאלת מה נשתנה על חילוק ליל ט"ו דפסח ראשון מן פסח שני לזה אמר כי עיקר החג נקבע על י"מ וזה הי' בליל ט"ו דניסן. ואע"ג דעושין פסח שני הוא רק לפי שיחידים הי' טמאין או בדרך רחוקה ולא יכולין לעשות פסח והוא תשלומין דראשון. אבל מה שמצא הוא חיוב מצוה בפ"ע העיקר בליל ט"ו שלא שהו רגע אחד בטומאה על שם שלא הספיק. וכל השנוים נעשו בשביל טעם הנסתר. ואמר אלו לא הוציא הקב"ה וכו' הרי אנו ובנינו ובני בנינו. מזכיר אלו ג' דורות על שם הקרא בפ' בא למען תספר באזני בנך ובן בנך והא דקאמר משועבדי' ולא קאמר עבדים ר"ל אלו נתן הקב"ה רק בלב פרעה ומצרי' שיהי' לב רחמנות על בני ישראל ומרצונ' הטוב היו יוצאים לחירות אז ניהי דבטל העבדו'. אפ"ה היינו מחויבים להחזיק להם טובה כיון שאין אנו יוצאים זולת מרצונם הטוב אז מוכרחים לעולם להחזיק טוב למצרים כי אינו דומה יוצא בעל כרחו של אדון ליוצא מרצון האדון וא"כ היינו משועבדים שיעבוד מה. ולא עבדות גמור ובעבור זה חוזר ואומר ואלו לא הוציא הקב"ה ע"י ניסים ואותות וכו' משועבדים היינו למצרים כצ"ל ולא גרסינין לפרעה כי פרעה כבר סי' מת ורקב שמו בזמן חיבור בעל הגדה (אבודרה"ם). וגם לפי דרך השלישי דהי' השאלה מ"ט הקדימו זכר מצה לזכר מרור לזה בא התשובה עבדים היינו וכו' דאי' דלא היו יכולין לקבל התורה אם היו ישראל משועבדים לשום אומה ולשון דכתיב חרות על הלוחות אל תקרי חרות אלא חירות. ורמז בזה משועבדים היינו למצרים ולא היינו יכולין לקבל התורה. וא"כ גם מרור סי' חירו'. וגם הי' הטיבול זכר למתן תורה דהא הי' הזאה שהטביל אצבעו בדם ויזרוק על העם כדכתיב בפ' משפטים. וגם הי' הזאה אחת בטבילת האזוב במצרים על המזוזת ומשקוף ובזה היו מבערים המשחית וטומאה ונכנסי' בקדושה וא"כ דעיקר י"מ הוא משום מתן תורה אמר אפילו כולנו חכמים וכו':

הרי אנו ובנינו ובני בנינו. הרי הזכיר ג' דורות משום דחסר מן ת' שנים שרוי' ישראל להיות במצרי' ק"ץ שנים. כי לא היו במצרים רק רד"ו שנים. ובאשר שדור אחד הוא שבעי' שנים כדכתיב ימי שנותינו בהם שבעי' שנה. וג"פ שבעים הוא אד"ו. והנה יוצאי מצרי' קחשיב שש מאות אלף רגלי לבד מנשים וטף הם היו כבר הפחות מבני עשרים ולמעלה כמו שחשב בחומש הפקודים וא"כ חסר מהני ג' דורות ך' שנה ונשאר ק"ץ שנה למלאות ת' וזה שאמר הרי אנו חמשים שנה ובנינו ע' שנים ובני בנינו ג"כ ע' שנה והוי ליחד ק"ץ שנה שראוי' להיות במצרים:

אלו לא הוציא וכו' נראה דאית' במדרש דלא יצאו ישראל ממצרים עד שאמר פרעה הרי אתם ברשותכם ופי' בזית רענן בדף ס"ג דר"ל דעדיין לא שלמו אותן ת' שנים שחייבין להיות בגלות. ופרעה נתן להם השנים במחילת מתנה. והקשה הנ"ל הא קיי"ל בב"ב תלוהו ויהיב מתנה לא הוי מתנה ותי' משום דמצוה לקיים דברי חכמים הוי מתנה. מכל שכן לשמוע דברי הקב"ה פשיטא דהוי מתנה ע"ש וזה שאמר בעל הגדה ואלו לא הוציא הקב"ה לא הוי מהני מה שאמר פרעה הרי אתם ברשותכם כי הוא כמו תלוהו ויהיב מתנה. או שנאמר כי בראש השנה בטלה עבודת צמרים. וא"כ קודם י"מ בניסן כבר בטלה עבודה והי' לנו לעשות זכר לגלות בר"ה שנעשו חפשים. ומיהו השיעבוד עדיין הי' לכך קאמר בשעת י"מ משועבדים היינו למצרים:

ואפילו כולנו חכמים כולנו נבונים וכולנו זקנים כולנו יודעים את התורה. כן גרס בסדר רב עמרם. אבל מדברי אברבנא"ל משמע דל"ג זקנים שכ' דאמר הני שלשה ע"ש הפסוק הבו לכם אנשים חכמים וידועים ונבוני' ע"ש עכ"ל. ולדבריו קשה דהל"ל כולנו יודעים את התורה וכולנו נבונים. לכך נראה כגי' שלפנינו ונקט הני ד' כנגד שכלל התורה נחלק לארבע חלקים פרד"ס פש"ט רמ"ז דר"ש סו"ד ויש רמז לזה כי בא"ב במלואו יש בו ד' למדן אלף גימל דלת למד כנגד אלו ארבע שצריכין לימוד חכם נקרא מה שמקבל התורה מרבו בדרך פשט ונבון הוא המבין דבר ברמזים מתוך דבר. וזקן הוא הדורש לרבים כדאמרינן זקן יושב ודורש. ויודעים את התורה היינו ידיעה פנימיות. וקאמר בעל הגדה שלא יאמרו אלו מה לנו לספר בי"מ שזה אפילו תינוקת של בית רבן יודעין אותו. רק נפלפל בעשיי' הפסח ודיניו נרמז נדרש נגלה סודות בהלכות פסח ע"ז אמר אפ"ה מצוה עלינו לספר בי"מ על דרך סיפור כאלו הוא יצא ממצרים וחביבה מצוה בשעתו:

מצוה עלינו לספר בי"מ וכל המרבה וכו' וקשה למה אמר מצוה הכי הל"ל חיוב לספר בי"מ וגם מה שסיים וכל המרבה וכו' ולא אמר כל המספר בי"מ או כל המאריך בסיפור י"מ. ונראה דקשה אמאי לא מברכין על קריאת הגדה וסיפור י"מ והא כתיב והגדת

לבנך. ותי' הפרי חדש בסי' תע"ג דבי"מ שנזכיר בקידוש כבר יצא י"ח מההגדה ומש"ה לא מברך ע"ש. וקשה א"כ שכבר יצא י"ח בקידוש א"כ למה מאריך בהגדה וצ"ל כל המרבה לספר בי"מ הרי זה משובח. וזה כוונת בעל הגדה מצוה לספר בי"מ א"כ למה לא מברכין וצ"ל דיצאו י"ח בקידוש א"כ למה מאריך בהגדה וקאמר כל המרבה וכו': ואמר לשון מרבה לפי משאחז"ל מושיבין התינוקות כדי שישאלו. וכן הטיבולים והכל כדי לעורר לב של ילדים וכדומה חילוק קליות ואגוזים כדי שלא ישנו וישאלו חוטפין מצות בליל פסחי' בשביל תינוקות כדי שלא ישנו (ונלע"ד דמזה רמז מה שנוהגין לגנוב אפיקומן ועיין בחק יעקב) כדאית' בפסחים דף ק"ט וה"ק כל המרבה בשינוי דברים לעשות כדי שע"י כך יבואו לספר בי"מ הרי זה משובח והא דאמר בלשון זה ולא אמר הוא משובח. ועיין בשל"ה שדחק בזה. ולע"ד דהמפורשים פרשו בעבור זה בשעה שמצה ומרור מונחים ר"ל כמנין זה י"ב מצות צריכין לעשו' בליל זה ד' כוסות ב' טיבולים. ב' זיתי מרור. ב' זיתי מצה ואפיקומן. כרפס. וזית מצה לכריכה. וה"א דנתחיל בי"מ מבע"י לכך אמר כל המרבה לספר בי"מ הרי זה ר"ל בשעת שהרי זה מונח לפניו. משובח:

מעשה שהיה בבני ברק

פסקה א

מעשה בר"א ור"י וראב"ע ור"ע ור"ט. ואע"ג דר"ע ור"ט היו גדולים וזקנים ממנו בשנים ולמה לא חשבן כסדר תולדתם. ונראה שהיו מסובין בבני ברק כלים יפים שברקו כברק' בבית הנשיא דהוא ראב"ע. ומשום כבוד דבני נשיאה היו מושיבין הנשיא באמצע ב' בימינו. וב' בשמאלו. ומביא ראי' לענין הקודם אע"ג דהיו גדולי פרדס. ואפ"ה לא היו מספרין רק בי"מ דרך סיפור. דאית' בזוהר פ' בא דהקב"ה מזמין מלאכיו לשמוע שבניו מספרין בי"מ:

כל אותו לילה. ונקט לשון זכר אותו. משום דעד חצות נקרא ליל לשון נקבה. ומחצו' הלילה חלק שני נקרא לילה לשון זכר. והם היו מספרין בחלק השני. כי בחלק הראשון היו עסוקין בעשית המצות הנוהגות. ואפשר דהי' כל אחד בביתו לסדר לבני ביתו סידור פסח. ולאחר חצות התאספו יחד לספר י"מ וכן ראוי לנהוג לומר שירות ובפרט בשיר השירים עד שתחטפנו שינה:

עד שבאו תלמידיהם ואמרו רבותינו הגיע זמן ק"ש של שחרית. ואע"ג דהם ג"כ ראו כן שעלה השחר ודוחק לומר מתוך עוצם הפלפול ועיון לא שמו לבם לכך. או מפני שישבו על בני ברק שהן מבריק אורם לא בחנו בין יום ולילה. או שהי' אש שלמעלה מסביבים אותם לא ידעו שהוא יום. ולכך באו תלמידיהם ואמרו דאין עושין מצות חבילות חבילות

וחיוב בלילה לספר י"מ. וכן ביום צריך להזכיר י"מ בפ' ויאמר והי' להם להפסיק בין מצוה למצוה ולעשות היכר. או דנאמר דהנה סיפור י"מ יתחלק על שני חלקים. אחד סיפור י"מ מה שנעשה באותו לילה במכות בכורות וכדומה. ואחד קריעת ים סוף הנעשה בשביעי של פסח. וזהו קבעוהו באמת ויציב כמו שטבעו חכמים משה ובני ישראל לך ענו שירה וכו' על שפת הים יחד וכו'. והנה חכמים אלו היו מספרים בי"מ כל אותו לילה ר"ל י"מ של כל אותו לילה ולא היו מספרים מקריעת ים סוף והיינו דקמדייק כל אותו לילה. ולא קאמר מספרים בי"מ כל הלילה וכן בכל סיפור הגדה לא מזכיר קריעת ים סוף. ובאו תלמידיהם ואמרו רבותינו הגיע זמן ק"ש של שחרית וצריכין להזכיר י"מ בקריעת ים סוף כדאית' בברכות דף כ"א ע"א דק"ש דרבנן ואמת ויציב דאוריית' כנ"ל ברור: הנה נראה דמה שפלפלו דווקא אלו חכמים כשישבו במסיבה אחת עפ"י מה דאית' במכילת' סוף פ' בא מה העדו' ר' אליעזר אומר מנין אתה אומר שאם היתה חבורה של חכמי' או של תלמידים שצריכין לעסוק בהלכות פסח עד חצות לכך נאמר מה העדות עכ"ל (ופי' המפרש דנפקא מדאמר הוציאך מארץ מצרים עד זמן היציאה) ונרא' דר"א לשיטתו אזיל דאית' בגמ' דברכו' דף ט' ע"א ראב"ע אומר נאמר כאן ואכלו את הבשר בלילה הזה ונאמר להלן ועברתי בארץ מצרי' בלילה הזה מה להלן עד חצות אף כאן עד חצות א"ל ר"ע הלא כבר נאמר בחפזון עד שעת חפזון. והא דכתיב בלילה הזה סד"א פסח קדשים קלים ושלמים קדשים קלים מה שלמים נאכלים לב' ימים ולילה אחד אף פסח נוקי לילות להדי ימים ויהי' נאכל לשני לילות ויום אחד לכך כתיב בלילה הזה הוא נאכל ואינו נאכל בלילה אחר וכו'. והני תנאי כהני תנאי דתני' שם תזבח את הפסח בערב כבא השמש מועד צאתך ממצרים ר"א אומר בערב אתה זובח וכבא השמש אתה אוכל ומועד צאתך ממצרים אתה שורף. ר' יהושיע אומר בערב אתה זובח וכבא השמש אתה אוכל והולך עד מועד צאתך ממצרים עכ"ל נמצא ר' אליעזר דסבר אכילת פסח עד חצות לכך גם חיוב סיפור י"מ הוא עד חצות דכתיב ואמרתם זבח פסח הוא כדין פסח כך אמירתו נמצא לפ"ז. דר"א ור"י פליגי בפלוגת' דראב"ע ור"ע ונ"ל דגם ר' טרפון בא למחלוק' זה. דאי' בזבחים דף נ"ז ע"א דנשאל לפני ר' טרפון בכור דנאכל לשני ימים מנ"ל א"ל ר"ט בכור קדשים קלים ושלמים קדשים קלים מה שלמים לשני ימים ולילה אחת אף בכור כן הוא. ופריך עלי' מה לשלמים שכן בא בנדר ונדבה משא"כ בכור. והנה פרכא זו שייך נמי לגבי פסח דלא מצי לילף משלמים שכן פסח אינו בא בנדבה כי חיוב הוא לפ"ז תקשי ל"ל בלילה הזה לגבי פסח למעט שלא יאכל לשני לילות ויום הפסח. אש"מ דס"ל ר"ט כמ"ד דילפינין קדשים קלים מקדשים קלים ושפיר איצטריך לילה הזה לפ"ז י"ל

דבדין זה היו מפלפלים כל הלילה דר"א וראב"ע בחדא שיטה הוי קיימי דסיפור מצרים החיוב רק עד חצות ור"ע ור' יהושיע בחדא שיטה קיימי די"מ כל הלילה. ור"ט הי' רוצה להוכיח דינו דס"ל בוקר דיש לפרש בוקר שני ויש לפרש בוקר ראשון ע"ש בגמ':

פסקה ב

אמר ראב"ע וכו' הנה פסקא זו קשה למה מזכיר בעל הגדה משנה זו דברכות דף י"ב בהגדה די"מ הלא פליגי בכל השנה. ותו קשה מה נצחון מצא ראב"ע לדבריו הא החכמים דרשו כל להביא ימות המשיח. ועו' הקשה הרשב"א בש' הראב"ד וכי לא ס"ל חכמי' דמברכין שניהם לאחריה': ותי' הראב"ד דמדרבנן וודאי מזכירין י"מ רק דפליגי אי מדאוריית' מחויב להזכיר י"מ בלילה. ובזה מיושב קושי' השל"ה. דהקשה הא ברישא דמתניתן קתני סתם מזכירין י"מ בלילו' ולא פליגי רבנן די"ל מדרבנן לכ"ע חייב. ושל"ה מיישב דלא פליגי ראב"ע ורבנן אליבי' דדינא רק משמעו' דורשין איכא בנייהו ובזה מיושב קושי' הראב"ד אך לשון לא זכיתי קשה לדבריו. ועוד יש לתמוהו בשלמא לראב"ע דכל לרבות הלילות וימי היינו ימים ממש וא"כ שפיר הקדים כל לימי דלילה קודם ליום. אבל לרבנן דימי חייך הוא עוה"ז וכל לימות המשיח א"כ הקדים את המאוחר ובזה מיושב דקשה להבין כי במה נצח לחכמים הלא הם דרשו הקרא על ימות המשיח. אבל לפמ"ש ניחא דלראב"ע ובן זומא הוי הדרש כסדר. משא"כ לחכמים הקדים המאוחר. ועוד הקשה מהרש"א בח"א דלא לכתוב ימי ולא לכתוב כל. לכך נראה דגם ראב"ע ס"ל דמחויב להזכיר י"מ בלילה. כמו כן לרבנן דהא הי' הגאולה מתחיל מבערב. וכשיצאו ממצרים הי' ביום ולא צריך קרא ללילה. והנה אם דרשינין כל ללילה וימי ליום. א"כ הדין נותן שהדין לילה כיום מה הזכרת י"מ דיום הוא כל היום זמנו. ה"ה הזכרת י"מ דלילה זמנו כל הלילה. יען לראב"ע דס"ל די"מ בליל ט"ו דפסח הוא רק עד חצות כמ"ש לעיל בשם המכילת'. ובוודאי לא עדיף מצד סברא שאר לילו' מלילה זו ומה נשתנה לילה זה מכל הלילו'. אבל מדהיקש הקרא ללילה ליום ש"מ דדין לילה ויום שוין וזה הי' קשה מאוד לראב"ע דשמע הדין דמזכירין י"מ בלילות ומשמע דזמנו כל הלילה וקשה לראב"ע דס"ל אכילת פסחים עד חצות וכמו כן סיפור י"מ בליל ט"ו הוא עד חצו'. א"כ מנ"ל דבשאר לילות זכירת י"מ כל הלילה. והיינו דאמר ראב"ע שלא זכיתי לקיים דינו עד שבא בן זומא ודרש כל לרבות את הלילות וימי חיינו ימים והוי לילות דינן כימים. אבל לחכמים דס"ל דסיפור י"מ בליל ט"ו הוא כל הלילה א"כ תקשי להו למה לי קרא לרבות לילה דהא מסברא ידעיני' דעיקר גאולה הי' בלילה לכך אמרי דקרא דחיק ומוקי

אנפשי' דכל להביא ימות המשיח ובס' מעשה רקח מצאתי הנוסחא אמר להם ראב"ע הרי אני וכו' משמע שמקושר במה שלמעלה וניחא לדברינו:

ולא זכיתי שתאמר לשון נצוח כמו מאן דזכי למלא. בהא זכינהו לרבנן הרני כבן שבעים שנה הרמב"ם בפי' המשניות סוף פ"ק דברכות כתב דהי' כל כך מתמיד בלימודו שאע"ג שהי' רך בשנים קפצה עליו הזקנה והשיבה עכ"ל אבל שם בגמ' דף כ"ז אית' דביום שמנוהו לראב"ע לנשיא הי' בר תמני סרי ולא הי' לו שיבה ונעשה לו נס דבאותו לילה גדלו תמני סרי דרי חוורא ע"ש ודלא כמ"ש האברבנא"ל בשם ירושלמי. ומה שתלה הדבר בנס זה. דהנה יש לומר מה שנעשה לו נס זה בגדלות הזקן משום דאי' בקידושין דף ל"ב ע"ב דת"ק ס"ל והדרת פני זקן. שצריך להיות זקן וחכם כמשמעו' הקרא דדברי' ככתבן. אבל יניק וחכים לא. ור' יוסי גלילי ס"ל אפי' ליניק וחכים מחויב לעשות קימה והידור לפיכך נעשה לו נס דיהי' נראה כזקן: נמצא מכח הנס מוכח דדברים ככתבן. הנה סתמא דקרא ימי חייך אם אמרינן משמעות דקרא ודברים ככתבן משמע דווקא ימים ולא לילות: אבל אי לא נאמר דברים ככתבן שפיר י"ל דימי כולל גם לילות וזה כוונתו באומרו הרי אני כבן שבעים שנה ש"מ דדברי' ככתבן ומפני זה לא זכיתי להנצח לחכמים שתאמר י"מ בלילו' דימי חייך משמע דווקא ימים עד שבא בן זומא ודריש לילות מריבוי דכל (ועיין בפסחים דף כ"א פלוגת' דר"מ ור"י בדברים ככתבן) ותנוח דעתו:

וחכמים אומרים ימי חייך עוה"ז כל להביא ימות המשיח. וקשה היאך יפרשו הקרא דבראשית. ארורה אדמה בעבורך בעצבון תאכלנה כל ימי חייך. היאך שייך זה לומר כל להביא ימות המשיח. הא לעתיד מוציא הארץ גלוסקאות ואילני סרק יתנו פירות כדאית' בשלה"י כתובות ונלע"ד דחכמים ס"ל כשמואל דאמר אין בין עוה"ז לימות המשיח אלא שיעבוד מלכיות בלבד כדאית' בברכות דף ל"ד ע"ב. אבל ראב"ע ובן זומא סברי כאידך מ"ד ע"ש. אית' בילקוט פ' שופטים בשם ספרי והיתה עמו כל ימי חייו ימי חייו אלו הימים כל לרבות הלילות עכ"ל הרי כדרשת בן זומא:

כל להביא ימות המשיח. ויש לראות במה נצח בן זומא הלא חכמים דרשו דרש כל לימות המשיח אמנם ראיתי במכילת' פ' בא וז"ל אמר להם בן זומא עת דין ישראל שלא להזכיר י"מ לעתיד לבא שנ' לכן ימים באים נאם ה' לא יאמר עוד חי ה' אשר העלה את ישראל מארץ מצרים כי אם חי ה' אשר העלה את ישראל מארץ צפון ר' נתן אומר אשר העלה ואשר הביא שמזכירין י"מ לעתיד. ומנין שאומרים בא"י או"א אלקי אברהם אלקי יצחק ואלקי יעקב שנ' ויאמר אלקים אל משה וכו' אלקי אברהם אלקי יצחק ואלקי יעקב שלחני אלכם. ומנין שמברכין על המזון שנ' ואכלת ושבעת וברכת זו ברכה ראשונה.

על הארץ זה ברכה שני'. הטובה זה בונה ירושלים אשר נתן לך זה הטוב והמטיב עכ"ל ועיין בספר ברכת שמואל שהאריך בזה בפ' וארא לקשר המאמרים. ולענ"ד נראה פשוט דאי בברכו' דף י"ב דרבנן חולקי' אבן זומא וס"ל דגאולה העתידה יהי' עיקר וגאול' י"מ יהי טפל וכיוצא בו כתיב ויאמר ה' אל יעקב לא יקרא עוד שמך יעקב כי אם ישראל יהי' שמך אלא דישראל עיקר ויעקב טפל. לפ"ז י"ל דבן זומא הוכיח דאין זה סברא דא"כ היאך אנו מתפללין ואומרים ואלקי יעקב. יותר הי' טוב לומר ואלקי ישראל דהוא עיקר לזה אמר המכילת' כל זה מנין שאומרים כן לזה מביא ראי' ממאמר ה' אל משה וכו' ואלקי יעקב. יען להבין באמת למה אמר הקב"ה כן. וגם קשה קושי' המפרשים למה גבי הקורא לאברהם אברם עובר משא"כ גבי יעקב. ואפשר משום דשם יעקב יש לפרש לנאי ולשבח. אחד כמו שאמר עשו הכי קרא שמו יעקב ויעקבני זה פעמים והוא לשון מרמה ואין זה ישר אל שלא יכון בעיני ה'. אמנם פי' השני שם יעקב מורה על גאולה אחרונה כדאית' במדרש ששאל הגמון את ר"ג מי תופס מלכו' אחרינו לקח נייר וכתב ואחרי כן יצא אחיו השני וידו אוחזת בעקב עשו ויקרא שמו יעקב (ופרש"י הקב"ה קראו כן) ואז יהי' נקרא ישראל לפ"ז י"ל עד זמן גאולה נקרא בשם יעקב. אבל לעתיד יהי' נקרא בשם ישראל כי ה' אחד וישראל יהי' לגוי אחד בארץ וא"כ יעקב וישראל שניהם שמם לטובה. משא"כ בשם אברם אין תועלת כלל בשם זה רק אברהם הוא עיקר השם. הנה בן זומא רוצה להוכיח עוד דמזכירין י"מ בלילות מהאי דמברכין בהמ"ז בין ביום ובין בלילה בברכה שני' ועל שהוצאתנו מארץ מצרים. ופידתנו מבית עבדים ש"מ דמזכירין י"מ בלילות. אך קשה דלמא ברכה שני' לאו דאוריית' אלא מדרבנן לזה אמר ומנין שמברכין על המזון מן התורה שנ' וברכת זו ברכה ראשונה על הארץ זו ברכה שני' הרי דמוכח דמזכירין י"מ בלילות כדרשת בן זומא ונכון:

כנגד ארבעה בנים

פסקה א

ברוך המקום ברוך הוא כ' האבודרהם כי דרך הדורשים ליטול רשות מהקב"ה ותורה וישראל לכך בעל ההגדה קודם שיתחיל לדרוש אומר פתיחה וגם לקמן גבי מתחילה עע"ז אומר ועכשיו קרבנו המקום כי לפי דברי רב מתחיל בגנות היינו מתחילה עע"ז קאמר תחילת הדרשה המקום גם בסוף הדרוש קאמר כמה מעלות למקום עלינו כלומר הוא מקומו של עולם ונראה דהתחיל בלשון זה כי בי"מ הראה הקב"ה השגחתו פרטיות שלו שמלא כל הארץ כבודו המגביהי לשבת לראות בשמים וארץ והוא מקומו של עולם. ואין כל העולם מקומו לכך אמר ברוך המקום. ואעפ"י שהוא בכל מקומות ממשלתו

ורואה הכל אפ"ה הוא נסתר ונעלם מעיני כל חי ואין משיג ליחודו רק מצד מעשיו שברא וממנו יושג שיש בורא וזה שאמר ברוך הוא שהוא נסתר מכל הנבראים אמנם בשעת מתן תורה הנה כבוד אלקים בהר סיני והראה עצמו כזקן יושב בישיבה ולזה אמר ברוך שנתן תורה לעמו ישראל בקדושתו כקדושת החכם ושם השיגו דבר מה מאלוהות שלו. ואפ"ה ברוך הוא שהי' נסתר מהם. ועפ"י סוד כי מקום גמט' שם פקו ר"ל כי פקו מטומאה וממצרים:

כנגד ארבע בני' דברה תורה אחד חכם וכו' ויש לדקדק למה אמר אחד ארבע פעמים. הלא די באומרו כנגד ד' בנים דברה תורה חכם רשע תם ושאי"ל אבל הענין כך. כי בס' חובת הלבבות בשער היחוד כ' כי מחויבים אנו לחקור שהאחדו' לו לבדו והוא יחיד מצד חקירה ובחינה כאשר האריך שם בראיות וכמו כן הרב המורה והעקרים. אבל להיו' מאמין באחדו' מצד קבלה לבד אין מן הראוי והביא משל לכמה עוורים שמוליכי' זה את זה במטה אשר בידם וראשם פיקח. ואם יפול הפיקח בגומא או בשחת יפלו כולם. אמנם הבחינת אלקות לאו כל דיעות שוין. כי לפי גודל חכמתו וידיעתו יגדל הבחינה רק כל אדם מחויב לחקו' ולהשיג בחינ' היחוד כפי כח השגתו. יען מי שאין בו דעת כמו קטן בקטנותו. טוב לו יותר להיות מאמין באחדות ה' מצד קבלת אבותיו. הנה יש אחד אמיתי והוא אחד ואין שני לו להחבירה ואין אחד אמיתי בעולם רק השם ב"ה לבד הוא אחד אמת וחותמו אמת ויציב. אבל שאר אחד אינו אמיתי כי אם תצרף אליו דבר כמוהו אז אזי יתעלם שם אחד ונקרא שני. ואם יאסוף אליו עוד אחד אז לא יזכר עוד שני זולת נקרא שלשה. ומפני זה כל אחד שבעול' יכול להיות אחד אינו אמיתי כי הקב"ה יכול לברא עוד אחד ונקרא שני משא"כ אחד האמיתי שהוא השם הנכבד ואין שני לו הוא לבדו נקרא אחד האמיתי. וזה השגת החכם. ולזה אמר אחד חכם. כלומר יש אחד של חכם שהוא משיג אחד האמיתי. ואמר אחד רשע. שהוא אומר שיש אחד אינו אמיתי ועובד בשותפות וכוללם יחד והוא כופר בעיקר. והוסיף אחד תם ר"ל שהתם גם הוא משיג האחדות גמור. אבל לפי השגתו הגס לא יכול להשיג הרבה בבחינתו. ויש אחד מצד קבלה הוא אחד של מי שאינו יודע לשאול. ועיקר השגת האחדות הוא בהבנת דברי תורה אשר נתן אל לעמו ישראל בקדושתו וחונן לאדם דעת:

פסקה ב

חכם מהו אומר וכו' והנה יש להבין דהל"ל חכם אומר רשע אומר תם אומר ומדקתני מהו אומר משמע שאלה ותשובה. אבל הענין כי שלשה בנים הללו פתחו דבריהם בלשון זה וז"ש בעל הגדה חכם מה הוא אומר ואינו בלשון שאלה רק סיפר דבריו. כי מילת

מה הוא מורה על היראה כדכתיב מה ה' שואל מעמך כי אם ליראה אותו. וזה כוונת הפסוק באיוב תולה ארץ על בלי מה כלומר על מה שהוא מלת' זוטרא לגבי משה. והחכם שעובד הקב"ה מיראה אהבה כל דבריו אומר בלשון מה ואומר מה עדות וחוקים וכו' כלומר שיש לנו לקיים העדות וחקים והמשפטי' בחינת היראה הנקראת מה. ואמר בלשון אתכם הואיל שתלה הדבר ביראה אומר מצד ענווה אתכ'. וכיוון שאנו רואין שחביבין עליו דברי תורה אף אתה אמור כהלכת פסח אין מפטירין אחר פסח אפיקומן וזה נמי מצד חיבת המצוה כדי שישאר הטעם בפיו. דאם ראית דור שהתורה חביבה עליו פזר. אמנם הרשע שהיראה קשה בעיניו מלעיג על דברי חכם שהוא עושה מילת מה לדבר קל וקטן. והוא מה הוא אומר מה העבודה זאת לכ' כי מילת מה הוא עבודה קשה מאוד ואומר נמי לכם שהוציא עצמו מן הכלל אבל התם דרואה פלפול החכם ורשע במילת מה. גם הוא מה אומר ושואל מה זאת כלו' זאת מה לא ידעתי פלפול שביניכם למה אתם מתווכחין היום יותר מן כל השנה. לזה באה התשובה בחוזק יד כו' כלומר שהלילה זאת גורם לעבוד ה' ביראה ואהבה. או די"ל דמילת מה מתחלק ונתפרש בלשון ניחא כדכתיב מה טובו אוהלך מה טוב ומה נעים שבת אחים. ובלשון שאלה כמו מה שאלתך. מה נאמר מה נדבר. מה תוארו (שמואל א' כ"ח) ויש מה לשון המי' מה דמות תערכו לו (ישעיהו מ':י"ח) מה זה מהרת לבא (בראשית כ"ז) מה אנוש כי תזכרנו (תהילים ח':ה') ואהרן מה הוא כי תלינו עליו (במדבר ט"ז:י"א) וזהו שאמר החכם בלשון נחת וחיבה מה העדות וכו' כלומר מה טוב העדות והחוקים והמשפטים אשר צוה ה' אלקינו שכיון שהוא אלקינו ראוי לנו לקיים מצוותיו וחקיו. אבל הרשע אומר מה בלשון המי' מה העבודה זאת לכם. אבל התם אומר בלשון שאלה מה זאת:

אשר צוה ה' אלקינו אתכם. וכן הוא בקרא. אבל רבים רוצים להגיה אותנו כדי לכלול גם הוא עמם ונראה לפרש דבריהם. כי העדות הוא מורה על הדבר שהי' כמו בפסח על שם שפסח על בתי ישראל כן המצות על שום שלא הספיק הבצק להחמיץ כמו שאמר ר"ג כן עושין גם אנחנו בגלות וכן משפטים של פסח דהיינו הדינים כמו בפסח יש דינים הרבה כמו כן יש במצה כמבואר בש"ע ולכולם יש טעם. אבל החקים שישנו בפסח כמו עצם לא תשברו בו ואינו נאכל אלא למנויו וצלי אש. ויש לנו לעשות בזמן הזה לזכר המקדש. לזה שואל מה העדות והחקים והמשפטים אשר צוה ה' אותנו כלומר מה החקים הנוהגים במצה. לזה בא כמשיב אין מפטירין אחר פסח אפיקומן ר"ל אפיקו מנייכו שאין נאכל הפסח בשני מקומות ה"ה מצה אינו נאכל בשני מקומות וזהו מחוקי ה' בזמן הזה. או דנא' דבקר' שפי' קאמ' אתכם. כי בפ' ואתחנן כתיב יש ישאלך בנך

מחר לאמר מה העדות והחקים וכו' אבל בפ' בא כתיב ושמרתם העבודה הזאת והי' כי יאמרו בניכ' מה העבודה הזאת לכם וכו' החילוק כי החכם לא שואל בשעת מעשה בליל ט"ו שלא לבלבל את אבותיו בשאלותיו. רק בשעת שהן עוסקין במצוות גם הוא מצטרף עמהם ומקיי' מצות בוראו ועוסק בם. אלא למחר שכבר נעשה כל סידור פסח כהלכתו אז למחר הוא שואל לאביו מה הטעם בעשיית המצות כוונתו וודאי נכון הוא לעשותם רק נעלם ממנו הטעם. וכן בתם כתיב למחר. כי גם הוא שואל שאלתו למחר דווקא. אבל הרשע שואל בשעת מעשה וכוונתו שלא רצה לעבוד עבודתו ולא לקיים המצוה וכל כוונתו לבטל אבותיו מן המצוה לכך נקרא רשע כי כוונתו ניכר מתוך דיבורו. אמנם בעל הגדה דמסדר שאלת החכ' בלילה א"כ מוכרח לומר בלשון אותנו כדי לכלול עצמו בכלל ישראל. ולמאן דגורס גם בהגדה אתכם י"ל כי מצינו כמה פעמים אתכם כמו עמכם. כי מילת את משמש כמו עם. ועוד דרשי בפ' שלח' לך פי' על פסוק אשר הצאתי אתכם וכו' על מנת כן פדיתי אתכם שתקבלו עליכם גזרותי עכ"ל והיינו דדייקי אשר צוה ה' אלקינו אתכם ר"ל מילת אתכם ע"מ שתקבלו העדות וחקים ומשפטי' ובזה יורה שהוא בקי בחדרי תורה ופירושי':

פסקה ג

רשע מה הוא אומר מה העבודה וכו' עבודה לשון טורח ואמר מה לכם לטרחה זאת ואמר זאת בלשון נקבה כלומר שאין בו דבר שלימות במצוה זאת. ואית' בירושלמי כל מי שאומר על המצוה שהיא עליו לטורח נקרא רשע. ולפי שאומר הכל בלשון גנאי וגם לכם נראה שהוציא עצמו מן הכלל בלשונו ופיו ולבו שוין לסור מעבוד' ה' שראוי לעבדו מאהבה. והראי' שלא מזכיר ה' בפיו כמו שאמר החכם צוה ה' אלקינו:

ואף אתה. הכוונה כי תשוב' הרשע נאמרה בתורה וזה לא צריך לפרש. כי שם נאמר לתשובתו ואמרת' זבח פסח הוא לה' אשר פסח על בתי בני ישראל בנגפו את מצרים ואת בתינו הציל ויקוד העם וישתחוו. ויש להבין בקרא דהל"ל אשר פסח על בתינו והציל במצרים בנגפו את מצרים ויקוד וכו' ונראה דרמז בזה שהרשע כופר בעיקר אלו הי' שם לא הי' נגאל לכך אמר בתי בני ישראל. אבל הרשע הכופר לאו בכלל בני ישראל הוא. ואי הוי אמר בתינו הי' גם הרשע בכלל דרי בית לכך שינה הקרא הלשון. ומביא עוד ראי' מתשובת הקרא לשאי"ל דכתיב לי ולא לו כמו שאכתוב בסמוך. ויש לפרש עוד דברי הרשע והתשובה דאי' בפסחים דף צ"ו בעי ר"ז פסח מצרי' היכי אקטרינהו (שלא הוזכר בו מזבח) אמר אביי תני רב יוסף ג' מזבחו' היו שם על המשקוף ועל שתי המזוזות ותו מידי אחרינא לא הוה דלא הקריבו האימורין כלל כי עיקר פסח הוא על שם

שפסח וראה ה' הדם על המשקוף ושתי מזוזות כמפורש בכתוב. וזהו שאלת הרשע מה העבודה זאת לכם כי הלא אתם מגרעים עבודת הקרבן שלא הקריבו אימורים על מזבח ואוכלין הכל א"כ אתם עושין זאת לכם לכל צורכיכם בשבילכם להונאת עצמיכם כדי לאכל האימורים ואלי' לזה בא התשובה ואמרתם זבח פסח הוא על שפסח ולא נצטוינו רק על זריקת הדם כדי שיראה הדם על משקוף ושתי מזוזות:

הקהה את שניו לשון חולשת כריתה בשניו כמו שיני בנים תקהנה. ר"ל כי אי' במדרש כי יש מן רשעים שלא היו רוצים למנו' על פסח מצרי' והיו אומרי' כמבזה אוכליו ולא בקשו להיות בכלל תכוסו שה לבית אבו'. מה עשה הקב"ה בליל י"ד הוציא רוח בשמים מג"ע והי' כל מטעמים בצלייתו. ואותן רשעים בקשו בתחינה לטעום ממנו. ולא שמעו לדברי הרשעים עד שנתמסמסו שיניהם וקהו נלע"ד דזהו פי' הקרא תהילי' קי"ב רשע יראה ר"ל עשיית הפסח וכעס. אבל בשעת צלי' שיניו יחרוק ונמס תאות רשע לאכול ממנו תאבד. ומפרש בעל הגדה שכבר היה קיהת שינים לרשע במצרים ואף אתה הקהה את שיניו עכשיו ואמור לו אלו הי' שם לא הי' נגאל. או י"ל עפ"י מה שאית' במקובלי' דכל מי שאינו נזהר בחמץ בזמן הזה. אף עכשיו הוא נתון תחת שר מצרים או הוא או זרעו נכבשי' לעבד. והדין דעבד להיות יוצא בשן. ושמעתי כי יש לבן ישראל שן אחד יותר מנכרי. ט"ז למעלה וט"ז למטה שהם ל" כנגד ל"ב נתיבו' החכמה וגם נגד ל"ב מידות שהתורה נדרשת בהם כמו שאמר ר' יוסי בספרא ע"ש וזהו שיסד הפייט שיניך לחתך כלל ופרט. נמצא מכח דברי רשע שהוא כופר בעיק' כעע"ז צריך אתה להפיל ממנו שן כנכרי:

פסקה ד

תם מה הוא אומר וכו' הא דלא כתוב נמי בזרוע נטוי' גבי תם רק בחוזק יד דכבר כתבתי לעיל דיד חזקה אמר כנגד פרעה מלך קשה הנגלה. וזרוע נטוי' הוא נסתר נגד המצרים שהמה היו בעלי כשפים וגם כבר הגיעו ישראל למ"ט שערי טומאה. הנה התם שאין לו עסק בנסתרות א"כ אין יכול לומר לו בזרוע נטוי' רק לפי ענין ששואל כשרואה עריפ' פטר חמור נתקשה בשאלתו מה ענין חמור ליציא' מצרים לזה משיב כי עריפה הוא קשה עורף של מצרים שהם דומים לחמורים ובהריגת בכורי חמורים יצאו ממצרים נגד זה קדש לי כל בכור:

בחזק יד חזק ו' כתיב בקרא גמט' סמא"ל. ונראה דרמז בזה כדאי' במקובלי' דס"מ השאיל מרכבת טומאה שלו לשר מצרים כדי להוסיף טומאה על טומאתו ומפני זה הוצרך הקב"ה בעצמו להוציאם. בירושלמי פרק ערבי פסחי' כו' וז"ל טיפש מה הוא

אומר מה זא'. ואף אתה מלמדיהו כהלכו' פסח אין מפטירין אח' פסח אפיקומן שלא יעקריהו מחבורה לחבורה והוא תמוהו מאוד. ונרא' כי נתקשו מה חילוק יש בין שאלת חכם שאומר אשר צוה אתכם. לשאלת רשע דאומר מה העבודה הזאת לכם ותי' בס' קרבן עדה דשאל' חכם הוא רק על החוקים ואמר על דרך ענווה אשר צוה ה' אלקינו אתכם. כי לפי שכלי המה חוקים בלי טעם. אמנם אתם מביני מדע ובעלי שכל וזקני הדור מבינים טעמי המצות ורוצה לקבל טעמם. אך על זה יש לפקפק בשלמא גבי פסח יש בו חוקים כל ערל לא יאכל בו ולהיות דווקא צלי אש ועצם לא תשברו בו. אבל החכם השואל בזמן הזה דאין לנו פסח רק מצה מה חוקים שייך בו. ותי' בשל"ה בפירושו על הגדה כי אין רשאין לאכול אפיקומן בשני מקומו' כמו הפסח שאינו נאכל בשני חבורו' ושני מקומות. ולפ"ז זהו שאלת בן הטיפש מה זאת כי ראה שאנו כועסים על שאלת רשע שאמר בלשון לכם. הלא גם החכם אמר לשון אתכם. דהא בזמן הזה ליכא חוקים במצה. ואף אתה מלמדיהו כהלכו' פסח אין מפטירין אחר פסח אפיקומן שלא יעקרהו מחבורה לחבורה. וא"כ גם בזמן הזה שייך חוקי' במצה וזהו שאל' חכם. במדרש פליאה תם מה הוא אומר מה זאת זה אמת והוא כשמו כן הוא. ונלע"ד דראיתי דהני ד' בני' הם כנגד ד' אותיו' הוי'. חכם הוא כנגד יוד דרומז לחכמה. רשע רומז להי עילאה דהוא בינה דשם מקור הדיני' ומשם ואילך רוצה הטומאה לאחוז בקידושה כידוע ליודעי חן. תם רומז לויו מידת ת"ת. שאינו יודע לשאול רומז למידת מלכו' שאין לה הארה בפני עצמו רק לפי השפע אם הוא דין מתמלאת דין. ואם המקורו' ברחמים גם היא מלאה רחמי' כמו הלבנה וכן דעת הקטן הוא כפי שילמדו לו. וזהו רמז דוד הוא הקטן ועת לקצר ויוצא מזה דתם הוא מיד ת"ת ונודע דמידתו אמת כמו שאמר הקרא תתן אמ' ליעקב וזהו רמז הפליאה ובעל הגדה מה זאת הן אותיות ז"ה אמ"ת ונכון:

פסקה ה

שאינו יודע לשאל את פתח לו את פיך הא דקאמ' בלשון נקבה את ולא קאמר בלשון זכר אתה. כי תשש כחו של אב כמו נקבה שהי' ראוי לו ללמדו בהיותו נער לחנך במצות כמו שפרש"י בחומש גבי צור ילדך תשי. או די"ל דאפי' האשה מחויבת ללמדה לבנה להשיב להם. אעפ"י שאין האשה מחויב' לחנך בנה אפ"ה בסיפור י"מ גם עליה החיוב כי כל המרבה לספר משוב' ובפרט שלא יסית מן בן הרשע עליה מוטל כי בן כסיל תוגת אמו: **והגדת לבנך**. ויש לדקדק למה שינה תשובתו משאר הבן חכם ותם. ועוד מילת לאמר מיותר. ועוד ימתין עד שיגדיל וישאל. ע"כ נראה דנכנס הפחד ומורא בלב האב פן יסיתנו אחד משאר בנים והנה וודאי דבן חכם או תם לא יסית אותו לדבר רע. רק עיקר דאגתו

בשביל בן רשע לזה אמר והגדת לבנך לשון הגדה בדברי הגדה שממשכת לבו של אדם לאמר ר"ל שיאמר האב לבנו שאם יסיתך אחיך בן אמך לסור מעל ה' אזי תשיב לו בעבור זה עשה ה' לי ולא לו אלו הי' שם לא הי' נגאל כ"כ שלה ובזה מיושב דמביא בעל הגדה קרא בעבור זה לתשובת רשע הלא הקרא בעבור זה כתיב בשאי"ל אלא דעיקר קרא הוא שישיב השאי"ל לרשע לי ולא לו. או דנאמר דיאמ' האב לבנו שישאלו מה נשתנה הלילה הזה כדאי' בגמ' דף קט"ז אם אין דעת בבן אביו מלמדו. והיינו דאת פתח לו שישאל לך דכתי' והגדת לבנך ביום ההוא לאמר שיאמ' כן אליך ואתה תשיב לו בעבור זה וכו'. או די"ל דיש להבין את פתח דהל"ל אתה תגיד לשון קרא מה לשון פתיחה ועוד דתיב' לאמר מיותר דהא כתיב והגדת ונראה דלפי מה שארז"ל דף ק"ח מושיבין התינוקו' וכו' ומחלקין להם קליות ואגוזי' כדי שלא ישנו וישאלו. וזהו שאמר בעל הגדה את פתח לו כלומר שתגרו' שיפתח פיו והביא ראי' מפסוק לאמר שיאמ' הבן אליו מכח שינוי' שיעשה לבן הוא מתחיל להגיד לו:

ונראה דכנגד ד' בנים הוא ד' לשונות הגאולה והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי. כי והוצאתי נגד החכם שמורה על מהירות ההוצאה ממצרי' ואפי' רגע אחד לא שהו והוצאה מורה על יציאה הנסתר שהיו במ"ט שערי טומאה לאחר וינצלו את מצרי' מכל נצוצי קדושה. והוצאתי נגד הרשע דאלו הי' שם לא הי' ניצל ומת בימי אפלה. וגאלתי נגד התם דלשון גאולה שייך כמו גאולת עבד מרבו כמו תשובת התם הוצאנו מבית עבדים. ולקחתי הוא נגד שאי"ל תינוק קטן שצריך ליקח בידו להוליכו למקום אחר:

יכול מראש חודש

פסקה א

יכול מר"ח ר"ל כי שואלין ודורשין לרשב"ג שתי שבתו'. או אפי' לת"ק משו' נקרא כתיב החודש הזה לכם ואז צוה לו מקחו מבעשור. ת"ל בעבור זה. וקשה א"כ ל"ל ביום ההוא הלא בעבור זה כתיב. ונר' דאי לאו ביום ההוא. אז הי' אפשר לומ' בעבור זה קאי על שמיט' הפסח וישאלו מבעוד יום. אבל עתה דכתיב ביו' ההוא ומשמע מני' מבעוד יום והיינו שחיטת הפסח א"כ בעבור זה ל"ל אלא להורות בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך:

מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו

פסקה א

תחלה עובדי עבודה זרה היו אבותינו ועכשיו קרבנו המקו' וכו' וקשה זו הפסקא חדא דלא נקרא אבו' רק שלשה כדאי' בברכות דף ט"ו וקשה מה רצה בעל הגדה בזה שאמר

ועכשיו קרבנו המקום דזה דבר ידוע. ועוד פליאה כפל הלשון ואקח את אביכ' את אברהם ולא אמר ג"כ יצחק ויעקב. ותו יש להבין לשון ישבו אבותיכם מעולם מהו לשון מעולם. ונרא' לפי פשוטו דקוד' שבא אברהם לעולם הי' ג"כ נקרא השתלשלו' הדורות המולידי' לגבי הנולדים בשם אבות לתולדותיהם תמיד. אבל משבא אברהם והאיר השמש שהוא הכיר את בוראו. לא נקראו עוד כל דורות ראשונים בכינוי אבות. רק אלו שלשה אברהם יצחק ויעקב. זהו מגודל היחוס ואהבת הקב"ה לישראל שזרק הקליפה ונטל הפירות הטובים והם הביכורים אשר תביא בית ה' אלקיך. ומשלשה שריגי הגפן מתחיל ראש יחוס שלנו. וזהו שאמר יהושיע ובעל הגדה מתחילה קוד' שבא אברהם. אז היו עובדי ע"ז נקראים אבותינו. אבל עכשיו קרבנו המקום לעבודתו. וגר שנתגייר כקטן שנולד דמי. ויחוס האומה מתחיל ממנו. משא"כ בתרח שהוא אבי אברהם ואבי נחור שהי' עע"ז גמורים. ומש"ה לא הזכיר הרן. אעפ"י שהי' אבי' של שרה אמנו. מ"מ הואיל שהי' מסופק בע"ז בשעה שהפילו אברהם בכבשן אש כדאי' במדר'. מש"ה לא כללו עם נחור המקום לעבודתו לא נקראו הראשונים עוד אבות. והיינו דקאמר ואקח את אביכם ר"ל קנין חדש מעתה. שלא נקראו עוד הראשונים אבות. זולת מעכשיו מתחיל ראש היחוס להיות הוא נקרא אב. ושמו גורם אב רם כי ממנו נתרומם השם אב. וכאלו הוא יציר כפיו של הקב"ה הוסיף לו אות משמו הגדול הוא ה"י ונקרא אברהם. ולכך כתבו רמז בקרא אלה תולדו' שמים וארץ בהבראם הוא אותיות אברהם כלו' כאלו הוא יציר כפיו. ומביא ראי' ממה שנא' ויאמר יהושיע אל כל העם כה אמר ה' אלקי ישראל בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם כלו' מעולם עד שבא אברהם היו נקראו אבותיכ' תרח אבי אברהם ואבי נחור ויעבדו אלקים אחרים כי היו אדוקים בע"ז בארץ טמאה עבר הנהר. אמנם כשבא אברהם אז אקח את אביכם לשון מקח וקניון חדש להיות נקרא אביכם את אברהם ולהיות הוא יחיד בעולם וגם הקב"ה יחיד בעולמו נשתעשע עמו ואוליך אותו בכל ארץ כנען. ולמה נתן לו ארץ גדול כזה לזה קאמ' הקרא משום וארבה את זרעו ומפני זה צריך לארץ רחבת ידים. ובזה מיושב הא דכתי' כה אמר ה' הלא דבר מבוא' בתורה הוא וכתובה בספ' הישׁ'. אבל לדברינו ניח' דרמז להם שלא נקראו אבו' רק שלשה אבו' הנ"ל (ור"ת של אברה' יצחק יעקב גמט' שם אהי'. וכן באברהם הוסיף ה'. ביצחק יו"ד. וביעקוב וי"ו מלא. שהוא יהו גמט' אהי' וזהו ישראל כלו' ישר השם הנ"ל וא"כ יש שני פעמים אהי' וזהו כוונת אהי' אשר אהי' שלחני אליכם וד"ל) ואתן לו את יצחק לשון מתנה כי ביצחק יקרא לך זרע. והוא המתנה שראוי לקדוש לארץ הקדושה. ומצד הזוהמא שהי' באברהם מטבע אבותיו. אותו זוהמא נטלו בני השפחות

הגר וקטורה כי וולד שפחה כמותה. אבל בן הגבירה שרה אמנו הי' חלק הקדושה הוא יצחק עולה תמימה ולא הי' בה זוהמא כלל באשר שלא הי' לה בית וולד בבריאותה. וה' שינה שמה שרה להורו' שהיא נבראת עכשיו בי' מטרון שלה והיא כמו ציר כפיו כולה קודש ולכך קרא לה שם חדש. ואתן ליצחק את יעקב ואת עשו הקדי' יעקב לעשו משום דיעקב הקדים בבריאה במעי אמו כמ"ש רש"י המשל לשפופרת ובני בכורי ישראל. ובאשר שיצחק אינו רשאי לישא שפחה מפני שנתקדש לכך הוכרח רבקה להוליד גם עשו. ובא כל הזוהמא שהי' עדיין ברבקה לעשו לבד. וליעקב כל חלק הקדושה. ולכך קאמ' ג"כ לשון מתנה גבי יעקב שלא שלט בו שום זוהמא. אבל לעשו שהי' טמא אין ראוי לנחל את ארץ הקדושה. וכדאי זכו' אב דיצחק שנתן לעשו במתנה את ארץ אדום הר שעיר לרשת אותו לבניו ואלה אלופי אדום. ויעקב ובניו ירדו מצרימה. הכוונה כי לשון ירד הוא לשון ממשלה לרדו' בגוים כמו (שופטים ה':י"ג) ירד לי בגבורי' וכדומה וגם הוא לשון יריד. והנה תחילת ביאתם למצרי' הי' דרך ממשלה אשר שיוסף בנו הי' מושל בכל ארץ מצרים נתן להם ממשלה. וגם פרעה בראותם אמר והי' לי לשרי מקנה בארץ גושן ועליהם הי' דרך ממשלה ביד חזקה וזרוע נטוי' והכחישו שר של מצרים אמנם באמצע הי' ישראל בדרך יירדה וה' משפיל אף מרומם:

פסקה ג

ברוך שומר הבטחתו וכו' פסקא זו תמוהו מה זה עדיפות ושבח שהקב"ה שומר הבטחתו דוודאי לא איש אל ויכזב או בן אדם ויתנחם. ותו קשה מה שאמר הבטחתו לישראל ולא אמר לאברהם. דהא לישראל לא הבטיח כלום רק לאברהם בברית בין הבתרי'. וגם יש לשאול מה זה מחשב את הקץ וכי לחשבון הוא צריך. ואף יש להבין בתיבת לעשו' הוא אך למותר ומיותר ובפסוק גופא יש להבין ידוע תדע הוא מילות כפל דהל"ל תדע וכו' ותו יש לראות פסוק דכתיב ועבדום ועינו אותם ארבע מאות שנה דהא לא היו ד' מאות שנה בעינו רק רד"ו שנה. וא"כ הל"ל כי גר יהי' זרעך ארבע מאו' שנה בארץ לא להם ועבדום ועינו אותם. ועוד קשה במה שכתב וגם את הגוי הני תיבות וגם את הוא שפת יתר דהל"ל והגוי אשר יעבודו דן אנכי ועוד יתר דקדוקים. ונרא' דהא כתיב כאשר ייסר איש את בנו כן ה' אלקיך מייסריך ר"ל ברוגז רחם יזכור ומקיל הגזרה. והנה בברית בין הבתרים אמר הקב"ה בלשון דמשתמע על חרי אפי כי אמר גר יהי' זרעך בארץ לא להם (ראיתי בספר שזה רמז לגלות מצרים מפני שיוסף העביר העם ממקום למקום ולא הי' להם ארץ כלל. משא"כ גבי שאר מדינות. ובזה רמז שיהי' ישראל במצרי' בגלות אבל האמ' פי' ארץ לא להם ר"ל משנולד יצחק): ועבדום ועינו אותם ארבע מאות שנה

דיש לפרש שיהיו בעבדות ועינוי ארבע מאו' שנה מלבד שיהיו בארץ לא להם. כי גזרת ועבדום ועינו אות' קאי על ד' מאות שנה. ויש נמי לפרש דארבע מאות שנה קאי על ארץ לא להם דהוא מתחיל מיד שיהי' זרעיך בעולם דהיינו מלידת יצחק שביצחק יקרא לך זרע. והואיל שהקב"ה הוא גוזר ומקיים אמר לשון דמשתמע על תרי אפי והענין אם ישראל יעשו תשובה ויתפללו לה' אז יתחיל מלידת יצחק וימהר הקץ. אבל אם לאו שלא יעשו תשובה אז יהיו בעינו ועבודה כל ארבע מאות שנה. והקב"ה לא גילה הדבר כי האדם בעל הבחירה. וזהו שרמז הקב"ה לאברה' ידוע תדע כלו' בדבר זה יש שני ידיעו' היאך יפרש הגזרה של ת' שנה כמ"ש. ואמר וגם את הגוי אשר יעבודו וכו' אע"ג דצורם מכרם וגזרה היא מלפניו אפ"ה צריכין לדון. כי הואיל הגזרה לא הי' רק ד' מאו' שנה בארץ לא להם. ובמעט עבודה ועינו איזה שני' בסוף מאה האחרון מארבע מאו' היה סגי. והם לא עשו כן ועבדו בהן בעבודת הפרך רד"ו שנים לכן דן אנכי אותו גוי רמז במילת אנכי על מכת בכורות כדכתיב אנכי יוצא בתוך מצרי' והורג את בכורי מצרי'. ואמר וגם את ר"ל אפי' לא עינוי אות' בעינוי' קשי' רק ויעבודו מחויבים הם שיהי' נדונין. ואחרי כן ר"ל בין שיהי' כל ד' מאו' בעינוי או רק מקצ' שנים בעינוי עם כל זה יצאו ברכוש גדול. וזש"ה וישמע אלקים את נאקתם כלו' שעשו תשובה ויזכור אלקים את בריתות וכו' והי' מקצר בגזרה שהי' מתחיל את הארבע מאות מן לידת יצחק וקאמר את בריתו את אברה' מה שנאמר לו בברית בין הבתרים ואת יצחק שהחשבון מתחיל מלידת יצחק. ואת יעקב שאמר לו ואנכי עלה אעלה עמך והקב"ה הוא נאמן בבריתו וקים את מאמרו. וזה שיסד בעל הגדה ברוך שומר הבטחתו לישראל דייקי לישראל דהיינו ישראל סבא שנ' ויאמ' אלקי' לישראל וכו' אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה וכ' בעל הטורים עלה כתיב בה"י (ר"ל דהא קרינין עלו בחולם) רמז לאחר ה' דורות יעקב לוי קהת עמרם משה יהי' הגאולה. ברוך הוא אמר לשון נסתר כי החשבון של ארבע מאו' הי' נסתר ולא ידעו ישראל פירושו. שהקב"ה מחשב את הקץ שהי' חסר מעבודת ארבע מאות וחשב השיעבוד משנולד יצחק וזהו את הקץ ר"ל אותיות קץ החסר רומז נמי ללידי' יצחק כי שרה היתה בת צ' שני' ואברהם בן ק' שנים והם אותיו' קץ וגם במדרש שכתוב בתהילם ושבועתו לישחק ובתורה יצחק וחסר ממנו מספר רד"ו כי קץ ממלא מליד' יצחק. לעשות כמו שאמ' לאברה' אבינו בברית בין הבתרי' כלו' שעשה פירו' בדברים שנאמרו לאברה' אבינו ומפרש שנ' ידוע תדע וכו' כי מרח' הקב"ה עלינו אף אם גוזר גזרה על ישראל עושה הקב"ה הגזרה על צד הקל והיא שעמדה לאבותינו וכו'. או די"ל ברוך שומר הבטחתו לישראל. נראה דקאי על ישראל אבינו דאמר לו הקב"ה אנכי ארד

עמך ואנכי אעלך וקשה למה כתיב שני פעמים אנכי בקרא ונ"ל דאי' בילקוט דף מ"ח ע"ב כשירדו למצרים הי' נכנס הקב"ה למנין שבעים. וכשיצאו הי' ישראל ס' ריבוי חסר אחד ונכנס הקב"ה עמהם למנין כי לא הי' ישראל יכולין לגאול ולצא' ממצרי' עד שיהיו ס' ריבוי כמנין אותיו' התורה וגם לא הי' אפשר להתמהמה רגע אחד כדי שלא לשקוע בומאה ועשה הקב"ה חסד והשלים המנין של ס' ריבוי ומפני זה כתיב שני פעמים אנכי חד בירידה וחד בעלי' וזה כוונת המגיד ברוך שומר הבטחתו לישראל שאנכי ארד ואנכי אעלך ואמר עוד ברוך הוא בנסתר שידע שלא יתמהמהו רגע אחת בטומאת מצרים ולכך חשה את הקץ ר"ל שחישב עצמו למספר ס' ריבוי משום את הקץ שלא ישהו רגע אחת בטומאה רק להיות בקדושה ולעשות כמו שנאמר לאברהם. ועל זה קסמיך המגיד.

ארבע מאות שנה. אמנם בפ' בא אמר הכתוב מושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה. וכ' רש"י דהיינו משנולד יצחק עד לידת יעקב ששים שנה. ומיעקב בעמדו לפני פרעה מאה ושלשים שנה. ומאה ועשר שנה במצרי' הרי ארבע מאות שנה ומברית בין הבתרים עד לידת יצחק הי' שלשים שנה. והקשו א"כ הי' אברהם בן שבעים שנה בשעת ברית בין הבתרים. דהא הי' בן מאה בלידת את יצחק. והא כתיב אברהם בן ע"ה שנה בצאתו מחרן ותי' תוס' בשבת דף י"א והרמב"ן בחומש ופענח רזא. דחזר אברהם לחרן ועשה שם חמשה שנים ע"ש. אמנם הרמב"ן בחומש חתר לעשות חשבון אחר ואמר דשלשים שנה היו לאחר יציאת מצרים. כי לא שלם עון האמורי. והוא נכלל בארבעים שנה שהיו במדבר ע"ש שהאריך ולא זכיתי להבין דבריו. דא"כ לכתוב תחילה ארבע מאות שנה ושלשים שנה. אף שדרך הקרא לכתוב מספר המועט תחילה. אפ"ה הכא הקרא הוי לסמוך אשר ישבו במצרים ארבע מאות שנה כי לסוף ת' שנה הי' יציאת מצרים:

וראיתי בספר מעשה ה' במאמר מעשי מצרים פרק י"ז שכ' דוודאי מברית בין הבתרים דהי' אברהם בן ע"ה שנים. וא"כ יש כ"ה שנים עד שנולד יצחק. וה' שנים שכלכל יוסף את אחיו שנ' עוד ה' שנים אשר אין חריש וכו' אינם נימנים בכלל רד"ו דאותן שנים אכלו על שולחן המלך הרי שלשים שנה ע"ש שהאריך וכ' זה כמה פעמים בספרו. ולא ידעתי לכוון דברי החכם. דהא על כורחך אותן רד"ו שנה מתחילין משעה שעמד יעקב לפני פרעה דהי' בן ק"ל שנה ובקרא כתיב ויחי יעקב בארץ מצרים שבע עשרה שנה. הרי דאותן י"ז שנה בכלל רד"ו שנים ולא הי' בהם שיעבוד כלל עד שמת יוסף וכל הדור ההוא. והא דאמרינין בנדרים דף ל"ב שנשתעבדו רד"ו שנים. י"ל דלאו עבדות קאמר. רק

שיעבוד לפרעה במצרים היו כמו הגרים תחת מלכות אחרת. על כן דברי רש"י ותוספות אמת:

פסקה ה

והיא שעמדה לאבותינו כלו' באשר שהשכינה עמנו בגלות כמו שנ' עמו אנכי בצרה. ולכך כח הטומאה רצה לשלוט בנו ולכלותינו בכל דור ודור אבל הקב"ה מצילינו מידם וע"ד פשוט היא אותה הבטחה דברי' בין הבתרים שהראה לו ד' מלכיו' עמדה לנו בכל דור. או שנ' והיא שעמדה לשון נקבה. כי בקרא כתי' נקבה תסובב גבר כי לא ירשו רק יו"ד אומו' והוא עישור נכסים אבל לעתיד אנו שולטים על שבעים אומות כן פירש"י. ועוד יש לפרש דקאי על הגאולה כי כל הגאולו' עד עכשיו לא הי' גאולה שלימה ומפני זה כתיב בלשון נקבה שירה אבל לעתיד יהי' גאולה שלימה לכך כתיב שירו לה' שיר חדש. ונודה לך שם שיר חדש בלשון זכר. וזהו נקבה תסובב גבר. ובאשר שגאולת מצרים לא הי' גאולה שלימה רק בלשון והיא שעמדה לאבותינו ולנו. ומפני זה בכל דור ודור עומדי' עלינו לכלותינו והקב"ה מצילינו מידם. או שנא' כמ"ש למעלה דהתשובה עשה רושם שנגאלו לאחר רד"ו שנים. ותשובה נקרא בלשון נקבה כלומ' כמו נקבה מוליד בנים כן התשובה מוליד גאולה כדאי' ביומא גדולה תשובה שמקרב' את הגאולה וזהו והיא ר"ל התשובה שעמדה לאבותינו ולנו. להציל השה מן הזאבי' שלא אחד בלבד עומד עלינו לכלותינו אלא שבכל דור ודור עומדי' רבי' וקמי' עלינו לכלותינו אבל כשישראל צועקי' בתשובה אל ה' אז הקב"ה מצילינו מידם:

ארמי אבד אבי

פסקה ב

צא ולמד וכו' יש להבין אמאי לא אמר כן על עשו שהי' מוקדם במעשה שניחם עליו להורגו וגם שלח אליפז כדי להמיתו בבאר שבע. ונר' כי בעשו לא הי' שנאת חנם כי לק' ממנו בכורתו וגם רימה אותו בברכה אבל גבי לבן ופרע' הי' השנאה שלהם שנא' חנם או די"ל דנקט לבן הארמי הואיל דהי' הרדיפה בליל הפס' כמו שיס' הפייט הפחד' ארמי באמש לילה. והי' הנס ליל פסח כמו בפרעה אמנם הכוונה שלא תאמר דווקא ביציאת מצרים שהי' גזרה בברית בין הבתרים ולכן נמכרו ישראל ויצאו ברכוש. אבל הענין אפי' בלא גזרה האמורה השנאה כבושה עלינו בין האומות כי אין שנאה כשנא' הדת. ושנאה מקלקל השורה הלא לבן הארמי שהיו בניו של יעקב נכדיו. ואפ"ה ביקש לעקור את הכל ולכך כתיב אובד אבי ר"ל כמו שפרשי' שמחשבתו הרעה מצרפה. ובפרט שהי' מכשף גדול ורב הקוסם ומשורש נחש יצא צפע הוא בעור ובן בנו הוא בלעם ושנאה

נטורה בלבו ועיין בזוה' פ' וישלח והוא נתן עצה לפרעה במצרי' והי' מן חרטומי מצרי' לכן מזכירין אותו בסיפור י"מ. והרב בעל מעשה ה' כ' כי לבן הי' דבוק מאוד בע"ז ובקש להדיחו לע"ז. ומפני זה הטעם לא צוה לבניו לקנות שבר בארם פן יסית בניו. והוכרח לפקוד שירדו מצרים. וזה הכוונה מפני שארמי אובד אבי וזה גרם לירד למצרים עכ"ד. ועוד י"ל הא דהביא לבן לסיפור י"מ דאי' בי"ח דף ע"ה ע"א תתקע"ד דורו' היו מגולגלין בצאן לבן ויעקב הביאן למצרי' ושם יתגלגלו במין האנושי ולכן היו ישראל פרים ורבים מאוד עכ"ל גלי רזיא. אי' בס' אפי רברבי כי מצות ליל פסח הוא כמו מצות ביכורים לכך מגביהין הקערה כמו תנופת הבכורים ולפי דבריו הוא הטע' שמזכירין הווידוי בכורי' בליל י"מ. ודורש בעל הגדה כל הפסוק:

פסקה ג

וירד מצרימה אנוס על פי דיבור. ולכאורה יש להבין דהא מפורש בקרא שאמר השם אל תירא מרדה מצרים אנכי ארד עמך וכו' דנ"ל דבזוהר פ' ויחי הקשה למה ירא יעקב לרדת מצרים הא ידע דצריכין בניו להיות בשעבוד מצרים ותי' דירא שמא יקברוהו שם ועו' שמא לא ירד השכינה בארץ טמאה עד שהבטיחו הקב"ה ואמר אל תירא מרדה מצרימה אנכי ארד עמך ואנכי אעלך. ובס' יונת אלם תי' שהבטיחו הקב"ה שלא ימות עד שראה ס' ריבוי מיוצאי חלציו דכתיב אל תירא מרדה מצרים כי לגוי גדול אשימך שם. אשימך דייקי שתהא עיניו רואו' וזהו שאמר יוסף להחיו' עם רב והיו כולם בני תורה עיין בי"ר פ' ויגש. וזהו אנוס עפ"י הדיבור כלו' שהי' ניח' לו האונס משום שהדיבור הבטיחו לראו' ס' ריבוי בני תורה וזהו שאמ' הכתוב וירד מצרימה ויגר שם במתי מעט. ולמה לא התפלל יעקב שלא ירד למצרימה לזה מפר' הקרא ויהי שם לגוי גדול עצו' ורב מדייק ויהי ולא כתיב ויהיו שם אלא דקאי על יעקב שראה בעיניו ס' ריבוי:

ויגר שם מלמד וכו' כי דעת של יעקב שלא יהיו בשיעבוד ועינו רק דרך דירה בארץ לא להם. וגם שלא להשתקע בטומאה ח"ו. וגם לא רצה לגלות זאת לפרעה שירד כדי להיות בניו בגלות לכך אמרו לפרעה לגור בארץ באנו כי אין מרעה לצאן אשר לעבדך כי כבד הרעב בארץ כנען ואוכלין הבני אד' החציר ועשה הארץ משא"כ במצרים דיש שבר והניחו צימח אדמה לבהמה כ"כ הרמב"ן בחומ' והראי' שלא ירדו להשתקע דאם היו דעתם לשבת שם הרבה שנים יותר ראוי' הי' לפזר בכל ארץ מצרי' כדי שיהי' להם רווחה ומקומו' גדולות לסחור בארץ רחבת ידים. אבל עיקר הכוונה להיות יחד כדי שבקל יהיו מכונסים לעלות מן הארץ ויהיו כולם יחד בארץ גושן ועתה ישבו (לשון עכבה כמו ותשב בקדש ברנע) נא עבדיך בארץ גושן כדי שלא יתערבו עם שאר מצרי' ועו' שארץ גושן

נתן פרעה לשרה אמנו כדאי' במדר' ועו' דאי' ארץ גושן הוא רעמסס ועיין בי"ר סוף פ' ויגש. וא"כ הי' זה שתי בקשות לכך כתיב נא במקרא זה. כי על לגור בארץ כבר נתן פרעה רשו' ליוסף. אבל על ארץ גושן בקשו עכשיו. וכתי' ויאמר פרעה אל יוסף לאמ' ר"ל לכרוז בכל מלכותו אביך ואחיך באו אליך ליטול שררה כמותך ולא להשתעבד בהם ושמתם שרי מקנה על אשר לי שיהיו השבטי' שולטי' על שר המזלו' שהוא טלה כ"כ כנפי יונה והביאו י"ר סוף ויגש. ובסיבת צאן ירדו לגושן. ובסיבת צאן קחו ומשכו לכם צאן יצאו ממצרים:

פסקה ד

במתי מעט וכו' נרא' הטעם דהיו שבעים נפש. כנגד שבעי' אומו' כדי כל נפש אחד לשלו' באומה אחת ולכך שהי' שר של מצרים למעלה מכל שרי ע' אומו' וכשהיה נכבש שר של מצרים נכבשו כולם. ונר' לתת טעם הא דהיו ישראל רד"ו שני' בשיעבוד. כי היו יורדי מצרים שבעי' נפש וראוי לכל אחד להיו' בשיעבו' שלש שני' כשלא שני שכר שכיר וג"פ שבעי' הוא רד"ו. ולאחר מיתת יוסף התחיל השיעבוד נמצא שאותן ע' נפש שמת כל הדור ההוא שראוי להיות בשיעבוד. לכך הוטל אלו רד"ו שנים על בניהם תחת אבותם יהיו בניהם והם נטלו שכר מצרים:

פסקה ה

ויהי שם לגוי גדול מלמד שהיו ישראל מצוינן שם. אית' במדר' שלא שינוי את לשונ' ובגדיה'. ולענ"ד הכוונה שהיו מצויינן בקלסתר פנים הבנים דומה לאביהם כמ"ש השל"ה כל הבנים שנולדו בשיעבוד מצרים היו בצורתן ממש דומה לאבותם שלא יאמרו אם מצרים שלטו בגופן בוודאי שלטו גם בנשותיהן וכו' ודוגמא לדבר אברהם הוליד את יצחק ע"ש. ובזה יובן רבבה כצמח השדה נתתיך שילדו בשדות ובאו עדרים עדרים לבותיהם. ואעפ"י שהי' הדבר על פי נס שהכירו את אבותם אפ"ה יש חשש מלצני הדור שיאמרו שיש תערובות בנים ונושא את אחותו. אמנם מצד קלסתר פנים שדומין הבנים לאביהם אז ליכא חשש עוד בדבר זה הנכון:

ועצום כמו שנ' וכו' ויעצמו במאוד מאוד ותמלא הארץ אותם. הכוונה קודם הגזרה של פרישות דרך ארץ היו מזדווגין ומולידין בפרהסיא והי' כל הארץ מלא מבנים קטנים ויולדות ששה בכרס אחד וברבה אית' חד דעה שהיו יולדות שני' עשר בכרס אחד ע"ש הדרש. ואפש' דמזו אמרו זה אלי ואנוהו כי זה גמ' י"ב. וכל זה ראה יעקב אבינו. ואעפ"י לפי דרך הטבע שתאומי' המה חלושי כח ואינם גדולים בטבעם וגם הנשים אם תלדי רק אחד כ"ד חודש אבריה מתפרקים ומכ"ש אם ששה בכרס אחד ובפרט בהנקת ביניהם הרבים. עם כל זה הי' דרך נס שהי' האם והבנים בתכלית העצום וזה כפל הלשון ויעצמו

במאוד מאוד על אמותם ועל הבנים. ותמלא הארץ אותם כלו' בחוצות שלא הי' להם צער גידול בנים שהיו הבנים קל במרוצתם והולכין מיד על רגליהם:

פסקה ו

ורב כמו שנאמר וכו' נר' דקשה לבעל הגדה למה הקדים עצום ואח"כ ורב. הלא מצינו בקרא שאמר פרעה רב ועצום ממנו (שמות א' ח') וכן עם רב ועצום (יואל ב' ב') אלא וודאי לדרשא דהאי ורב הוא לשון רבבה כצמח השדה כדאי' בסוטה דף י"א דרש ר"ע בשכר נשים צדקניות נגאלו שבאו לשאב מים והקב"ה מזמן להם דגים קטנים בכדיהם ושואב' מחצה מים ומחצה דגים. ובאו' ושופתו' שתי קדרות אחת של חמין ואחת של דגים ומוליכות אותן לבעליהן לשדה ומחיצו' אותם וסכות אותם ומאכילות אותם ומשקי' אותם ונזקקות להם בין שפתים וכו' וכיון שמתעברות באו לבתיהן וכיון שהגיע זמן מולידיהון הולכו' ויולדת בשדה תחת התפוח וכו' והקב"ה שלח מלאך מן השמי' ומנקר אות' ומשפר אותם כחיה זו שמשפרת את הוולד וכו' ונותן להם שני עיגולים אחד של דבש ואחד של שמן וכו' וכיון שמכירי' בהן המצרים באים עליה להורגם. ונעשה להם נס ונבלעים בקרקע ומביאים שוורים וחורשים על גבם שנ' על גבי חרשו חורשים ולאחר שהלכו מבצבצים ויוצאי' כעשב השדה שפ' רבבה כצמח השדה נתתיך ולאחר שמגדלים באו עדרים עדרים אל ביתיהם שנ' ותרבי ותגדלי ותבאי בעדי עדים אל תקרי בעדי עדים אלא בעדרי עדרי'. וכשנגלה הקב"ה על הים הם הכירוהו תחילה שנ' זה אלי ואנויהו עכ"ל הגמ' והאי אל תקרי עיין מהרש"א שדחה בזה ונר' דאי הפירש כפשוטי לשון קישוט כלי כסף וזהב ושמלו'. קשה הא כתי' ואת ערו' וערי' אלא ש"מ דנקר' עדרי עדרי' והי' הקישוט שהיו מכירים הבני' את האבו' ואבות מכירים הבני' וכמ"ש למעלה וזהו הקישוט שלא מזנות הנשים במצרים. וזהו עדי לבנים ועדיים לאיש ואשתו. וזהו שרמז עצום ורב. וכן הא דכתי' גבי משה ואעשה אותך לגוי עצו' ורב (דברים ט' ט"ו) גם לזה יש דרש דקאי על בני משה שהם אחורי נהר סמבטיון וכמ"ש בתרגום יונתן בפ' כי תשא אשר אני עושה עמך ע"ש באריכות. במדרש חזית על פסוק אחזו לנו שועלים כמה תינוקות השליכו ליאור עשרת אלפים שנ' רבבה כצמח השדה ר"ל אמר ס' ריבוי שנ' ו' מאו' אלף רגלי אשר אנכי בקרבו עכ"ל ונלע"ד הא דמייתי' הפסוק רבבה וכו' עפ"י מה דאי' בפרקי ר"א פרק ל"ב כל הילדים שהשליכו ביאור והי' היאור פלטם אותם במדבר ע"ש וזהו רבבה כצמח השדה וכו' ונכון:

פסקה ז

וירעו אותנו המצרי' כמה שנ' הבה נתחכמה לו וכו' וכבר הרבו המפרשי' לתמוה על הפסוק שמביא הרעה זו הלא הרבה יותר המפורש בקרא וימררו את חייהם בעבודה

קשה ובחומר ובלבנים וכו' ושמעתי פי' לזה כי יותר מכל דבר שנוגע בלב אדם הוא שנאת חנם שחושב על רעהו שמבקש לעשות לו רעה. ובאמת מעולם לא עלה כן בלב רעהו לעשות לו לחבירו שום דבר רע. ובאשר שחושב שיש רעה בלב חבירו אזי נעשה שונא לו ומבקש להמיתו וזהו שנאת חנם. וזה כוונת הפסקא וירעו אותנו המצרים ולא כתיב וירעו לנו אלא כלו' שעשו אותנו רעים כאלו אנחנו רעה בלבבינו ומפני מה נטרו שנאה בלבבם שנ' הבה נתחכמה לו פן ירבה והי' כי תקראנה מלחמה. ובאמת מעולם לא עלה זה ברעיונינו ובמחשבתינו. ויותר נר' לפרש דדריש דרש זה מדהוי לי' למכתב וירעו אותנו ויענונו המצרים למה מפסיק באמצע הרעה והעינוי. אלא דרצה להורו' באשר שפרעה הי' שונא ישראל. ונכנס הדאגה בלבו שמא עמו המצרי' לא יאבו לשמוע אליו לעשו' רעה לישראל. מפני אהב' יוסף ויעקב שהצילם בימי רעבון עדיין תקועה בלבבם והיאך ישלמו רעה תחת טובה. לכך בערמה וחכמה הוציע דבריו לפני אנשי מצרי' ואמר לפניהם שישראל תושבי' עליכ' רעה פן ירבה והי' כי תקראנה מלחמה ונוסף גם הוא על שונאינו ונלחם בנו ועלה מן הארץ עם כל העושר אשר נתן להם יוסף שנתעשר מממון שלנו וזה גרם שאנשי מצרים הסכימו לענות נפש ישראל. ובאשר שנתנו עיניהם בממון של ישראל לכך נגזר עליהם שיצאו ברכוש גדול של עם מצרי'. או די"ל עפ"י מה שאית' בספר הישר דכשעשה פרעה מלחמה עם בני עשו. אז היו מוכרחים בני ישראל ג"כ לילך עמם למלחמה ובאמצע מלחמה בתוקפו אז אנשי מצרי' נזורו אחו' והניחו לבני ישראל ללחו' עם שונאיהם. וזה חררה מאוד לישראל. ויהרגו בשובם מן המלחמה הרבה ממצרים בערמה כי הרעו המצרי' לישראל בעזבם במלחמה לבדם וזהו וירעו אותנו המצרים. ואח"כ התקבצו זקני ויועצי פרעה אל המלך ואמרו הבה נתחכמה לו ע"ש במדרש הנ"ל ותראה פלאים: ועוד נר' לפרש ולהבין גם הפסקא ויענונו כמה שנא' וישימו כו' דלכאורה קשה בקרא דכתי' הבה נתחכמה לשון יחיד דהל"ל לשון רבי' הבו נתחכמה לו הלא שלשה היו באותו עצה יתרו איוב ובלעם הגם שיתרו ברח זכה להתגייר. ואיוב שתק נידון ביסורין. ובלעם יעץ נהרג. אפ"ה בתחילה אמר כן פרעה לשלשתן יחד. אבל הענין דכתי' וישימו עליו שרי מסים למען ענותו בסבלות'. כי בהשכל עשה פרעה מזימות לבו הרע. ואמר לישראל אין אני מניח אתכ' לדור בארצי. אם לא שיתן מס כדרך כל העמי' הנתונים תחת ממשל' המלך. אבל הברירה בידכם אם אתם רוצים להיות עבדים למלך ולעשות עבודתו אז פטורי' אתם ממס. וכדאי' במדרש שהלכו בני לוי אל לוי אביהם ושאלו ממנו עצה. ואמר להם שלא יכנסו בעבודת המלך. ובאמת לא נשתעבדו בני לוי במצרי' וזש"ה וישימו עליו שרי מסים למען ענותו בסבלות' כי זה

הי' עיקר כוונתם. ולזה אמר פרעה הבה נתחכמה לו לכל אחד מישראל ר"ל הבה שיתנו מס. ואם הם לא ירצו ליתן מס רק להיות עבדים ממש אז נתחכמה לו לענותו בסבלותם. וזה כוונת המגיד וירעו אותנו המצרי' שאמרו לנו הבה ליתן מס ומכח זה גרם ויענונו ויתנו עלינו עבודה קשה. (דע דמדרשות חלוקות הן באיוב לפי מה דאי' בסוטה דמת איוב בשעת שליחו' את המרגלי' בשנה שנית לי"מ. וקרא כתיב דחי איוב לאחר יסורין ק"מ שני' א"כ בשעת יסורין הי' בן ע' שנה דהא כפל לו הכל. נמצא כל שנותיו רד"ו שנים והיאך הי' באותו עצה ויש ליישב בדוחק. וכן מוכח עוד בשמו' רבה פ' בא דבשע' קריעת ים סוף מסר איוב לשטן א"כ היאך הי' חי ק"מ שנה הא מת בשנה שני' לי"מ א"ו מדרשות חלקות הן. ועיין בסדר עולם רבה פ"ג):

פסקה ח

שרי מסים וכו' כבר כתבתי למעלה. יען ראי' בס' הישר כי פרעה צוה לכל עמו שיחזקו פתו' ורעמסס. וליתן להם שכר עבודת' ממס המלך ואוצרותיו. ולזה צוה לשרי מסים ומתחילה באו כל מצרים וגם ישראל לעבוד עבוד' המלך ונתן להם שכר'. ומקץ ימים וארבע חדשי' ברחו כל מצרי' וישארו בני ישראל לבדם לעשו' מלאכה ויכנשו את ישראל בעבוד' פרך. ומהם אשר עמדו על בני ישראל לשרי מסים לקחת מהם את כל אשר נתנו להם בשכר עבודתם ע"ש ותבין פירוש הקרא:

את פיתום וכו' אי' במדרש ילקוט כשלקח יוסף את בנימין נתמלא יהודה חימה ושאגו שניהם ומקולם נפלו פיתום ורעמסס ועל כן נגזר על ישראל לבנותם עכ"ל. ועוד אית' במדרש שיראו ממלכי כנען שיבאו למלחמה מקנאת זהב וכסף שכנסו:

פסקה ט

ויתנו עלינו עבודה קשה שנ' ויעבידו וכו' הא דלא מייתי קרא היות' חמור וימררו את חייה'. כי הכוונה בתחיל' העבודה מיד הי' בעלילה לתת עלינו עבודה קשה כדאי' במדרש ילקוט שהי' פרעה קרא לכל ישראל מי שיעשה עמו טובה לסייע עמו במלאכה ולזה דרשו בגמ' דסוטה בפרך בפה רך משכום בדברים ובשכר עד שהרגילם בעבודה:

ויעבידו בני ישראל בפרך אי' במדרש חד אמר מגזרה שוה וחד אמר מקל וחומר והוא תמוה. ונלע"ד בגמ' דנדרים דף ל"ב אי' אר"א מפני מה נענש אברהם אבינו ונשתעבדו בניו למצרים רד"ו שנים מפני שעשה אנגרי' בתלמידי חכמים דכתי' וירק את חניכיו והקשה הרא"ש הלא עבירו' העונש על אומרו במה אדע. ונ"ל דאי משו' מה אדע הי' די בגלות קל כמו מלידת יצחק אבל קושי' ר"א הוא על קושי' השיעבוד למה נשתעבדו רד"ו שנים במצרים שוב ראי' בתוס' דשבת דף י' ע"ב בגמ' אמר רבאל ישנה אדם בנו בין הבנים שבשביל משקל שני סלעים מילת שנתן יעקב ליוסף נתגלגל הדבר וירדו אבותינו

למצרים וכ' תוס' אע"ג דבלא"ה נגזר ועבדום ועינוי ושמא לא נגזר קושי' השיעבו' בשביל כך דהרי התחילו משנול' יצחק ע"ש באורך והנה לפ"ז יש ב' טעמי' על קושי' השיעבוד אחד מפני שיוו הבנים ואחד שעשה אנגרי' בתלמידי חכמים וזה ארז"ל דמשתמש בחגא חלף ואמרינן במכות דכבוד ת"ח עדיף מתורה מקל וחומר מפניה עומדים מפני לומדיה לא כל שכן מדכתי' מ' יכנו ואתי רבנן ובצרי חדא ע"ש. וזה כוונ' המדר' ויעבידו בני ישראל בפרך למה קושי' השיעבוד חד אמר מגזרה שוה ר"ל הגזרה הי' מפני השוה שראוי שיוו בנים. וחד אמר מקל וחומר שאסור לעשות אנגרי' בת"ח דיליף מק"ו וק"ל:

פסקה יב

ונצעק וכו' ויהי בימים הרבים ההם וימת מלך מצרים ויאנחו בני ישראל מן העבודה. כבר כתבו כי פרעה הראשון הי' נתנגע עשר שנים ושחט ילדים ולבסוף מת בחרפה ונמלך בנו וסברו ישראל שהבן משים על לבו ולא יוסף העבודה ובפרט שכן דרך מלך חדש לעשות חסד לבני עמו זה לא עשה כן. ואעפ"כ העמיס עליה' עבודה אעפ"י שהיו יודעים שצריכין להיות בגלות ד' מאות שנה: אבל הקושי' שיעבוד העבודה היו נאנחים. ויזעקו ותעל שועתם אל האלקים כי זה בראש השנה שהוא יום הדין הנקרא אלקים מן העבודה ר"ל שהעבודה בטל בר"ה כדאי' בר"ה דף י'. אבל הוציאה ממצרים הי' לאחר י"ב חודש שנעשה עשר מכות. או די"ל כמו דאי' במדרש אינה שנבוכדנצר צוה לנבוזראדן שלא יניח את ישראל לפוש בדרך וליגעים כדי שלא יתפללו וישובו לה'. והנה שונא ישראל הוא פרעה ועמו מצרים ג"כ חששו לזה ולא הניחו לישראל לנוח ולהתפלל לה' פן ישוב מחרון אפו ויגאל'. אמנם כשמ' המלך אז מדרכי עמו להספיד את המלך ולבכו' ולהאנח על מיתת המלך הם ועבדיהם ולזה נתנו להם לישראל רשות להאנח בתוך העבודה אמנם ישראל בעצמם היו זועקים בקול גדול והרבו בשועתם אל אלקים מן העבודה ר"ל מחמת העבודה. כ' במ"ע אופן קפד שפרעה הי' לו בכל רוח ק"כ אלף. ד"פ ק"כ הוא ת"פ במתנה ליליל נגד זה נזכר ד"פ אלקים בפסוק זה כי אלקים יש לו ק"כ צרופים לבטל זאת ע"ש שהאריך. והנה ישראל שומרים עצמם בשעת שימוש מליליל כי היא מבלבלת יצוע קודש. לכך דרשו גבי אלקים הד' ר"ל וידע אלקים ועיין. וזהו סוד ד' כוסות. כי כוס גמט' אלקים ובאלו מכניע הקליפה ת"פ וד' כוסות נגד ד"פ אלקים בפסוק זה:

ויאנחו בני ישראל מן וכו' וברבה פ"א כ' על ויאנחו ישראל מן העבודה שאמרו חרטומי מצרים כשנצטרעו פרעה שנשחט ק"ן ילדים בבוקר וק"ן בערב ולרחוץ ב"פ ביום ונעשה נס ונתרפאו מצרעתו ע"ש. והנה לישראל שהיו פרים ורבי' הוא כאשר יענו אותו כן

ירבה והיו ישראל מקבלים העבודה כדי לפרות ולרבות וכשראו שממיתם את הילדים אז ויאנחו מן העבודה. ודע שכל אותן קטנים שנהרגו לא היו ראוים שיתגדלו כדאי' במדרש שאחד הציל משה והי' מערב רב. וזהו רמז אל תסתכל בקן קן אלא במה שיש בו:

וישמע ה' את קולינו וכו' ויזכור להם בריתו וכו' ונר' דהנה כשמ' מלך פרעה הראשון בנגעי' גדולים. הי' בנו המולך תחתיו נכנס קצת מורך בלבבו שנעשה שלא כדין. אמנם המצרי' וזקיו ויועציו אמרו למלך באשר שאביך כרת ברית עם עמו לשעבד ולעבוד את ישראל בפרך. א"כ אין לך לבטל את ברית אבותיך ולזה הסכים עם המצרי' לנגוש את ישראל. ובאשר ששיעבד את ישראל מטעם ברית אבות ושילם הקב"ה מידה כנגד מידה וזכר גם כן ברית אבות לבנים. הנה ראיתי מקשים מהא דאי' בסנהדרין דף ע"א בבן סורר ומורה דצריך להיות האביו ואמו שוין בקול ופרשי מדכתי' אינו שומע בקולינו חד קול משמע מדלא כתיב בקולותינו או בקולינו ביו"ד עכ"ל א"כ היאך כתיב כאן קולנו בלא יו"ד הא בוודאי אי אפשר דיהי' קולות כל ישראל שוין. והנלע"ד דאדרבא קשה היאך כתיב וישמע ה' את קולנו הא כל המרים קולו בתפילתו הרי זה מקטני אמנה ומנביאי שקר כדאי' בברכו'. אלא וודאי דכוונ' האי קלא היינו הרהור ומחשבה טובה כמו הקול קול יעקב. וא"כ באמ' היו כל ישראל מתפללין בהרהור בלחש ומייחדין לבם לאביהם שבשמים שיזכור לנו ברית אבות ושמע ה' קולם שהיו בלחש וכל הקולות הי' שוין. ובזה יבואר המדרש וז"ל אלקים את נאקתם מלמד שהרהרו בתשובה עכ"ל וקשה מנ"ל דהרהרו דלמא עשו תשובה במעשה אבל לפי דכתי' וישמע ה' קולנו דהיינו הרהו' שהי' שוה לכל אדם:

פסקה יד

וירא את עניינו זו פרישו' דרך ארץ וכו' הא דהוציא העינו ועמל מדרך פשוט המפורש בקרא ויעבידו אותם בפרך. הכוונה כי מתחילה הי' הלחץ זו הדחק. והיו מקוצרי רוח מצד העבודה הקשה ונעשו הם עמלים מרוב עבודה ולא יכולים לעשות מלאכתם ועינוי אותם בהנאה ונגישה לכלות מעשיהם א"כ ה"ל למכתב וירא את לחצינו ועמלינו וענינו. ולמה הקדי' המאוחר לזה דרש שבא לדרשת פרישות ד"א הנה יש מפרשי' שלא היו מניחין המצרי' ללון בבתיהם כדי שיקומו בבקר. וזה דחוק קצת כי לא מצינו שגזר זה פרעה. דא"כ הי' לו לצוו' שלא ישא איש אשה. ויש מפרשים שהן עצמן הי' פורשין מן נשותיהן בשביל כל בן הילו' וכו' וגם זה ק' דבסוטה קאמר באמת כשנגזר כל הבן הילוד וכו' גירש עמרם אשתו. וגרשו כולם נשותיהן. אמרה מרים קשה גזרותך וכו' ושמע אביה והחזיר אשתו והחזירו כולם נשותיהם. הרי דלא הי' גירושין זה רק לפי שעה.

והכא משמע דמשך זמן הגלות הי' הפרישות ד"א עד וירא את ענינו. והנראה לפע"ד כי הישראל מעצמן לא רצו ללון בבתיהם כדי שלא ירגישו המצרים שהם נזקקין לנשותיהן ולא יעלו על לבם שהן נבעלות ומעוברת ולא ידקדקו לעיין על נשי ישראל מתי יולדות. והיו אומרים האנשים שלא ילכו לביתם ללון כדי שיקומו מהר למלאכתן. אבל באמת ישראל יודעין שאי אפשר לגאול אם לא שיהיו ס' ריבוי מה עשאו נשים צדקניות נטלו שתי קדרות אחת של חמין ואחת של דגים ומוליכות אותן אצל בעליהן בשדה ומרחיצו' אותם וסכות אותם ומאכילות אותם ומשקות אותם ונזקקות בין שפתי' כיון שמתעברות באות לבתיהם וכיון שהגיע זמן מולידיהן הולכו' ויולדת בשדה וכו' כן דרש ר"ע בסוטה. וזה שדורש וירא ענינו זו פרישו' ד"א ודרש כמה שנ' וירא אלקים את בני ישראל דריש מצד בני ישראל לשון בנים. וגם מצד דרש וידע אלקים לשון וידע אדם את חוה. והא דכתיב אלקים דלא תימא כיון דנזקק בין שפתי' א"כ שמשו ח"ו בפהרסי'. לזה אמר דהי' צניעו' גמור בשעת ד"א וירא' אלקים הי' בשעת תשמיש וכן פרשי' בין שפתי' בין מצרי השדות מקומו' צנועים גבול השדה גבוה מכאן וחבירו גבוה מכאן וחריץ באמצע עכ"ל ולא ידע שום ברי' מזה רק אלקים (ומיהו לפי מה דאי' במדרש שמשה השתדל לנוח ביום השבת והיינו דמתפללין ישמח משה במתנת חלקו. א"כ לית' לזה הפי' ואפשר דהשתדלות משה הי' סמוך לימי הגאולה):

פסקה טו

ואת עמלינו אלו הבנים דנתן טעם למה יש פרישות ד"א ופרשו מנשותיהם ואמר משום הבנים. אך יש להבין מה עמל הי' להם עם הבנים הלא יולדות בשדה והקב"ה שלח מלאך מן השמים ומנקר ומשפר אותם כתי' שמשפרת הוולד. ונותן להם שני עיגולים אחד של דבש ואחד של שמן וכו' וכיון שגדלו באו עדרי עדרים וכו' ונלע"ד דבאמת כשבאו נשותיהן לשדה היו יגיע כח מצד רוב עמל המלאכה ולא ראוי לשמש עם נשי'. אפ"ה היו משמשי' כדי להיו' להם בנים שלא יוודע זאת למצרים לקים מצות פרעה כל הבן הילוד היאורה תשליכהו. והנה מן הראוי אותו שעת צהרים שהיו להם מנוח לאכל ולשתות ואח"כ עשו ד"א עם הנשים וראוי לנוח ולישון שעה אחת אחר עשית צרכיו כמו שכתבו כל הרופאים והם היו בלאו הכי תשי כח ממלאכתם ועבודה הקשה. ואפ"ה עומדים מיד למלאכת פרעה כי הלחץ זו הדחק:

במדרש ילקוט פ' כי תבא וז"ל ואת עמלינו אלו הבני' כענין שנ' כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו ועל זה נתן ר' יהודה סימנין דצ"ך עד"ש באח"ב והוא תמוהו מאוד. ועוד אי' במדרש תמוהו למכה מצרי' בבכוריה' על זה נתן ר"י סימנין דצ"ך עד"ש באח"ב גם זה

פליאה הוא ולקמן אכתוב בס"ד כמה דרכים. וכאן אכתוב רק דרך פשוט דכל מפרשי הגדה הקשו מה ראה ר"י לחלק הסימנין ג' ג' ד' ולא אמר ד"ך כ"ע ד"ש ב"א ח"ב והוי זוגו' או דהל"ל דצכע"ד שבאח"ב לחמש אותיות ותי' בכל בו ואבודרהם וא"ח ששני מכות הראשונות בסימן הי' בהתראה והאחרון שלא בהתראה והא דשיחף בכורות בהדי' חושך אע"ג דלמכה בכורות הי' התראה אך לפי שאין לו זוג צירפו והוא דחוק. ולענ"ד י"ל דאי' במדרש תהילים למה לא נאמר למכה בכורת מצרים להורות דמצרים נהרג מבכוריהם עצמם דיותר הרגו הבכורים ממה שנהרגו הבכורים דהיו אומרים לאבותיהם שישלחו את ישראל ולא ימותו הם. ולא שלחם ומיד חגרו חרבם והמיתו והביאו תוס' בשב' דף פ"ז ע"ש נמצא על זה מה שהרגו הבכורי' לא הי' התראה וזהו פי' המדרש למכה מצרים בבכוריהם ולא קאמ' בכורי מצרי' וצ"ל דעיקר המכה הוא מה שהרגו הבכורים על זה נתן ר' יהודה סימנין באח"ב דמכה אחרונה לא הי' בהתראה וזה נכון. ונר' לי עוד ראי' למדרש הנ"ל דזה הי' עיקר המכה דאי' במדרש דמכת בכורי' הי' בשביל הבני' שהשליכו למים. וקשה א"כ למה הי' הגזרה דווקא על הבכורים הלא הי' גזרת פרעה להשליך הילדים הבכורים והפשוטים גזרה שוה. והי' מן הראוי להרוג גם הפשוטים. וטעם זה מוכח דהא לא מתו הבכורות לפי שלא גזרו על הנקבו'. אש"מ דעיק' המכה הי' מה שהרגו הבכורי' לאבותיה' ולא הי' חילוק בין בכור לפשוט. וזהו כוונ' המדרש ואת עמלינו אלו הבנים כענין שנ' כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו והי' מידה כנגד מידה מכת בכורים. וצ"ל דעיקר המכה במה שהרגו הבכורי' את אבותיהם ושפיר אמר על זה נתן ר"י סימנין דצ"ך עד"ש באח"ב. וגם הי' מדה כנגד דה כי בהשלכ' הבנים ליאור הי' שני אכזריו' אחד מצד מיתת הבן עצמו והשני מצד אבותיהן שצריכין לראות במיתת בניהם. נגד זה הי' מכת בכורים בעצמו שבאו הבני בכורים לאבותיהם ואמרו שישלחו ישראל ממצרים. דאל"כ ימותו ולא אבו אבותיהם לשמוע ולא חשו למיתת הבנים וזה נגד הטבע דרחמי אב אבנים שלו. ושוב אכזריות השני שהבכורים הרגו לאבותיהם גם זה נגד הטבע שהבן יהרג האב וק"ל:

פסקה יז

ויוציאנו ה' ממצרים וכו' כי למעלה מזכיר חמשה מיני ענוים וירעו אותנו וכו' ויענונו זה קושי השיעבוד בפרך. ענינו זו פרישות ד"א. עמלינו אלו הבנים. לחצנו זו הדחק. נגד זה מזכיר ה' מיני גאולה יד חזקה. זרוע נטוי'. מורה גדול. אותות ומופתים:

פסקה יח

לא על ידי מלאך וכו' המבוכה בזה התעוררו כל המפורשים הלא כתיב ולא יתן המשחית לבא אל בתיכם לנגוף. הרי"א כ' דקאי על המצרים שלא יכלו לבא אל בתי יהודי' להנקם

בשראו שאכלו כצלוי' תועבתיהן ע"ש לזה קשה הוא כבר נעשה גם זה בעשור לחודש כדאי' במדר' שקשרו בכרעי מטה ואמרו שרוצי' לשחוט אלוהיהן. ובעל מ"ה מפרש שה' הנגוף כל מצרי' בניגף החולי. אבל לא מתו רק הבכורי' ובזה מיישב הפסוקי' (אי' בשמו' רבה פ' י"ז וז"ל ועבר ה' לנגוף את מצרי'. י"א על ידי מלאך. וי"א הקב"ה בעצמו. ומהו שאמר לנגוף מלמד שאף המעוברת שהיו ראוי לילד הפילו ומתו האימהות והמשחית יצא וחיבל כל מה שמצא ואין לנגוף אלא עוברות שנ' ונגפו אשה הרה עכ"ל ונר' דרצה ליישב לי"א קמ"א דהיאך נאמר ע"י מלאך נעשה הא כתי' ועבר ה' וזהו שאמר המבר' שהקשה לי"א ראשון. ומהו שאמ' לנגוף ותי' דמה שיצא כבר הי' ע"י משחי' ובתוך מעי אמו הי' ע"י הקב"ה ומיוש' תמי' של המפורשי'. אמנם למ"ד דהכל נעשה ע"י הקב"ה צ"ל כמ"ש ועיין). וגם זה מהלחץ זו הדחק דהא בעל הגדה דורש שכל מכה הי' של ארבע או חמש מכו' שנ' ישלח חרון אפו עברה וזעם וצרה משלחת מלאכי רעי'. ולדברי בעל מ"ה לא הי' זה בבכורי' רק בפשוטי'. אמנם בס' פענח רז"א תי' דבכורי' עצמם לא הי' נעשה ע"י שום ברי' כדכתיב והכתי כל בכור. אבל גדול שבבית במקום שאין בכור נעשה ע"י שלוחים ומלאכי רעים עכ"ל. ולענ"ד יש לפרש דוודאי הבכורים הטמאים שהן היו תועבת מצרים אין מן הראוי שימותו ע"י הקב"ה בעצמו אשרי האיש שמת בנשיקה. מה לערל וטמא ליגע בו יד רם ונשא קדוש ונורא שמו. רק הקב"ה בעצמו הי' מכה להם אבל המשחיתים הם המיתו אחריו כדכתי' והכתי כל בכור לשון הכאה בעלמא. כי הוא המבחין בין טפה לטפה. אבל המלאכי רעים המיתו והרגו הבכורים. ובזה נר' לבאר הפסוקים בתהלים סי' ע"ט ישלח בם חרון אפו עברה וזעם וצרה משלחת מלאכי רעים. יפלס נתיב לאפו לא חשך ממות נפשם. והייתם לדבר הסגיר. ויך כל בכור במצרים. ראשית אונים באהלי חם עכ"ל הכתובים. ויש להבין מהו לשון יפלס נתיב. ותו לא חשך ממות הוא אך למותר. ומה שאמר וחייתם לדבר הסגיר ועוד בראשון אמר מות ואח"כ אמר לדבר. ואף קשה מאי לשון הסגיר דמשמע ע"י אחרים. וגם זאת מה ויך כל בכור. והוסיף עוד ראשית אונים דגם זה הוא בכורים:

ולדברינו יונעם דמתחילה אמר ישלח בם וכו' מלאכי רעים וקשה הא לא הי' ע"י מלאך או שליח רק הקב"ה בעצמו כדכתיב ועברתי בארץ מצרים והכתי כל בכור. לזה בא הכתוב לפרש יפלס נתיב לאפו כלומר הקב"ה בעצמו לא הרגם והמיתם רק הכה לבכורים בהכאה לראות נתיבות המשפט לאפו מי המה הבכורי' ואפ"ה לא חשך ממות נפשם וחייתם כלו' בעודם בחייהם וחייתם בם לדבר הסגיר למלאכי רעים. אך קשה למה בא הקב"ה בעצמו לזה קאמר ויך כל בכור בארץ מצרי' ראשי' אוני' באהלי חם שבני חם הם

אוהבי ושטופי זימה הנם. ואין ברי' יכולה להבחין בין טיפה לטיפה דאפי' בכור מאב נלקה וזה לא ידעו המלאכים וק"ל:

פסקה יט

ועברתי בארץ וכו' ולא מלאך וכו' ולא שרף וכו' ולא שליח וכו' אני הוא ולא אח'. הנה הכוונה ולא שליח קשה קצת. והנר' כי בעת ההיא הי' עשר לחודש בשבת וא"כ חל ט"ו בחמישי בשבת ובחצות הלילה ממש הי' מכות בכורים. ולפי הסדר מזלו' שצ"ם חנכ"ל. והתחלת הלילות כצנ"ש חל"ם נמצא תחילת ליל ה' הוא ממשלת חמה. ותחילת חצו' לילה הוא ממשל' מאדי' וידוע דממשלתו על שפיכ' דם והרג רב דמי מלחמה. וא"כ הוי עלה על הרעיון שהמי' בכוכב הרע הזה את הבכורי' כי הוא השליח לשפיכ' דם בעול'. לכך אמ' אני ולא השליח. כי כוכב זה שליח הוא תמיד להריג' העול' השפל:

אני ולא אחר. כי יש דיעות נפסדות עדיין בין עובדי מזלות והכושיים וכן הי' בימים קדמונים שאמרו ששתי רשויות הן פועל טוב ופועל רע לכך אמר הקב"ה אני ממית ומחי' מחצתי ואני ארפא שהכל ביד אחד אמיתי ולהיות הקב"ה רוצה להראות זאת לישראל עמו ולעיני עמים הי' גילוי השכינה להכות הבכורים ולפסוח על בתי ישראל. ומפני זה הקב"ה בכבודו ובעצמו עשה כל אלה. ונתן טעם למה לא ע"י מלאך או שרף או שליח ומפרש אני הוא ולא אחר:

ועברתי בארץ מצרים וכו' והכתי כל בכור בארץ מצרים. האי בארץ מצרים הראשון אך למותיר. וראה מצאתי כתוב בשם קבלת רוקח וז"ל כשירד ריבון כל העולמי' בתוך מצרי'. ירדו עמו תשעים אלפים רבבות מלאכי חבלה. מהם מלאכי אש. ומהם מלאכי ברד ומהם מלאכי רתת ורתת וחלחלה אוחז' למי שרואה אות'. אמרו לפניו רבש"ע הלא מלך ב"ו שבראת בעולמך. כשהוא יורד למלחמה. שריו ועבדיו מקיפין אותו כדי שלא ימצא צער בגופו. ואתה ממ"ה הקב"ה דיו שאנחנו עבדיך. והם בני בריתך נרד ונעשה נקמה במצרים. אמר להם הניחו לי שאין דעתי נתקררה עד שארוד אני בעצמי ואעשה נקמה במצרי' ביד חזקה עכ"ל וזה מרומז **בארץ** בר"ת **באו אלפים רבבות צ**. ודם ר"ת **ברד. אש. רתת צ** מצרים. ואפ"ה והכתי כל בכור בעצמי. ולכך נקט אני ולא מלאך דהיינו מלאכי ברד. אני ולא שרף דהיינו מלאכי אש. אני הוא ולא שליח. היינו מלאכי רתת. רק הקב"ה בעצמו. ועיין בפענח רז"א פ' בשלח טעם למספר זה:

פסקה כ

ביד חזקה זו הדבר וכו' הנה הספקו' הנופלי' בפסקא הללו כבר נודע בס' הרי"א וס' מע"ה ולא מן הצורך להעתיקם. רק אכתוב מה שנר' בעיני. כי קשה לבעל המגיד הא כל מכה נקרא אצבע. וכדכתיב גבי כינים אצבע אלקים היא וכן לקמן בפלוגת' דר"א

ורי"ג ור"ע. א"כ למה כתב יד חזקה. לכך דרשו על דבר דהקרא קראו יד דכתיב ויד ה' הויה במקנך כי יד אחד הוא ה' אצבעו' ובאשר שמכת דבר הוא מכה חמשי' מפני זה קראו יד. ובפרט שהי' על חמשה מיני בהמה וכמו שאכתוב לקמן בפסקא ועל הים מהו אומר ע"ש:

פסקה כא

ובזרוע נטוי' זו החרב וכו' וכתבו דזהו מורה על יד השני דהוא מכה עשירית מכת בכורות. ולמדו מג"ש נטוי' נטוי' דהי' דוד המלך רואה את מלאך המות אצל גורן ארוונה. ואע"ג דכתי' אני ה' ולא מלאך וכו' כבר כתבתי לעיל שהקב"ה לא המית הבכורים רק בהנאה בעלמא ומלאכי רעים הם המיתו אותם ועל ידיהם יצאה נשמתם. וכבר ידוע שבשעת מגיפה על הרוב נרא' המלאך המות בחוצו' וברחובות. וזרוע כולל נמי חמשה מכות אחרו' וקאמר לשון זרוע כי אינו דומה מי שמכה ביד בלא הרמת זרוע למי שמכה ביד בהרמת זרוע נטוי'. ומכת בכורות קשה מכל המכות לכן אמר זרוע ויד לכולל' עשר מכו'. או דנאמ' בזרוע נטוי' דהקב"ה הי' מורה למלאך בזרוע נטוי' איזהו הבכור שימו' על ידי מלאך. וי"מ זו החרב שהרגו הבכורים לאבותיהם כשלא רצו לשלחם לישראל. דקשה למגיד למה לא יש רמז בתורה במה שהרגו הבכורי' למצרים יותר ממה שנהרגו הבכורים. לזה מתרץ דזרוע נטוי' רמז על החרב שממי' את חבירו ויליף לה מגזרה שוה:

פסקה כב

ובמורא גדול זו גילוי שכינה. אמ' לשון גילוי שהקב"ה בעצמו הי' מגלה מי המה הבכורים מאב או מאם שהוא יודע במסתרים כדכתיב היסתר איש במסתרים ואני לא אראנו. ובסיבה זו נכנס מורא גדול בלב כל אד' לבלתי תחטאו בסתר אם אדם עובר עבירה בסתר הקב"ה מפרסמו בגלוי וזה מורא גדול זו גילוי השכינה שמגלה מה שבמסתרים או די"ל במורא גדול זה גילוי שכניה על הים כדכתיב זה אלי ואנוהו יותר ראתה שפחה על הים ממה שראה יחזקאל וכו' והרי"א כ' שגילוי שכינה נעשה ע"י שנעשה שפטים בכל אלקי מצרים ע"ש:

פסקה כג

ובאותות זה המטה וכו' אע"ג דהמטה לא מכה עצמו רק כלי לעשו' בו את המכו'. ונר' דאי' במדרש שכל עשר מכות היו חקוקו' על המט' והרמב"ן בפ' וארא כ' בש' המד' דהי' חקוק על המט' בר"ת דצ"ך עד"ש באח"ב וכ"ה בילקוט דף נ"ד ע"ב המטה משקל מ' סאה ושל סנפירין הי' וחקוק עליו בר"ת דצ"ך וכו' ובדף נ"ג ע"ד איתי' שהי' המטה מדבר לפני ישראל ע"ש והטעם שלא יאמרו שח"ו אין יכולת ביד ה' להוציאם ממצרים אם לא שעשה למצרים עשר מכות. ובאמת אמר הקב"ה למשה אני הכבדתי את לבו למען שתי

אותותי אלה בקרבו. והראי' דהא כל אלה עשר מכות חקוקות על המטה וה' התעולל במצרי'. ובאשר שגם בקיע' הים נעשה ע"י מטה דכתיב הרם את מטך ונטה על הים ובקעיהו מפני זה מזכיר האותות לבסוף לאחר העשר מכות:

פסקה כד

ובמופתים זה הדם וכו' ר"ל שהרבה מופתים חלוקים נעשה עם דם כי במכות דם ישראל ומצרים שותין יחד מכוס אחד זה שותה דם וזה שותה מים ועיין בזה במדרש שממכת דם העשירו בני ישראל ודם הי' תחיל' מכות מצרים ואפשר דגם היאור כשלקה ונעשה דם הי' מרתיח ומעלה אבעבועות כמו סיר רותח ומעלה עשן לכך אמר דם ואש ותמרו' עשן וגם בסוף שהרגו הבכורי' לאבותיהם וגם מיתת בכורי' הי' אפשר ע"י נליזת דם ואז החולאים החדים שהי' העשן יוצא מפיה'. וגם בקיעת הים כשנטבעו המצרים בים סוף הי' הדם זב מגופ' ומביא ראי' מפסוק דיואל סי' ג' דם ואש ותמרות עשן וזה הי' כשבאו המצרים בתוך הים כדכתיב וישקף ה' אל המחנה מצרים בעמוד אש וענן ויהם את מחנה מצרים וכתיב ויבא בין מחנה מצרים ובין מחנה ישראל ויהי ענן והחושך ויאר את הלילה. ומפני זה כתיב במופתים לשון רבים וגם לבסוף כי מכת הדם הי' תחילת וסוף כל המכות. וכן מכות בכורות כתיב בו לא ישמע אליכם פרעה למען רבו' מופתי בארץ מצרים ופרשי' מכת בכורות וקריעת ים סוף ולנער את מצרים. ועיקר דרשת המגיד מדכתיב תחילה יד חזקה זרוע נטוי' מורא גדול לשון יחיד ואח"כ ובאותות ומופתים לשון רבים על זה אמר המגיד דבר אחר. ואע"ג דהאי קרא כתיב לעתיד י"ל כמו דאי' במדרש דכל עשר מכו' יהי' נמי לעתיד אי' בי"ר דף פ"א ע"ג בש' פסיק' אות לזמן כענין למחר יהי' אות הזה. ומופת לאלתר כענין שנ' תנו לכם מופת ע"ש לכן דרשו אותות זה המטה שהי' חקוק בו כל יוד מכו' שיהיו לאחר זמן. ומופתים זה הדם מכה ראשונה:

עשר המכות

פסקה ד

דבר אחר ביד חזקה שתים וכו' הנה דריש התיבות רק באותו' ומופתי' דמיעוט אותות שתים. ויש להבין דמי לא יודע דהיו עשר מכו'. אבל הנראה כי דרש פסוק על מכת בכורות לבד דהי' נחלק לעשר מכות. פרטיות (א) בכור מאב (ב) בכור מאם (ג) גדול שבמשפחה (ד) גדול הבית (ה) בכור משבי (ו) בכור השפחה (ז) בכור של מצרי' בשאר ארצו' (ח) ובכור משאר ארצו' במצרים (ט) ובכור בהמה (כ"כ המפרש בפיוט דשבת הגדול כי אלו ט נכללים במכות בכורות) אמנם מכה העשירי היא מכה אשר לא כתובה בתורה והוא מה שהרגו הבכורים לאבותיהם. ונר' דזהו מה שפרשי בפ' וארא אני שולח

כל מגפותי אל לבך. למדנו מכאן שמכת בכורות שקול כנגד כולם. וטעמי' בעי. ולפמ"ש ניחא משום דמכה זו כולל עשר מכות. ולזה רמז הדבר אחר יד חזקה שתם כי דרש כל הקרא על מכת בכורות שהי' כולל' עשר מכו'. אע"ג דלעיל כתבתי בשם מדרש דגם בכור במעי אמו מת. אפשר דאין זה מין פרטיי לא קחשיב:

פסקה ה

דע דכ' המ"א בשם ד"מ דנוהגין לזרוק ולהזות לחוץ י"ו פעמים ג"פ בדם ואש ותמרו' עשן ובעשר מכות וג"פ בדצ"ך עד"ש באח"ב כנגד חרבו של הקב"ה הנקרא יוה"ך (היוצא מס"ת כי מלאכיו יצוה לך) כלו' בי"ו ה"ך. ומנהג אנשי מעשה שלא לתחוב האצבע תוך הכוס ולזרוק ממנו לחוץ כי זה ביזוי מצוה לכוס של ברכה רק שופכין מן הכוס לתוך כף אחת. ומן הכף מזין לחוץ ונכון הוא. ולי נר' לתת טע' עפ"י נגלה להזאה י"ו פעמי' כי בי"ר בשם פליאה וכ"כ הגמיי' בשם ריב"א שלשה מכות הללו כנם. שחן. חשך. שמשו ביחד רק במכת כנם. הי' כנם עיקר וחשך ושחן טפל. ובמכות שחן הי' שחן עיקר וכנם וחשך טפל. ובמכת חשך הי' חשך עיקר ושחן וכנם טפל ואמרו רמז לזה אם תכתוב מכו' אלו זה תחת זה נמצאו המכות תמיד מכל צד כזה

ח ש ך

ש ח ן

כ נ ם

ולענ"ד יש רמז אחר כי חשך ר"ת חשך שחן כנם. ומעתה דאיכ' בכנם עוד שני מכות. וכן בחשך ב' מכות יתרים. וכן בשחן ב' מכות נוספי' הרי עוד שש מכות מלבד עשרה מכות והכל י"ו מכות. ובזה יבואר קושי' זית רענן בילקוט ם' וארא שהקשה לפי דעת המדרש שי"ד מיני כינים היו וקטנה שבהם הי' גדול כביצה. א"כ למה לא יוכלו החרטומים להוציא כנם. ודחק דהי' בריאה חדשה. ולמפ"ש י"ל דהחרטומי' לא יוכלו לעשות רק מכה אחד אבל שנים או שלשה מכו' בפעם אחד לא יוכלו לעשות ואמרו אצבע אלקים היא:

(אך הא קשי' דאי' במדרש דצ"ך נעשה ע"י אהרן עד"ב ע"י הקב"ה בא"ח ע"י משה. ושחין ע"י כולם עכ"ל ואמאי הא גם כנם וחושך הי' ע"י כול' וצ"ל דעיק' מכה שהן הי' ע"י כולם כי בכנם וחשך הי' מכה שחן טפל א"כ שפיר י"ל דשחן הי' ע"י הקב"ה כמו כנם באהרן וחשך במשה ויש ליישב). ובזה יובן עוד דרך ביאור המדרש למכה מצרים בבכוריהם על זה נתן ר' יהודה סימני' דצ"ך עד"ש באח"ב. כי הקשו המפורשים מה זה הסימן שנתן ר"י או דה"ל לחלק בשני תיבות או בחמש תיבות אבל הריב"א שהביא הג"מ. סוף ה"ל חמץ

משום דסוף של דצ"ך הי' מוכלל משני מכות. וכן סוף של עד"ש. וכן סוף של בא"ח. אך קשה לדבריו מן ב' של בכורות. ונר' דמכת בכורי' נמי הי' נכלל משני מכות נעלמו' כי מלבד שנהרגו הבכורים במצרים יהיה עוד מכה שגם בכורי מצרים שהי' במדינו' אחרים נמי נהרגו. ואף גם זאת הי' מכה נעלמה כמה דאי' במדרש למצרים בבכוריה' ולא נאמר למכה בכורי מצרי' דיותר הרגו הבכורים במצרים ממה שנהרגו הבכורי' כי אמרו לאבותיהם שישלחו ישראל פן ימותו ולא אבו לשמוע לקולם ואז עמדו למלחמה כנגדם ע"ש. וא"כ גם מכת בכורות הי' נכלל בו ב' מכות נעלמות (ואין להקשות א"כ הוי י"ח מכות. זה אינו דכל שם מכה בכור אחד הוא ולא מתחלק בשם. אבל בחש"ך דהי' שמות מתחלקי' וסוגי מתחלפות) וא"כ מיושב המדרש למכה מצרים בבכוריה' ולמה לא אמר למכה בכורי מצרים וצ"ל דיותר הרגו הבכורי' ממה שנהרגו הבכורים והוי מכה בכורות ג"כ נכלל משני מכו' נעלמו' על זה נתן ר"י סימנין דצ"ך עד"ש באח"ב כי כל או' אחרונה היה מוכלל משני מכו' נעלמו' וק"ל:

ועל פי רמז יש לפרש המדרש הנ"ל כי נר' דס"ת מן דצ"ך עד"ש באח"ב הוא כש"ב. ור"ת מן דצ"ך וכו' הוא עב"ד. והאותיות אמצעו' מן דצ"ך וכו' הוא צ"א ח"ד. והביאור לזה שהי' מן הראוי להיות עבדים לעולם כי אם שהו רק רגע אחד היו נכנסים במ"ט שערי טומאה וזהו ר"ת עבר ובאו אותיות אמצעות לאמר צ"א ח"ד שיצאו מפני חד רגע ומפרש ע"י זכות כשב ר"ל קרבן פסח. וגם הוא תיבת כבש ר"ל שנכבש השר של מעלה שהוא מזל טלה כי לולא שנכבש השר של מצרים לא יוכלו להם וזה פי' הפסוק למכה מצרים בבכוריהם דהל"ל למכה בכורי מצרים אלא אמר בבכוריהם כלו' השר של מצרים ומזל של מצרים דהם נקראו בכור. ובעבור זה אמר הקב"ה קדש לי כל בכור. וזהו הטעם דחמץ במשהו משום אותו רגע וכמ"ש שלה דהחילוק בין חמץ למצה אינו רק משהו דהיא הנקודה שבין חי"ת לה"י ע"ש. וז"ש המדרש למכה מצרים בבכוריהם דהיינו שר של מצרים על זה נתן ר"י סימנין דצ"ך עד"ש וכו' ודוק:

ולפי דרש יש לפרש המדרש הנ"ל דקשה לפי דעת המפרשים דמכה אחרונה של דצ"ך עד"ש באח"ב דהיינו כש"ח הי' שלא בהתראה. אכתי קש' מב' של באח"ב דהא מכת בכורו' הי' בהתראה ודחקו דב' בא באגב שאין לו זוג. ונלע"ד עפ"י מ"ש רש"י בחומ' מנין שאף בכורו' מצרי' שהיו במדינו' אחרו' שגם הם לקו תלמוד לומ' למכה מצרי' בבכוריהם עכ"ל ר"ל דה"ל למכתב למכה בכוריה' במצרים. אלא דהי' המכה לכל בכורי' של מצרי' אפי' בארצות אחרות. ולפ"ז על מכת בכורות בשאר מדינו' לא הי' התראה. ושפיר יש לקיים דהי' ב' של באח"ב בלא התראה ומיושב בזה המדרש הנ"ל למכה

מצרי' בבכוריהם א"כ מוכח דהי' המכה אף בבכורים של מצרים בשאר מדינות ולא הי' לזה התראה על זה נתן ר"י סימנים דצ"ך וכו' ובזה יובן בעל הגדה שמביא דברי ר"י שנתן בהם סימנין משום דחולק את"ק דאמר אלו עשר מכות שהביא הקב"ה על המצרים במצרים ואלו הן כו' משמע דמכת בכורות לא הי' בשאר מדינות לזה פליג ר"י ונתן סימנין וכו' ונכון:

ועל פי סוג יש לפרש המדרש דאי' בסוף ס' קרנים בשם הר"ש אסטריפולי' הי"ד שפרעה לקה במצרי' באלו שלשה אלפים ור"ף מלאכי חבלה הממוני' בשלשה רקיעי' של טומאה (וסימנך להכות **באגרף** רשע ר"ל אלף ג'. ר"ף. וגם אלו עשר מכו' דם צפרדע וכו' גמט' ג' אלפי' ר"ף) ושמו' של אלו שלשה רקיעי' האחד נקרא **שרע**. והשני **תמוך**. והשלישי **בישהא**. (ולזה רמז עשר מכו' שהביא אתווא דדין כאתווא דידין והוא פלא) ועל כולם השר **דלפקט** ועל זה השר יש שר גדול **תקא** ורמז לזה דצ"ך עד"ש באח"ב גמט' **תקא** עיין שם רזין עלאין בהפלא ופלא מ"ש בזה. ונלע"ד דזה פי' הפסוק למכה מצרים בבכוריה' ר"ל כי מצרי' הי' ראש לכל טומאה כנודע והכה הקב"ה אותם ע"י השר והראש שלהם וזה בבכוריהם כי גמט' של בבכוריהם הוא **בזה הגדול דלפקט** אמנם יש ראש אחד על זה השר והוא **תקא** וזה כוונת על זה (ר"ל השר) נתן ר"י סימנים דצ"ך עד"ש באח"ב דהן גמט' **תקא** וה' יכפר בעדי אם שגיתי:

על המצרים במצרים. ויש לדקדק דלא הל"ל רק אלו עשר מכות שהביא במצרים ולמה אמר על המצרים וגם לשון ר"י הי' נותן בהם סימני' דלא הל"ל רק ר"י נתן סימנין מה לשון בהם. והנר' דבריש פ' בא כתיב בא אל פרעה כי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו למען שתי אותותי אלה בקרבו וכו' את אשר התעוללתי במצרי' ואת אותותי אשר שמתי בם וק' מתחילה אמר אותתי אלה בקרבו ואח"כ אמר ואת אותתי אשר שמתי בם משמע בגופם עצמם. ונר' לפי מה שמצאתי בילקוט תהילים סי' ק"ה דף קכ"ג) שמו בם דברי אותתם א"ר יהודה בר ר' סימון שהיו המכות נרשמין בגופן שנ' ואת אותתי אשר שמתי בם עכ"ל וזהו כוונת בעל הגדה עשר מכות על המצרים ר"ל על גופם של מצרים נרשמים. ור"י הי' נותן בהם ר"ל דהיו נרשמים בהם בר"ת דצ"ך עד"ש באח"ב לכך כתיב אשר שמתי כי אש"ר גמט' דצ"ך עד"ש באח"ב:

מכת בכורות ויש להבין הת"ק נקט מכת בכורות ור"י אמר רק סתם בכורות. והנר' בזה כי כל ט' מכו' כמו דצ"ך עד"ש בא"ח נקט שם המכה עצמו. ולא המוכה וגבי בכורו' נקט שם המוכה דהמה היו הבכורים והל"ל ומגפה או מיתה ומפני זה נקט הת"ק לשון מכת בכורי' דעיקר השם הוא מכת ועמ"ש למעלה בפסקא ולא ע"י מלאך. אמנם לר"י

י"ל דס"ל יותר הרגו הבכורים ממה שנהרגו בכורים א"כ בכורים נמי שם המכה. ובזה שמעתי נמי ליישב מדרש הנ"ל על זה נתן וכו' ונכון:

ויש לבאר המכות כפי מה שמצאתי במדרשים כמה היתה המכה עושה בהם ר' יהודה ור' נחמי' ח"א כ"ד ימים הי' מתרה בהם. ושבעה ימים הי' המכה משמשת בהם. וח"א ז' ימים הי' מתרה בהם וכ"ד ימים היתה משמשת ילקוט דף נ"ו ע"ב. וצ"ל דהיתה המכה שלשים יום דהיינו חדשי חמה וביום אחרון של התראה התחיל המכה דיום זה עולה לכאן ולכאן:

פסקה ז

דם ז"ל המדרש מה על כל מקוה מימיהם אפי' מה שהי' בקיתון נעשה דם ואפי' מה שהי' המצרי רוקין מתוך פיו נעשה דם וכו' א"ר לוי ממכת דם העשירו בני ישראל כיצד אם הי' הגיגית מלאה מים והי' מצרי הולך למלאות הקיתון ונעשה דם וישראל הולך ושותה מים מתוך גיגית זה והי' המצרי אומר לו תן לי מידך מעט מים ונותן לו. נמצא ביד מצרי דם וכן כשהיו שותין מקערה אחת אבל כשהי' מצרי לוקח במעות מישראל מים והי' שותה מים לפיכך ממכת דם העשירו בני ישראל עכ"ל. וברבה שמות פ"ט אי' בשביל שלא הניחו בנות לטבול מטומאתן שלא יהיו פרין ורבין לכך נלקו בדם עכ"ל:

פסקה ח

צפרדע הא דאמר צפרדע לשון יחיד וכינם לשון רבים משום דהי' צפרדע אחת שמשריץ את כולם או שצפרדע קרא לכולם כדאי' בזה פלוגת' במדרש ר' אלעזר ור"ע ורמז לזה ותעל הצפרדע. או די"ל שבכיני' הי' הרבה מינים. אבל הצפרדע מין אחת הי'. וברבה פ' בא פרשה ט"ו ' הצפרדעים היו מחבלין גופיהם ומסרסין אותם שנ' בחדר משכבך ועל מטתך אמרו להם הצפרדעי' מוניטא של אלקיכם בטלה ושלכם קיימת לפיכך ותשחית' כשכתי' ושתת ארצה ומנין שהיו מדברים שנ' על דבר הצפרדעים עכ"ל. ש"ר פ"י בכה ובעמך אר"א שהי' פרעה שותה מים וטיפה אחת יורדת על לבו ונעשית צפרדע ונבקעת שם. ר' יוחנן אמר כל מקום שהי' שם עפר והי' טיפה של מים בו נעשה צפרדע עכ"ל בתנא דבי אלי' פ"ז אי' דצפרדעים היו קורין לעופו' שיבואו לשתות מיאור ולא מתייראין. כ' הבחיי פ' בא שנשאר צפרדע אחד בנילוס מזיק בני אדם ונקרא א"ל תמס"ה עכ"ל:

פסקה ט

כנם כ' הרמב"ם בפרק עשרה מאמרו' שמכ' כינס הי' נמי בישראל רק שלא היו עוקצים להם והביא ראי' מפסוקי' דבשאר מכות כתב דלא הי' רק במצרים לבד. מה דלא כתיב במכת כינם ע"ש ויש להביא ראי' להרמב"ם מהא דאי' במדרש פ' ויחי וקברתני בקבורת' שלא ירחשו כינ' על קברי וכפרש"י וקש' הא לא שלטו כינים בישראל ובעפרם אש"מ

כמ"ש הרמב"ם ואפשר דזהו כוונת דוד בתהילים סי' ק"ה ויבא ערוב כינם בכל גבולם ר"ל אפי' בישראל בארץ גושן. והאי ערוב אין הכוונה על מכת ערוב היות. אלא ערוב של כינם כמו דאי' בילקוט פ' וארא ארבע עשר מיני כינם בא עליהם (ולא תקשי א"כ למה לא מזכיר מכ' ערוב וי"ל דלא מזכיר כל המכות ותידע דהא לא מזכיר במזמו' מכת דבר אלא דלא חש למחשב) ולולי דמסתפינא אני אומר כמ"ש בעל המסורה כנם הסמוך לאדם הוא כנם בקמץ והסמוך לבהמה הוא כנם בחירק לפ"ז י"ל דוודאי בישראל עצמם לא שלטו הכנם אבל בבהמת ישראל שלטו הכנם וזהו כנם בחירק בכל גבולם אפילו בבהמת ישראל כ' בסדר הדורות דהיו הכינים ברום ב' אמות:

פסקה י

ערוב כדאי' במדרש תהילים סי' ע"ח ערוב מלמעלה בר זגין (תרגום דעזני') ועורב ודאות ועופות: ערוב מלמטה דובים ואריות נמרים וזאבים. וגם אי' במדרש אף אם מסגירי' בחדריהם בא חי' אחת שהי' עולה מלמעלה ונקב בחור עם קרניו החדים עד שפתח מנעול ובריחי' ונכנס הערוב ז"ל סדר הדורות דף כ"ד ע"ג וישלח ה' נחש שרף עקרב עכבר חולדה צב עם זוחלי עפר זבוב צרעה פשפוש פרעוש יתוש כל ערוב למיניהו וכל שרף וכל כנף ויבאו הפרעושים וזבובים בעיני כל מצרים ובאזניהם וירדפו אחריה' בחדרי חדריה' וינעלו את דלתותיהם מפני הערוב. ויצו אלקים את הסילונות אשר בים ולה אמות ארוכות יוד אמות איש ותעל הגגות ותעל את התקרה ותשלח אמתה ותסר המנעל והבריח ויבא הערוב וישחיתם עכ"ל:

פסקה יא

דבר מפני ששמו ישראל לרועי סוסים וגמלים חמורים בקר וצאן לכך בא עליהם הדבר והרג כל מה שרעו ישראל עד שלא מצאו ישראל בהמה שירעו כ"ה בילקוט פ' וארא ובזה מיושב מה שהקשה רש"י מאין הי' להם בהמות במכות ברד הא כבר כתיב בדבר וימת כל מקנה מצרי' דלא נגזרה הגזרה אלא על אותן שבשדות עכ"ל ולפי דעת המדרש ניחא דלא מתו רק מה שרעו ישראל אבל מה שרעו המצרים בעצמם לא מתו:

פסקה יב

שחין אמרינין בבכורות דף מ"א שחין שהביא הקב"ה על המצרים הי' לח מבחוץ ויבש מבפנים דכתיב ויהי שחין פורח אבעבעות באדם ופרשי' פורח דבר שהוא למעלה ואבעבועות לשון נובע. ויבש לא מיתסי ונתרפאו מצרים ע"י נס. או די"ל דאי' ש"ר פי"א דבהמה חצי' של ישראל לא מתה אפי' בהמה ביד גוי והי' לישראל לו רק תערומות שיש לו חלק בה לא מתה ובכך יודעין שדין עם ישראל ע"ש וא"כ י"ל שקנו אח"כ חלק ישראל. ש"ר פי"א שהי' שחין ע"י פיח כבשן שזרק השמימה והי' מגיע עד כסא כבוד עכ"ל:

פסקה יג

ברד אי' במדרש ש"ט תהילים ע"ח דהי' הרועה רוצה להגביה שבט להניס את צאנו מיד נשתברה מחמת הברד. ונעשה הברד ככותל בפני צאנו וזהו ויסגר לברד בעירם. ולא היו יכולין להלוך והיה המצרי שוחטן ונוטלן על כתפו והי' העוף יורד וחטפם שנ' ומקניהם לרשפים ואין רשף אלא עוף שנ' ובני רשף יגביה עוף עכ"ל ואי' עוד במדרש המטר הי' יורד והרוח נכנס בו ונעשה ברד ויהי ברד ואש מתלקחת צלוחית של ברד נעשה אש ע"ש:

פסקה יד

ארבה כ' הרמב"ן בחומש בשם רבינו חננאל מעת עתירת משה עד עכשיו אין ארבה מפסיד בכל גבול מצרים ואם יפול בארץ ישראל ויבא ונכנס בגבול מצרים אינו אוכל מכל יבול הארץ כלום עד עכשיו עכ"ל ולא נשאר שום ארבה ואפילו הנמלחים פרחו:

פסקה טו

חשך במדרש ג' ימים ראשוני' מי שרוצה לעמוד או לישב יכול לעמוד או לישב. ג' ימים שנים יושב לא יכול לעמוד ועומד לא יכול לישב. ויום ז' הוא יום ז' של ים שנ ויהי הענן וחושך ונלע"ד זהו כוונת הפסוק שלח חשך דהיינו במצרים ויחשיך על הים. אי' עוד במדרש מהיכן החושך בא ר' יהודא אומר מחושך של גהנם (ר"ל החושך שנברא ביום ראשון שלא הי' תלי' במאור השמש וחלבנה שנבראו ביום ד') ור' נחמי' אומר מחושך של גהנם (ר"ל שבו מתו רשעים של ישראל בג' ימי אפילה) אבל לישראל הי' אור במושבותם ר"ל כמו בין ג"ע וגהנם אין ביניהם אלא משהו. וישראל היו מקברים בתוך ימי אפילה אותם רשעי ישראל שמתו ולא ידעו מצרים מזה מ"כ בשם רוקח דג' ימי אפילה הי' בי"ג אדר. עוד אית' בילקוט תהילים (ק"ה) רבי אומ' כמה עובי של חושך כדינר עבה קורינתי' שנ' וימש החושך והוא תמוהו היאך מוכח זה מקרא. ונ"ל וימש גמט' כדינ"ר ע"ב:

פסקה טז

מכת בכורות הא דאמר לשון מכת וגם לשון בכורות דמשמע רבות אעפ"י שהי' שקול נגד כל המכות י"ל עוד דאשמעינין נמי מלבד שיש בזה מכה ליו"ד מיני בכור כמ"ש וגם יותר הרגו הבכורים באבותיהם מה שנהרגו הבכורים לכך נקט לשון רבות בכורות. או די"ל דקאי על שר של מצרים דהי' ראש וראשון ובכור של שבעים שרי אומות של מעלה והורידו מגדולתו לכן אמר בכורות למעלה ולמטה:

פסקה יז

דצ"ך כ' תי"ט בפ"ה דאבו' מ"ג וז"ל הקשתי שאין בתיבו' אלו שום משמעו' ולכן נ"ל לקרותן **דְּצַךְ עֲדַשׁ בְּאַחַב** ומשמעותן כאלו הקב"ה אומ' שמחתך כשאדוש באבח' חרב.

שעי"ן ואלף מתחלפין.
וכן שתי אותיות בתיבה אחת כמו שמלה שלמה. ואד"ש ע"ש הפסוק (חבקוק י"א ג') באפ"ך תדוש גוים. ובאבחת עש"ה (יחזקאל כ"א כ') אבחת חרב ופרש"י שהתי"ו אינה יסוד אלא לסמיכות וקלסי' שדרש כן בקרקא עכ"ל ומה מאוד דחוקים דבריו לשנות הנקודות ולהחליף האותיות. ולקט שכלי י"ל כי בזמן שמכר עשו הבכורה בנזיד עדשים. הי' אומר יעקב לעשו כי הבכור צריך לקיים גזרת ועבדום ועינו אותם לכך מכר לו הבכורה כדאי' במדרש. וכל זמן שהיו ישראל במצרים בשעבוד היו בצער על מכירת הבכורה. יען כששלח הקב"ה עשרה מכו' להוצי' מבית עבדי'. אז שמחו עצמם במכיר' הבכורה וזהו **דְצָךְ** כלומר **שִׂמְחָתֵךְ עֲד ש** ר"ל עדשי' **בְאַח"ב** ר"ל בא"ח **ב**' או בכורה ולכן הי' מכה אחרונה בכורות עש"ה בני בכורי ישראל. וכן יסד קלירי בשחרית פ' החודש הדום מגר נזיד עד"ש. שוב הראו לי הגדה עם ל"א שכ' ר"י נותן בהם סימני' על לעתיד דצ"ך ישמח אותנו ויכה לעשו שמכר בכורתו בנזיד עדשי'. גם כן בעשר מכו' עכ"ל:

פסקה יח

רבי יוסי הגלילי אומר וכו' שמעתי מפי הגאמ"ו זצ"ל הטע' מה שנוהגין לזרוק מן הכו' י"ו פעמי' כדאי' בש"ע סי' תע"ג (דהייכי שיש לשפוך מעט מן הכוס לתוך הכף ומש' זורקין כשמזכי' דם ואש ותמרו' עשן ובעשר מכו'. וכן בג' סימני' דר' יהודא והנשא' בתוך הכף ישפוך. אבל לא מתוך הכוס עצמו כי הוא בזיון לכוס של ברכה וכ"ה בסידור האריז"ל ומנהג בני א"י ונכון) וכ' המ"א בס"ק כ"ת דבד"מ כתב לזרוק באצבע ע"ש הקרא אצבע אלקים הוא. והגהו' מנהגי' כ' לזרוק בזרת קטן ויש נוהגין לזרו' בקמיצה ואמר הגאמ"ו זצ"ל דפליגי בהאי תנאי דמ"ד באצבע סבר כרי"ג דאצבע כמשמעו הוא ומ"ד בקמיצה סבר כר"א דכל מכה הי' של ארבע מכות וקמיצה הוא אצבע רביעי וא"כ לקו ב"ד אצבעות. ומ"ד בזרת הוא סבר כר"ע דכל מכה היתה של חמש מכות והכה בכל חמש אצבעות דזרת הוא אצבע חמישי ודפח"ח. ובזה נ"ל מה דאי' בילקוט פ' וארא בשם פרקי ר"א שבקמיצה הכה הקב"ה למצרים ועל זה נאמר אצבבע אלקים היא עכ"ל משו' דר"א לשיטתו אזיל דכל מכה היתה של ארבע מכות וכוונתו שבקמיצה התחיל להכות את המצרים. אמנם אנן קיי"ל כר"ע וראוי לזרוק בזרת. והא דאמר רי"ג דלקו על הים משום דרצו להביאו לישראל תחת שער החמשים של טומאה לכך לקו חמשים מכות על הים. אמנם כל המכו' של מצרים היו ס' מכות כנגד ס' ריבוי ישראל שעבדו בהם בפרך ובשמות רבה פכ"ג אי' דר' יהושיע ס"ל כרי"ג יען ר"א סבר הואיל שמצרי' מררו חייה' לכך הביא עליה' מר מכות דהיינו מ' במצרים ור' על הים. אבל ע"י כך ר"ם ה' על

כל גוים. אבל ר"ע סבר אצבע אלקים הוא כי אלקי' במלואו אלף למד הי מם הוא ש' לכך במצרי' לקו חמשי' וים ר"ן והכל עולה יחד כמנין ש':

פסקה יט

ר"א אומר כל מכה היתה של ד' מכו' כו' חרון אפו אחת. עברה שתים כ"ה הגי' ברוב נוסחאות לפ"ז ר"א לא דריש משלחת מלאכי רעים כי סובר דסוף הקרא מפרש לרישא דקרא דאלו ארבע הם משלחת מלאכי רעים דאל"כ ה"ל למכתב לשון יחיד מלאכי רעה אלא קאי על אלו ארבע. אמנם במקצת נסחאו' וכ"ה במדרש ש"ט סי' ע"ח דדריש עברה אחת וכו' משלחת מלאכי רעי' ארבע. ולפ"ז מפרש דלא דרשינין ישלח חרון אפו. דס"ל דלא דרשינין תחיל' קרא רק דהשלחה הי' בחרון אף. לזה מפרש הקרא מהו דהיינו עברה וכו'. אבל ר"ע סבר דהנ"ל ישלח בם חרון אף: אלא דה"ק הכתוב ישלח בם חרון. ומהו החרון ומפרש אפו אחת וכו' ואפשר דטעמו דר"א משום דכל מכה היתה משמשת רביעית החודש לכך היתה המכה של ארבע מכות למלאות כל החודש. או די"ל משום דדין תשלומי כפל ארבע וחמשה. דר"א ס"ל דישראל נקראו צאן ויש לה' תשלומי ארבע דגנבו וטבחו הילדי' ומכרו ומש"ה יש להם תשלומי ד'. אבל ר"ע ס"ל דראוי להם תשלומי חמשה ועוד י"ל דלפמ"ש במכילת' פ' בא ר"א הקפר אמר דהיו נזהרין במצרי' ד' דברי' עריות. לשון הרע. לא שינו את שמם. ולא שינו בגדים ולשונם וא"כ בזכות זה לקו המצרים וזה טעם דר"א דכל מכה הי' של ד' מכות דהוא חשיב שינוי בגדים ולשונם כאחד. אבל ר"ע חשיב שינוי של בגדים לתרי זכיות וא"כ הוה חמש לכך כל מכה הי' של חמש. אמנם שאר מפרשי' כתבו דר"א ס"ל דהי' המכה מוכלל מן ד' יסודות. ור"ע ס"ל דמכה חמישית הי' מיסוד החמשי דהוא עול' הגלגלי'. ובעל מ"ה כ' דר"א ס"ל משום שהנחבל חייבים לו נזק. צער. שבת. בושת. אבל ריפוי לא שייך דישראל לא נתרפא על ידם רק רופא חנם ריפא להם. ור"ע סבר דאף על ריפוי מחויבים המצרים ע"ש שהאריך:

פסקה כ

ר' עקיבא אומר וכו' שכל מכה וכו' היתה של חמש מכות כ' בס' שיח יצחק הא דדריש לעיל ביד חזקה זה הדבר. ומופתי' זו הדם והא דמפרש דווקא אלו שני מכות משו' ד"ם דב"ר גמט' ר"ן כדע' ר"ע שלקו על הים ר"ן מכו' עכ"ל ויש לקיי' פסקא דלעיל גם לאינך תנאי ונקט דם דהוא תחילת המכות. ודבר הוא אמצע המכו'. כי לא תחשוב מכת בכורות דהוא נגנד כל המכות. וראי' בתרגום יונתן על פסוק וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי ואוף ית עמא דיפלחון להום דיין אנא במאתן וחמשין מחן עכ"ל הרי דס"ל כר"ע דעל הים לקו בר"ן מכו'. אך לא ידעתי למה מפרש כן פסוק זה וצ"ע. אי' במדרש ש"ט סי' ע"ח רע"א כל מכה הי' של חמש מכות שנ' אלקים נצב בעדת אל בקרב אלהי' ישפוט

ונלע"ד ביאורו דקשה דהל"ל אלקים נצב בעדתו אלא דקאי על מכת מצרים דדן במידת אל ההוא לשון חסד. וגם אל לשון דין וחוזק כמו ואת אלי ארץ לקח. וכך הוא מכת מצרים כי הציל את ישראל בחסד עליון וחסד אל כל היו'. ולקה את מצרי' בחוזק ותוקף ולכך כתיב אל מוציאם ממצרים וקאמר בקרב אלהים כי הקב"ה שפט במדת ה' ר"ל ה' מכות. וכן על הים הי' ה' פעמים כך ר"ל ה' פעמים עשר וזש"ה בקרב אלהים ר"ל שתי אותיו' שלפניו ושתי אותיות לאחריו וה' הוא אמצעי מתיבות אלקים ישפוט כדעת ר"ע דכל מכה הי' של חמש מכות. או דנאמר כמ"ש לעיל דלר"ע היו כל המכות דמצרים ועל הים יחדיו ש' מכות כמנין אלקים במלואו אלף למד הי יוד מם. ואם ממלאין השם אז צריך למלאות בקרב האותיות וזהו בקרב אלקים ישפוט ר"ל במילואו של אלקים והבן: **ועל הים הוא אומר וירא ישראל את היד הגדולה**. והקשו הלא במכת דבר כתיב הנה יד ה' הויה במקנך ובעל מע"ה תי' הואיל שחרטומי מצרים אמרו על מכת דם וצפרדע שהיה בלטיהם אמנם ממכת כנים ואילך הודו לדברי משה. לכך אמר משה במכה חמישית שהוא הדבר הנה יד ה' להורות שגם מכות ראשונו' היתה מאת ה' עכ"ד וקשה דא"כ במכת ערוב הי' לו למשה לומ' דהוא מיד לאחר מכת כנים. ולענ"ד כי במכ' כינם כתי' ותהי הכנים באדם ובבהמה. ובדבר כתיב בבקר ובצאן דבר כבד מאוד. ובברד כתיב על האדם ועל הבהמה. ובמכת שחין כתיב שחין אבעבועו' פורח באדם ובבהמה ובמכת בכורות כתיב וכל בכור בהמה נמצא כתוב בתורה חמשה פעמים למכות בהמה והם כנגד חמשה אצבעות שביד. ודבר הוא רק למכות הבהמות לכך אמר הנה יד ה' הויה במקנך אבל שאר מכו' לא היו רק באדם לבד. או די"ל משום דכתי' הנה יד ה' הויה במקנך אשר בשדה. בסוסים בחמורים. בגמלים. בבקר ובצאן. והם חמשה מיני בהמה ותו לא מידי. ומפני זה כתוב יד ה' שהוא חמשה אצבעות ועל כרחך לא הי' המכה באלו חמשה מיני' אבל לא באפס זולתו בכל סוג הבהמה דא"כ לא הוי להכתו' לפרוט אלו מינים אלא סתם יד ה' הויה במקנך. מוכח דלא שלטה מכת דבר בשאר מיני בהמה שוב ראיתי כן בזוהר פ' וארא ד"א דף ל"א ע"ב ושמחתי:

דיינו

פסקה א

מ"כ קבלת רוקח כ"י בש' רבו רבינו יהודה חסיד בשם אבותיו רבותיו ע"ש וז"ל יש להגביה הכוס בידו כשאומ' כמה מעלות טובות עד לכפר על כל עוונותינו עכ"ל כי כל שבח צ"ל בכוס וא"כ יש לכסות הפת בעת ההיא שלא יראה בושתו:

פסקה ג

אלו עשה בהם שפטים ולא עשה באלהיהם דיינו. אלו עשה באלהיהם ולא הרג בכוריהם דיינו. אלו הרג בכוריה' ולא נתן לנו ממונם דיינו. הנה כל מה שנא' בפסקא זו נאמרה על הסדר רק תחילת הסדר קשה דהי' לו להזכיר מכת בכוריה' תיכף אחר עשה שפטים ואח"כ משפט אלהיהם כדכתי' בקרא והכתי כל בכור ובכל אלהי מצרי' אעשה שפטי'. ולכאורה הי' נרה דעשו באלהיהם קאי על נס דשבת הגדול ביוד לחודש כמ"ש תוס' בשבת דף פ"ז בשם המדרש שלקח כל אחד מישראל שה לבית אבות וקשרו בכרעי המטה. ושאלו מצרים על מה זה ולמה. והשיבו ישראל כדי לשחטו. והי' זה צער גדול למצרים כי טלה הי' יראתה ונעשה נס שלא פצו פיהם והלכו בצער ומכח זה נכבש השר שלהם דהוא מזל טלה וזהו עשה באלהיה' וזה קדמה ד' ימים קודם הריג' הבכורי'. או די"ל דראיתי טעם שפי' על הא דאמר אלו הרג בכוריהם ולא נתן לנו ממונם דיינו. תיפוק לי' הא מדינא הם חייבים לנו ממון כמו שהשיב גביהא בן פסיסא בשכר הטרחא ששיעבוד אותנו במצרי' ותי' דקיי"ל כל חייבי מתו' פטורין מלשלם דקים לי' בדרבה מני' דכתיב אם לא יהי' אסון ענש יענש. הא אם יהי' אסון לא יענש וזהו כוונת בעל הגדה אלו הרג בכוריהם ולא נתן לנו ממונם דהא קים לי' בדרבה מני' דיינו עכ"ד ומעתה י"ל דברגע אחד הכה הקב"ה את בכורי מצרים ועשה שפטים באלהיהם כל זה נעשה בעת אחת. אך בעל הגדה רוצה לסדר המעלות. וצריך לסדר שבח הריגת בכורים ולא עוד אלא שהענישם בממון ומיתה וזה לא יכול לסד' אחר שבח משפט אלהיה'. הגם שהקב"ה הבטיח לאברהם אבינו ואחרי כן יצאו ברכוש גדול והקב"ה שומר הבטחתו. אפ"ה יש מקום לומר דההבטחה הי' אם יעבדו ד' מאות שנה אבל לא שעבדו רק רד"ו שנים. ועוד דהי' די בביזת מצרים כדכתיב וינצלו את מצרים. אבל בביזת הים לא הי' הבטחה אפ"ה נתן הקב"ה לנו גם ביזת הים. והגם שהי' יכול לעשות דרך הטבע שיעשו ישראל מלחמה עם חיל מצרים ויכבשו וינצחו אותם כי אין מעצור לה' להושיע ברב או במעט. עם כל זה עשה הקב"ה הנס שלא כדרך הטבע וקרע לנו הים. קאמ' לשון קריעה. לשנים עשר קרעי' כדכתיב לגוזר ים סוף לגזרים ואית' במשנה פ"ה דאבו' יוד ניסי' נעשה לאבותינו על הים (א) נבקעו ונחלק לשני' (ב) שנעשה הים כמין אוהל (ג) שנעשה קרקיע' הים יבש בלא חומר וטיט (ד) שקרקיע' הים שדרכו בו המצרי' הרודפי' נעשה חומר וטיט (ה) שהמים הנקפאים בקרקע הים לא הי' חתיכה אחת אלא חתיכות קטנות כעין לבנים ואבני בנין מסודרים זה אצל זה לכבוד ולתפארת ישראל (ו) שנתקשו המים הנקפאים ונעשו קשים כסלעים (ז) שנגזר הים לי"ב גזרים כדי שיעברו כל שבט ושבט לבדו בדרך

אחד (ח) שקפאו המים כספיר ושוהם וזכוכית כדי שיראו השבטי' אלו לאלו שעמוד אש הי' מאיר להם (ט) שהיו יוצאי' ממנו מים מתוקים שהיו שותים אותם (י) לאחר ששתו מהם מה שרצו הנותרים מהם היו נקפאים ונעשה ערימות ועיין ברמב"ם והרע"ב בפ"ה דאבות. ובמדרש אי' עוד דהיו נטועים אלנות מזה ומזה בתוך הים ועליהם כל מיני פירו'. ובכל מקום שדרך כף רגליו של ישראל בתוך הים אפי' בדחיפה הכל נעשה יבשה. ולאלו ניסי' קאמר אלו נתן לנו ממונם ולא קרע לנו את הים אלא העבירם דרך ארץ פלשתים או שהיו מנצחים הישראל במלחמה נגד המצרים והוא דרך הטבע הי' דיינו. אלא עשה לנו כמה ניסים שקרע הים בעשרה ניסים כמ"ש והוא שלא כדרך הטבע כדי שהכל יאמרו ה' ילחם לכם ומאהבת ה' אותנו הוליך אותנו בחרבה אבנים מסודרים זה בצד זה בלא חומר וטיט כאלו לא הי' מים מעולם וקאמ' לשון בתוכו בחרבה כי הי' כמין כיפה ואוהל באבני ספיר שוהם וזכוכית ורואים זה את זה וזהו בתוכו ממש:

פסקה ח

שקע צרינו בתוכו. הכוונה כדאי' במדרש ילקוט דף ע"א ע"ג הם מררו חייהם בטיט באותו מידה הי' ים סוף למים בטיט ונשקעו בהן שנא' טובעו בים סוף ואין טביעה אלא בטיט. תהומות יכסמו מלמד שעלה תהום עליון ותהום התחתון והיו המים נלחמים בהם בכל מיני פרעניות ע"ש ואפשר שבין תהום עליון ובין תהום התחתון הי' טיט ובהן נשקעו באמצע והוא תוכו של עליון ותחתון וזה שאמר שקע צרינו בתוכו באמצע התהומות:

פסקה ט

ספק צרכינו במדבר. הנראה בזה כמ"ש במ"י דף רס"ט ע"א שמלתך לא בלתה מעליך כי ענני כבוד היו מתעטפין בהן ולא היו בלין. וגם השמלות גדל עמהן וענני כבוד היו מגהצין אותן ולא הי' ריח הזיעה כי הי' מתלכלכין בדשאי הבאר ע"ש וזהו ספק צרכינו דהיינו צורכי הנפש במדבר:

פסקה י

נתן לנו את המן. כידוע שהוא לחם הנבלע ברמח אברים ומגיד לישראל כנביא מה שבחורין כדאי' ביומא דף ע"ה והורידו אבנים טובות ומרגליות והיו טועמין בו כל טעם שרצו להנות ממנו:

פסקה יא

נתן לנו את השבת. דע"י מן הודיע הקב"ה שבת ולקטו לחם משנה ורמז בזה הנשמה יתרה והורדת המן מופת חותך שיום שבת קודש הוא לה' והמן הוא נברא בע"ש בין השמשות כדאי' בפסחים דף נ"ד ונגמר בריאתו קודם שבת לכך לא ירד בשבת כי המן מורה על הבריאה:

פסקה יב

קרבנו לפני הר סיני. כי כל המומין נתרפאו בקרבת' לפני הר סיני. וירדו ס' ריבוי של מלאכי שרת ולכל אחד מישראל קשרו לו שני כתרים וגם נהנו מטל של תחי'. וכ"ה בויקרא רבה פי"ח שבאותה שעה שאמרו נעשה ונשמע לא הי' בהן זבין ומצורעים ולא הגרין ולא סומין לא אילמים ולא חרשים ולא שוטים על אותה שעה הוא אומר כולך יפה רעיתי ומום אין בך עכ"ל:

פסח מצה ומרור

פסקה א

רבן גמליאל הי' אומר וכו' כ"ה הגי' במשנה ר"ל שהי' רגיל לומר כן בליל פסח. דאי' כגירסתינו ר"ג אומר משמע דיש מי שחולק עליו מדלא קתני אמר ר"ג כל וכו' אלא הואיל דאמר תמיד כן בכל ליל פסח שצריך להזכיר אמירת הטעם בשע' עשית המצוה כדכתי' בפיך ובלבבך לעשותו. ואם אומר הטעם הוא בפיך ואח"כ בלבבך. ועל זה קאמר בכל דור ודור חייב אדם לראו' עצמו כאלו הוא יצא ממצרים. ואחר זה הוא לעשותו שמקיים אכיל' מצוות הללו. ואמר שלא יצא י"ח לאו לעיכוב קאמר דוודאי בדעבד יצא ידי מצוה אף בלא אמירה. אלא המצוה בשלימות וכראוי שיאמר הטעם על כל מצוה ומצוה. ואפש' דהי' מחול' ר"ג עם התנאי' י"ג ור"א ור"ע דהם אומרי' דמצוה לספר ביציא' מצרי' היינו רק מה שאירע לנו במצרים העבודה הקשה ועשר מכו'. אבל טעם המצוות לא מחויבים לומר לכך פליג עליהם דצריך לומר נמי טעמי מצוו' ולכך הגי' ר"ג אומר ניחא. אמנם ירא שמים יוצא ידי שניהם ואנו אומרים הכל. או די"ל דר"ג סובר דלא דיברה התורה כנגד ד' בנים דהא שאלת חכם על ענין יציאת מצרים לא מפורש בתורה רק אכל תורה בכללה לכך מפרש דלא צריך לשאלת הבן רק הוא עצמו שואל לפני הבנים על פסח על שום מה לזה אמר ואמרת' זבח פסח. וכן שאר שני פעמי' שנזכר בתורה בשאלת מה הוא על מצה ומרור:

ידי חובתו מפרשי' התוס' מדכתיב ואמרתם זבח פסח הוא פי' באמירה שצ"ל פסח זה. ואיתקש מצה ומרור לפסח עכ"ל ולענ"ד הדיוק דה"ל למכתב ואמרתם פסח הוא ולמה נאמר זבח. אלא דכוונ' הכתוב ואמרת' על הזבח הטעם פסח הוא לה'. ואינך מצה ומרור יליף בהיקשא ועו' יש לפרש הקרא. כי רמז לשם. דמקחו מבעשיר הוא יו"ד. אכילתו ה' ימי' אחריו הוא ה"י ולזה אמר הללו י"ה. בויו"ו סיון נתנה התורה הוא וי"ו וחמשה חומשי תורה הוא ה"י אחרונה ונשלם השם וזהו זבח פסח לה':

פסקה ב

פסח שהי' אבותינו וכו' ויש להבין מהו שאלתו הלא מפור' הצוה בכתוב. ועוד למה מביא סיפא דקרא ויקוד העם וישתחוו. והנראה דבשלה"י פסחים תנן בירך ברכת הפסח פטר את של זבח והקשה בקול רמז הא חגיגה הי' נאכל קודם לשל פסח דהא פסח נאכל על השובע ותוס' כ' לעיל דף ע' בשם ירושלמי דזהו הטע' דמביא חגיג' י"ד ונכנס בדוחקי' וראה דמצאתי ראיתי בכל בו דף נ"ד ע"ג דהא דתנן בירך על הפסח פטר את של זבח ואם הי' אוכלו אחר החגיגה היאך יפטרוהו דהא פסח נאכל על השובע כדי שלא ישברו בו עצם אלא ש"מ שמתחילה הי' מברך (על של פסח בתחילת הסעודה מעט) כמו שאנו עושין במצב. ואח"כ היו אוכלין אותו על השובע כמו שאנו אוכלין כזי' מצה באחרונה עכ"ל הרי דהיו אוכלין מן הפסח שני פעמים בתחילת הסעודה ובסוף הסעודה ועמ"ש לקמן בזה ובגמ' דף קי"ד משמע דקודם שמזגו כוס שני היו מביאין לפניו גופו של פסח ע"ש. וזהו שאלתו על שום מה אוכלין אותו שני פעמי'. והתשובה לזה דבקרא כתיב והי' כי תבאו אל הארץ אשר יתן ה' לכם כאשר דבר ושמרתם את העבודה הזאת לכם והיה כי יאמר עליכם בניכם מה העבודה הזאת לכם ואמרת' זבח פסח הוא לה' אשר פסח על בתי בני ישראל במצרים בנגפו את מצרים ואת בתינו הציל ויקוד העם וישתחוו ופרשי' ויקד העם על בשור' הגאולה וביאת הארץ ובשורת הבנים שיהיו להם. הרי שהי' אכילת פסח שתי בשורו' אחת מיד הגאולה. ועוד בשורה אחת באחרונה שיבאו לארץ ישראל. ולכך נמי אכלו הפסח בשתי אכילות בראשונה ואחרונה ולזה נמי נאמר שני פעמי' ויקו' על בשורה שעכשיו וישתחוו על בשורה שני':

פסקה ד

מצה זו שאנו אוכלים על שום מה. קשה מאי שאלתו הלא מפורש הצוה של השם בקרא ובסידור על קלף תי' דפסח מצרים לא הי' רק יום אחד. אבל לדורות שיהי' שבעת ימים הוא מטעם כי גורשו מארץ מצרי' עכ"ל ואין זה מספיק דהא בפ' החודש הזה וכו' כתיב שבעת ימים מצות תאכלו ואי אמרת דהקב"ה יודע העתיד והצוה הי' על העתיד א"כ קושי' מעיקרא ליתי'. ועוד דהא הטעם דמצה מפורש הא לחמא עני' די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים דהוא לחם עני שדרכו בפרוסה. ונלע"ד דעיק' השאלה על המצה שאוכלין עם הפסח באחרונה. ולדידן כזי' אפיקומן למה אוכלין אותו הלא כבר יצאנו ידי חובה באכילת מצה בראשונה שהוא זכר לאכילת עני שאוכלין ומברכין על פרוסה דדרכו של עני בפרוסה. לזה בא התשובה על שום שלא הספיק בצק' להחמיץ עד שנגלה ממ"ה הקב"ה וגאלם וכו' ומצות אפיקומן מורה על הגאולה הצפון. והנה בש"ע סי' תע"ד כ' בשם מהרי"ו דיש להגביה המצה הפרוסה כשאומר מצה זו שהוא

כלחם עני אבל מהרי"ל בשם מהר"ש כתב דיש להגביה המצה העליונה השלימה הרומז לגאולה אבל הפרוסה הוא לחם עני ועיין בס' שיח יצחק לבעל אפי רברבי. ולענ"ד יש להגביה אותו פרוסה הצפון לאפיקומן ואפשר דהיא נקראת לחם עוני. וראיתי במהרי"ו שכ' דיש להגביה הפרוסה משו' לח' עוני עכ"ל ור"ל דחלק שני' שהוא טמון נקרא לחם עוני שהיא קיימת לאחר גמר כל המצות ולכן יש להגיה בש"ע שהוא לחם עוני ונכון:

פסקה ו

מרור זה שאנו אוכלי' על שום מה. וקשה הלא השיעבוד הי' קודם לגאולה ואנו מקדימין המצה על שם גאולה קודם למרור שהוא זכר לשיעבוד ואיפכא מסתברא. והרמב"ם בסדר הגדה באמת מהפך הסדר. אמנם עדיין ק' דאנו מברכין תחילה על מצה ואח"כ על מרור (ודוחק לומר דדווקא בזמן הזה עבדינן כן במצה דאוריית' ומרור דרבנן דלא מצינו שבזמן בה"ק קיים לא עבדינן הכי) ועוד בקרא נמי מקדים מצה למרור דכתיב על מצות ומרורי' יאכלוהו. ועוד קשה התשובה מהמרור ג"כ סימן לגאולה. אמנם נר' עפ"י מ"ש השל"ה דלא היו יכולים ישראל לגאול ממצרים עד שהיו ס' ריבוי כמנין אותיו' בתורה ועיקר הגאולה הי' בשביל קבלת התורה ע"ש שהאריך הנה הכתוב אומר כאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ וא"כ קושי' השיעבוד הי' ממהר גאולתם וקבלת התורה ובאשר גאולה של שיעבוד ע"י פרו ורבו הי' ניכר בקבל' התורה שהוא חג שבועו' זמן מתן תורתינו לכך אחרוהו לאחר מצות וזה היא תשובה למרור ע"ש וימררו את חייהם. ומפני זה כן ירבה וכן יפרוץ וזכו לקבלת התורה. ועמ"ש לעיל בפסקא מה נשתנה:

פסקה ז

בכל דור ודור וכו' כל זה מדברי ר"ג דהא קשה למה מצה בזמן הזה דאוריית' ומרור דרבנן הא שניהם זכר ליציאת מצרים מ"ש מצה ומ"ש מרור. אמנם לזה י"ל דמצה הוא זכר לגאולה שלא הספיק וכו' וכל אדם מחויב לראות את עצמו כאלו הוא יצא ממצרים לפיכך הכתוב קבעו חובה אף בזמן הזה משא"כ במרור דהוא על שם שמררו חייהם. ואנו ובנינו לא היו בקושי השיעבוד (ואע"ג דכתבתי דמרור מורה על קבלת התורה הלא הי' מודעא רבה לאוריית' עד שקבלו בימי אחשורוש) ודרש מדכתי' אשר עשה לי בצאתי ממצרי'. ואע"ג דדרש למעלה לי ולא לו לתשובת הרשע. אפשר דדרש מדכתיב בצאתי ממצרים דה"ל למכתב לי ביציא' מצרים. אלא דאתי הקרא להורות שיראה עצמו כאלו הוא יצא ממצרים. אך דיש להבין למה יראה עצמו בי"מ הלא כבר עברו יותר מאלפים דור ומה טובה הי' לנו בזה הגאולה. לזה מפרש דעיק' הגאולה לא הי' משום שיעבו' לחוד. אלא משום ביאת ארץ ישראל ולבנו' בי' הבחירה לכפ' על נפשינו ובפרט לפמ"ש

דמצה זו קאי על אפיקומן דרומז על גאולה העתידה דנקרא צפון בירך ולזה הכתוב קבעו חובה דכתיב בערב תאכלו מצות ורמז לזה והי' לעת ערב יהי' אור:

לראות את עצמו כאלו הוא יצא ממצרים וקשה דלא הל"ל רק לראות כאלו הוא יצא ממצרים ותיבת את עצמו הוא למותיר. ונר' דהכוונה דלאורה הוי מפרשינן דלכך צריך להודות משום דבן ויוצאי ירכו צריך לברך על נס שנעשה לאביהן כדאי' בברכות פרק הרואה ובש"ע סי' רי"ח. ואלו לא הוציא הקב"ה את אבותינו ממצרים הרי אנו ובנינו משועבדים לפרעה במצרים והוי כאלו הוא יצא ממצרי' מצד ראי' בעלמא. לכך אמר לראות עצמו לאו מצד אבות לבנים אלא כאלו הוא בפועל ממש יצא ממצרים:

חצי הלל

פסקה ב

לפיכך אנחנו חייבים. הגרס' הישנה הוא ז' מיני הודאו' וכ' תוס' כנגד ז' רקיעים וגרסתינו הוא ט' וכ' תי"ט נגד ז' כוכבי' וגלגל היומי וגלגל התשיעי. ויותר נר' דתשע הודאו' רומז לט' ספירות מלמעלה למטה. ואח"כ אמר למי שעשה וכו' רומז למלכות שכולל לדין ורחמי' כאשר יושפע כן היא וללבנה אמר עטרת תפאר' לעמוסי בטן כידוע והנה ט' הודאות. ניסים. חירות. שמחה. יום טוב. אור. גאולה. הם ששה. בצירוף הם ט"ו הוא כנגד ט"ו מעלות דיינו שהזכיר למעלה וכנגד השם י"ה ולזה מסיים ונאמר לפניו הללויה:

פסקה ג

הללויה הללו עבדי ה' הללו את שם ה'. ונר' דכל זמן שאנו בגלות אין אנחנו נקראי' עבדי ה' כדאי' במגילה דף י"ד דאין קורין הלל בפורי' משום דכתיב עבדי ה' ואנן אכתי עבדי אחשורוש. נמצא לאחר הגאולה העתידה אנו נקראין עבדי ה'. ואי' בעירובין דף י"ח ע"ב א"ר ירמי' בן אליעזר מיום שחרב בהמ"ק דיו לעולם שישתמש בשתי אותיות שנ' כל הנשמה תהלל יה ופרשי בבהמ"ק היו הכהנים מברכים בשם המפורש. וכן לעתיד יהיו רשאים לדבר בשם המפורש דכתיב יהי' ה' אחד ושמו אחד כדאי' בפסחים שלהי אלו עובריו וזש"ה הללו עבדי ה' כשנקראין עבדי ה' אז הללו את ה' ר"ל ההלל יהי' בשם ה' השלם. ומפרש עוד יהי שם ה' מבורך מעתה ועד עולם ר"ל כי לעתיד לא יאמרו עוד אמן רק בשכמל"ו כמו במקדש כששומעין השם לא עונין אמן רק בשכמל"ו כדאי' ביומא או דנפרש המזמור הזה שרבו בה הדקדוקים כמ"ש האלשוך. ונ"ל הללו עבדי ה' וכו' כי בזמן הגלו' אז יראי ה' נקראו עבדי ה' בלשון עבדים. אמנם לעתיד ובזמן הגאולה נקראי' אנחנו בנים לה'. לזה אמר אף בהיותינו בגלות החל הזה מחויבים אנו להודו' ולהלל לה' כי בו בטחנו בשביל שמו הגדול שנקרא עלינו. ושמו מוכיח שאנו יהיו נגאלים כי

שם הוי' עצמותו הי' הוה יהי' וכמו שאמר השם למשה אהי' אשר אהי' כי לא יטוש ה' עמו בעבור שמו הגדול וכל פעם שאנו מזכירין את שם ה' בגלות. אזי אנו מעוררין הזכרון שאין השם שלם. והקב"ה יחוס על כבודו לגאול אותנו. וא"כ בגלות מחוייבים אנו לפאר שמו כדי ברוגז רחם תזכור. ומכ"ש דאנו יהי' מחוייבים להודות לשמו הגדול לעתיד אם יהי' השם שלם וזהו הללו עבדי ה' בגלות שאנו נקראים עבדי ה'. ומפרש ומה יהי' ההלל ומפרש הללו את שם ה' ואז יעורר רחמים בשביל שמו ותאמרו יהי שם ה' וכו': יהי שם ה' מבורך שיהי' השם שלם מעתה ר"ל בגלות ועד עולם לעתיד שיהי' ה' אחד ושמו אחד וגם אנו מברכין על הרעה מעין על הטובה וכל מה דעביד רחמנא לטב עביד וכרח' אב על הבנים ריחם ה' על יראיו ולא סילק השגחה פרטיות מעלינו כי הוא משגיח מן החלונות ומציץ מן החרכים וגדול הרועה וכו' ומביא ראי' להשגחתו:

ממזרח שמש עד מבואו מהלל שם ה'. כי באמת תנועו' השמש בגלגלו הוא ממערב למזרח סיבובו וכן שאר כוכבי לכת ומפרט השמש בעבור שהוא לכולם כמלך. ותקופ' השמש בגלגל הוא בשס"ה ימים בקרוב. ועל ידו מובן קיץ וחורף ואריכ' ימים ולילו' לפי ערך אופק וגובה הקוטב ומצעד המזלו' שניכר לבאי עולם אמנם בהכרח תנועה היומי שמכריח השמש בכל יום להיו' זורח השמש במזרח. ובא השמש במערב להקיף כדור הארץ בכל יום. מזה מוכרח שיש הכרח עליוניות לעשות כן כי השכינה במערב. וצריכה לקלס ולומר שירה לה' כמ"ש ארז"ל על פסוק אז ידבר יהושיע וכו' שלא רצה השמש לעמוד ע"ש שכל זמן הלוכה אומרות השמש שירה מעת זריחתו ועד שקיעתו הולכת מקלסת להש"י שנ' ממזרח שמש עד מבואו מהולל שם ה' הכוונה כי שם ה' הוא לשון הוה על הכל והתנועה הזאת ההכרחיות מורהר על כח העליון המניע השמש ויוודע שמו בעולם שהוא הי' והוה וזהו השמים מספרים כבוד אל ומעשה ידיו מגיד הרקיע ופירשו המפרשים כי אין השם מושג מצד עצמותו רק מצד בחינת מעשיו הרי דהשגחתו על התחתונים והוא הבורא הכל אעפ"י שגלגל יומי מכריח התנועה ההפכיות אמנם אי אפשר למתנוע תנועה בלי מניע כמ"ש חובת הלבבות ביחוד והמורה והעקרים וא"כ מצד מזרח שמש עד מבואו ויעשה תנועת היומי היפך תנועתו מהולל שם ה' שהוא הוה ובורא הכל ויוצר אור. אך הכופרים אומרים:

רם על כל גוים ה' על שמים כבודו. ר"ל כל האומו' וגוים הם מודים לזה שהוא אלקי אלקים רק אומרים בכפרותם שמצד רוממות גדולתו אינו משגיח רק בצבא מעלה. וסילק השגחה פרטיות מעולם השפל הזה רק על השמים כבודו ולא על יושבי ארץ ומלואה השגחתו ולכך הם מריעים לנו ואין משים על לבן לירא את ה' להשחית עמו. יען יש

לנו מופת חותך שהוא תמיד משגיח על ישרי: מי כה' אלקינו וכו' שגילה שכינתו ביניינו ולא לעם אחר והראיות (א) ביציאת מצרים ומתן תורה ושם הי' גילוי שכינה בהרבה דברים (ב) שהי' משפיל עצמו והשרה שכינתו בין שני בדי ארון (ג) במה שהי' מכניס ישראל לארצם והגיעו לרום המעלה (ד) יהי' לעתיד בעדת צדיקים וחסידים ואלו ראיות אמר המשורר:

המגביהי לשבת. רמז ליציאת מצרים ומתן תורה שהקב"ה הגביהי אותנו לעיני כל העמי' כדכתיב וה' הולך לפניהם יומם וכו' וישראל אמרו זה אלי ואנוהו. והגביל ההר במ"ת וירד ה' על ההר למעלה. וכל העם רואים הקולות. ונדמה להם הקבק"ה כזקן ויושב בישיבה וזהו המגביהי לשבת. והא דכתיבי חמשה יודין נוספות המגביהי המשפילי מקימי מושיבי דורשי רשומו' אמרו למלאות הנון שחסר באשרי וי"מ להורות שלא ירדה השכינה למטה מעשרה טפחים כדאי' בריש סוכה דף ד' ועל דרך פשוט נר' כי ידוע זמן שהשכינה בגילוי על ישראל אז שמו משותף בשמינו והיוד הוא או' תחילת משם הוי'. גם יוד הוא ראשית משם ישראל. לכך יוד מורה על אחדות כי יוד הוא סוף מספר אחדות לפי סדר המספר ואחד למספר עשיריו' ומפני זה מתחיל השם ביוד להורו' אני ראשון ואני אחרון. וכן ישראל אחרון וראשון לכל העמים והם בהתדבקו' השכינה ה' אחד. וישראל גוי אחד. ומפני זה בי"מ ומתן תורה כתיב המגביה היו"ד לשבת:

המשפילי לראות בשמים וארץ רמז לצמצם שכינתו בין שני בדי ארון ושלמה אמר הן שמים ושמי השמים לא יכלכלוך ומרוב החיבה השפיל והי' שרוי' ביניינו לראות בשמים וארץ כי מלא כל הארץ כבודו ולזה כתיב המשפיל יוד ר"ל שכינתו במקדש:

מקימי מעפר דל קאי על ביאת הארץ בניסים הנגלות שה' אתנו כי במדבר חיינו כמו דלים מאחוזת ארץ והכניס עם רב שדומה לעפר כדכתיב מי מנה עפר יעקב ותמיד לא זז שכינה מאתנו עד יום חרבן. ומזה נראה השגחתו עליון לכך כתיב מקים יוד נוספת אחדות שכינה עם ישראל. אמנם בבית שני לא הי' כל כך גילוי שכינה לכך כתיב מאשפות ירום אביון ולא כתיב ירימי אביון כי אשפה נקרא מה שהי' תחילה מאכל ואח"כ נעשה אשפה וכן אביון תחילה עושר ואח"כ ירד מנכסיו. או מאשפות היינו גלות המר אנו מתפללין שירום אותנו והבחינה שבכל דור עומדים עלינו לכלותינו והקב"ה מצילינו מידם ברוב השגחתו: להושיבי עם נדיבים. כי החסידים אשר עושים דברי חסידות יותר מאשר מצווים בתורה ובמצות הם נקראים נדיבים כי זהו החילוק בין נדבה לחובה וקאמ' עם נדיבי עמו ר"ל ואלו יהיו טפלים לנדיבי עמו כלו' נדיבי עמו הם גדולי הדור המתנדבים בעם ומדריכם בדרך ישר להיות נוהג בחסידו' ומעוררים התשובה כמו

הנביאי' וחוזים. ואנו מצפי' שהקב"ה. מושיבי עקרת הבית. שישראל נקראי' בשם עקרה שאין לה בית וולד כדאי' במדרש. והטעם כי לפעמים אשה אין לה וולד אין מסיבתה רק מסי' הבעל שאין ראוי לה. אבל אם אין לה בית וולד הכל יודעין שהוא מסיבתה וכן הגלות הוא מצד סיבתה ולא מסיבת הבעל גורם וכן אמר הנביא רני עקרה ולא ילדה. או שנא' עקרת לשון עקירה כלומר שאנו נעקרים מבית קדשינו ותפארתינו ושם היינו שמחים בשמחת בית השואבה ששואבים רוח הקודש והנבואה כמ"ש תוס' ריש החליל בשם הירושלמי ואנו מייחלים שאז אם ר"ל ירושלים ומקדש הבנים שמחה:

אם הבנים שמחה בעלי גמט' אמרו דנקט לשון אם כי הגאולת הוא בר"ת א"ם במצרי' אהרן משה בגאולת אחשורש אסתר מרדכי. ולעתיד אלי' משיח. אי' בילקוט אם הבנים שמחה אריב"ל. זו מילה שנתנה בשמיני ולכאורה האי בשמיני מיות' ולמה האם משמח. ונלע"ד עפ"י מה דאי' בנד' דף ל"ב למה נתנ' מילה בשמיני שלא יהי' הכל שמחי' ואביו ואמו עצבי'. ולכך מפרש אם הבני' שמחה במילה שנתנה בשמיני ולא קודם. אבל האמת יורה דרכו שיש טעות בילקוט בהעתקה. כי בגמ' דגיטין דף נ"ז אריב"ל דרש זה על פסוק כי עליך הרגנו כל יו' ונלע"ד דקשה היאך כל יום משמע אפי' בשב' לכך קאמר שנתנה בשמיני ובשבת פרק ר"א דמילה דף קאמר דרש דמילה דוחה שבת שנ' בשמיני אפי' בשב' ע"ש ונכון. בגמ' דסוטה אי' דפסוק זה אמרו אהרן ומרים בשעה שהחזיר עמרם את יוכבד אשתו ע"ש ונלע"ד דהנה יוכבד נקראת עקרת הבית כדאי' שם דף י"א ויעש להם בתים רב ולוי ח"א בתי כהונה ולוי' וח"א בתי מלכות דדוד נמי ממרים קאתי. הרי עיקר הבית היא יוכבד שהית מושיבי משום בתי לוי' שתלד את משה ראש לבית לוי. אם הבנים שעשה מעשה לקוחין ואהרן ומרים רקדו לפניהם ומלאכי שרת אומרים אם הבנים שמחה. משום אם ר"ת אהרן מרים. יהללו יה ר"ל שאם זכו איש ואשה שכינה שרוי' ביניהם יוד באיש והי באשה וכ"ש בלידת משה:

פסקה ד

בצאת ישראל ממצרים ובית יעק' מע' לועז היתה יהודה לקדשו ישראל ממשלותיו מזמו' זה רבו הדקדוקי' בשינוי לשון ועיין באלשוך. והנר' לבאר הפוסקים כי אית' תכוסו על השה תכוסו אותיות כוסות רמז לד' כוסו'. ודבר זה פליאה מה ענין כוסות לשה דפסח. כי מצות כוסות לא בשביל פסח באו. כי מצות פסח הוא על מצות ומרורים יאכלוהו. והענין הוא כך דאית' במדרש אר"א הקפר ארבע מצות היו בידם של ישראל שאין כל העולם כדאי להם (א) שלא נחשדו על העריו' אחת היתה ופרסמה הכתוב וכה"א גן נעול אחותי כלה (ב) ולא נחשדו על לשון הרע שנ' ושאלה אשה משכנתה וכבר היו בידם

דבר זה שנים עשר חודש ואין אתה מוציא אחד מהן שהלשין על חבירו (ונלע"ד דזה כוונ' הכתוב תהלים סי' ק"ה ויוציא' בכסף וזהב ואין בשבטיו כושל ר"ל ואין שום אדם משבטים עשה מכשול לחבירו כי לא הי' בהם לה"ר (ג) ולא שינו את דיבור' ולשונם כדי שלא להתחבר עמהם (ד) ולא שינו את שמם כדי שידעו שהם מרוחקים מהם ועוד ששמם הוא על שם הגאולה ראובן ראה ראיתי. שמעון וישמע אלקים את נאקתם וכן כולם ע"ש שהאריך וכן ר' מאיר הי' מדייק בשמי' ועיין בש"ך דף מ"ז ע"ב. ונר' משום זה זכו ישראל לארבע לשונות הגאולה. והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי. וכנגדן תקנו ארבע כוסו' כמ"ש רש"י בפ' ערבי פסחי'. נמצא ד' כוסות הוא בשביל ד' שנזהרו במצרי' ורמז זה בפסוק תכוסו **על השה** ר"ת עריו"ת. לשו"ן הרע שמ"ם הדיבו"ר וז"ש תכוסו אותיות כוסות הוא משום על השה. ובזה יובנו הפסוקים בצאת ישראל ממצרים ר"ל שניכר לעין כל שהם ישראל מצד ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה שלא שינו שמם. ובית יעקב אלו הנשים (כמו שפרשי בפסוק כה תאמר לבית יעקב אלו הנשים) ור"ל שלא בהם עריות כראוי לבית יעקב ולא נתערב בהם זרע אחר. מעם לועז שלא שינו ישראל את לשונם. היתה יהודה לקדשו שלא הי' בהם לשון הרע וחילול השם רק קידוש השם. ומפני זה זכו ישראל לממשלותיו וכו'. או שנאמר פי' הפסוק דקשה היינו ישראל והיינו בית יעקב. ועוד למה שינה הלשון דתחילה קראו מצרים ואח"כ מעם לועז. ונר' בזה דכל המפרשים התמיהו היאך דרין עכשיו יהודים במצרים הא כתיב לא ישוב בדרך זה עוד לעולם ולא תוסיפון לראותו עוד. ותירצו בשם האר"י ז"ל כיון דעיקר ירידתם למצרים הי' בשביל נשמות העשוקות בין האומות וכדי להיות מוסיף עליהם גרים ללקט נשמות הקדושות מן הטומאה. ובשעת יציאת מצרים לא הי' עוד שם שום נצוץ קדושה והיינו דכתיב וינצלו את מצרים עשאו כמצולה שאין בו דגים (וזהו טעם שצריכין ישראל לפזרן בין האומות בכל ד' כנפות הארץ) אבל עכשיו בעו"ה חזרו כמה נצוצי קדושה למצרים לכך מותר לדור שם ע"ש שהאריך בזה הענין וגם לזה כיוון יעקב בענין צאן דלבן וסודו עמוק ובדברי האר"י ז"ל יובן פסוק בפ' בא ויהי בעצם היום הזה יצאו כל צבאות ה' מארץ מצרים דהל"ל יצאו כל בני ישראל. אלא שבא לרמז על כל נצוצי קדושה שהם נקראו צבאות ה' יצאו כולם מארץ מצרים ונכון. ואי' במדרש כה תאמר לבית יעקב אלו הגרים. וזה כוונת הפסוק בצאת ישראל ממצרים וגם בית יעקב אלו הגרים ר"ל הנשמות הקדושות מעם לועז היתה יהודה לקדשו ר"ל כבר לקטו יהודה כל הקדושה שהיתה במצרים. ומפני זה ישראל ממשלותיו וזכו לצאת קודם זמנו להיות ממשלה לישראל: הים ראה וינוס והנמשך הדקדוקים בזה רבו עד מאוד ובפרט מענין

הרים וגבעות דלפי פשוטו קאי על מתן תורה וא"כ למה סידר בעל הגדה זה לומ' בפסח אלא דע"כ דיש ג"כ לפרש מזמור זה על קריע' ים סוף. וגם לשון ההופכי וכו' דהל"ל ההופך דיוד הנוספות הוא לשון נקבה כמו ברכי נפשי ועוד יתר דקדוקים. והענין בזה הוא דאי' במדרש מה הים ראה. כי ראה ארונו של יוסף ויש להבין הא כתיב בקרא מלפני אדון חולי ארץ. וכן אי' במדרש דאין הים הי' רוצה לבקוע עד שנגלה הקב"ה בעצמו. אבל הדבר כך הוא כמו שאמר בעל הגדה אלו קרע לנו את הים. ולא העבירנו בתוכו בחרבה דיינו. וא"כ י"ל בוודאי נקרע מיד. יען עדיין הי' מעורב ברפש וטיט ולא נחרבה כמו יבשה גמורה. והקב"ה רצה להראות ביציאת מצרים מעין בריאת עולם דכתיב יקוו המים ותראה היבשה שלא נשארה שום טיפה מן מי הים. וזה לא נעשה עד שנגלה הקב"ה בעצמו בכבודו ואז העבירנו בתוכו בחרבה. והיינו דכתיב מלפני אדון חולי הארץ כלו' בורא ארץ כמו ותחולל ארץ ותבל ר"ל שרצה הקב"ה להראו' מעין בריא' הארץ. הנה שלמה אמר כל הנחלי' הולכין אל הים והים אינו מלא. שכמה וכמה סולמות ממים הנובעים מן התהום לתוך הים מלמטה למעלה. וידוע דבכל מקום הרים שם התהום ומים מצויין לכך העמיד הרים וגבעות כדי לסתום פי התהום וכמו שדרשו על פסוק צדקתך כהררי משפטיך תהום רבה (ומפני זה כשנעשה רעדת הארץ ונבקעו הרים המצא בתוכו מים רבים) וא"כ עדיין בקריעת ים סוף יש לחוש למי התהום. ועוד יש חשש כי בתוך הים יש עמקים וגומות שלא יוכלו לעבור בדרך הישר. והקב"ה רצה להעבירם במסלול ונתיב היושר כמו שאמר ישעי' הנביא הנותן דרך בים ונתיבה במים עזים. לכך נטל הרים וגבעות ונתנו על פי נקבי הים לסתו' פיהם ולייבש הדרכי' שיהיו ישראל הולכים בדרך ישר יבשה ממש. ובמדרש אי' כשעברו ישראל בתוך הים. וישראל היו רוצים לשתות מים מתוקי' היו שם באורות ומעיינות מסלעים שבתוך הים ושותין מהם. והם היו מימי הירדן שנוזלים מתחת לארץ כמים נוזלים מן הלבנון. וגם היו אוכלין פירות מאותן הרים וגבעות שהיו עליה' אילנות טובות מלאים פירות מריחים ריח טוב והיו נחמדים למראה וטובי' למאכל. הם היו בתוך הים כשעברו כמבואר במדרש. ומעתה יבארו הפסוקים כי הי' ארבע דברים בשעת קריעת ים סוף ראה וינו'. הירדן יסוב לאחור ושב מתחת לארץ וההרים רקדו כאילים והגבעות כבני צאן ר"ל עם האילנות שבראש כמו קרני איל וצאן ולזה בא הכתו' כשואל למה נעשה כל אלה. ובא כמשיב מלפני אדון חולי ארץ ר"ל שרוצה הקב"ה להראות דוגמת הבריאה שקוו המים ותראה היבשה. וגם הוציא אילנות כמו יום שלישי מלפני אלקי יעקב ר"ל דכל זה נעשה לכבוד יעקב אבינו שהי' שם בשע' יציאת מצרי' וקריע' י"ס כמה שהבטיח לו הקב"ה אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך

גם עלה מפרשי' גם עלה על נצוצי קדושה שהיו במצרי' ואי' בזוהר שהוציא הקבק"ה את יעקב אבינו ממערת המכפלה והראה לו כל אלה והיינו דכתיב וירא ישראל מצרים מת על שפת הים היינו ישראל סבא ע"ש ומפרש הטעם על רקידת של הרים לתוך הים משום ההופכי הצור אגם מים כי אגמי מים היו נובעים מתהו' למעלה אל הים לכך הארץ עקר הרים לסתו' פי אגמי מים ונקבי התהום. וקאי ההופכי על הארץ שהיתה מגלגלת הרים חזקים על אגמי מים ובזה גם הי' העקום למישור והרכסים לבקעה. וקאמר עוד טעם שהירדן תסוב לאחור משום וחלמיש למעיינו מים כי מימי הירדן היו נוזלים כמעיין הנובע מתוך חלמיש סלע חזק שמימיו צלולין ומתוקים. ומה שאמר עוד. מלפני אדון חולי ארץ וכו' ויש לדקדק למה לא כתיב מלפני בורא ארץ. ונר' דהוא לשון חול הים כדאי' במדרש דהים לא רצה לקרוע אעפ"י שא"ל משה בשם הקב"ה הראה לו המטה ולא קיבל. כי הים אמר שהקב"ה עשה לו חול על שפתו לבל יעברון היבשה בים וכן הים לא יעבור הארץ כדכתיב בירמי' (סי' ה') שמת חול גבול לים עד שנגלה הקב"ה בעצמו ואז נבקע (ועיין בפי' הפייט במערבות ליל ז' של פסח) וא"ל משה לים כל היום לא קבלת עליך ועתה מה לך הים כי תנוס. א"ל הים לא מפניך אני בורח אלא מפני אדון חולי ארץ ר"ל שהוא האדון אשר שם חול שלי הארץ לבל יעברון גבול זה לזה והוא אדון עולם:

כוס שניה

פסקה ב

בא"י וכו' אשר גאלנו וגאל את אבותינו וכו' דהא מחויב לראות עצמו כאלו הוא יצא ממצרים ואע"ג בנשמת כל חי וכו' קאמ' שעשית עם אבותינו ועמנו ממצרי' גאלתינו וא"כ מקדי' אבותינו קוד' עמנו וכאן מקדי' גאלנו קודם אבותינו וי"ל משום דבעי חתימה מעין פתיחה וכיון שמסיים גאל ישראל ר"ל אנחנו נקראים ישראל. קאמר גאלנו. **והגיענו** לילה הזה. אעפ"י שכבר אמ' שהחיינו וכו' תי' אבודרהם דברכ' שהחיינו הוא הודאה ושבח. וכאן אומ' לשון בקשה על העתיד עכ"ל עוד כ' שם דלא גרסינן יגיענו למועדי' דהוי לשון נסתר. אלא **הַגִּיעֲנוּ** למועדים שכל הענין עד למטה הוא מדבר לנוכח וכן הוא בסדר רבינו סעדי' עכ"ל. **למועדים** ולרגלים. הנה כולם מפורשי' למועדי' היינו ר"ה וי"כ ולרגלים היינו שבועות וסוכו' דמחויב לעלו' לרגל. אבל לפענ"ד קאי על קרבן פסח שנ' (דברים ט"ז:ו') שם תזבח את הפסח וגו' מועד צאתך ממצרים ולרגלים היינו חג המצות עצמו **שמחים** בבנין עירך. כי אז ימלא שחוק פינו ולשונינו רינה ועד"ה כי ניחם ה' ציון וגו' ששון ושמחה ימצא בה **וששים** בעבודתך כדאית' בפסחים דף פ"ה ע"ב כזיתא פסחא והלילא פקע איגרא:

ונאכל שם מן הזבחים ומן הפסחים. ויש גורסין איפכא ורוצין לקיים השתי גרסאות דאם חל פסח במוצאי שבת דאז אין החגיגת י"ד דוחה שבת א"כ י"ל מן הפסחים ומן הזבחים דקאי הזבחים אחגיג' ט"ו. אבל בחל פסח בשאר ימים אז י"ל מן הזבחים ומן הפסחי' דפסח אינו נאכל רק על השובע. ומקורו מן מהרי"ו וכל האחרונים העתיקו להלכה וכן נוהגין (ובשו"ת כנסת יחזקאל סס"י כ"ג חולק על האהרוני' דאנו מתפללי' על העתיד ושמא לא יהי' בשבת ואין דבריו נראין לדחות כל הפוסקים מסברא. דהא כל תפילתינו כעין לילה זו נאכל לעתיד. ואם לעתיד יהי' כך אנו נוהגין ואין לזוז מדבריה') אמנם הר"י מקורביל אומ' דאם חל ע"פ בשבת אז הי' נשחט חגיגת יד מע"ש דאוקי לילות להדי ימים וא"כ שפיר אמרינין נוסחא מן הזבחים ומן הפסחים דתמיד הי' נאכל חגיג' י"ד. וצ"ל דלא קיי"ל כהר"י מקורביל. וק' הא כ' בסי' תע"ג ס"ד ועושין שני תבשילין אחד זכר לפסח ואחד זכר לחגיגה ומדסתם בש"ע משמע אפי' חל י"ד בשבת וכ"כ בחק יעקב בהדי' וא"כ מוכח דס"ל כהר"י מקורביל והביאו הראש בע"פ סי' כ"ו. וא"כ אי יאמר מן פסחי' ומן הזבחים ש"מ דלא כר"י מקורביל. ונלע"ד דאנן מסופקים אי קיי"ל כר"י מקורביל ומש"ה לענין מנהג שני תבשילין עבדינין כר"י מקורביל דאין נפ"מ כל כך. אבל לענין נוסח הברכה עבדינין דלא כר"י מקורביל לחומרא ונר' דלפ"ז אם חל י"ד בשבת יש להסיר בשעת ברכה תבשיל אחד דהוי כתרתי דסתרי אהדדי ועיין. ונר' דמי שאומר תמיד מן הפסחי' ומן הזבחים לא משתבש. ואע"ג דאבודרהם כתב דטעות הוא כי הזבח דהיינו החגיגה הוא קודם לפסח שהי' נאכל על השובע עכ"ל אין ראי' כלל דהא בשלה"י פסחים דף קכ"א תנן בירך ברכת הפסח פטר את של זבח. והקשה בקול רמז הא חגיגה הי' נאכל קוד' לשל פסח דהא הפסח נאכל על השובע ותוס' כ' בדף ע' דזהו הטע' של חגיג' יד ונכנס בדוחק. אבל ראה זה מצאתי בכל בו דף נ"ד ע"ג דפסח נאכל על השובע כדי שלא ישברו בו עצם והא דתנן בירך על הפסח פטר את של זבח ואם הי' אוכלו אחר החגיגה איך יפטרוהו. אלא ש"מ שמתחילה הי' מברך על של פסח (ר"ל בתחילה הסעודה) כמו שאנו עושין במצה. ואח"כ אוכלין אותו על השובע כמו שאנו אוכלין כזית מצה באחרונה שישאר הטעם בפיו עכ"ל הרי דהיו אוכלין מפסח וחגיגה שני פעמים והוא חידוש ושפיר יש לקיים הגירסא ישנה מן הפסחים ומן הזבחים על תחילת הסעודה:

על קיר מזבחך עש"ה ונמצא דמו על קיר המזבח ולענ"ד הוא משו' דפסח הוא בשפיכה ולא בזריקה ופי' רשב"ם בשלה"י פסחים שפיכה מקרוב עומד על היסוד ושופך דם. וזהו

שיגיע דמים של פסחים על (ר"ל על בסמוך) קיר מזבחך. אבל אי הגי' מן פסחים ומן הזבחים צ"ל כפי' ראשון דהא זבחים בזריקה ע"ש:

ונודה לך שיר חדש כי נקבה תסובב גבר כמ"ש למעלה בפסקא והיא שעמדה. **ועל פדות** נפשינו ר"ל ממצרים והוי שפיר מעין החתימה סמוך לחתימה כי בא"י גאל ישראל ממצרים. ולפ"ז יש להפסיק בין על גאולתינו דהוא גאולת לעתיד ובין על פדות נפשינו שהוא גאולת מצרים ולעתיד נזכיר גם י"מ כמ"ש בשלח"י פ"ק דברכות דף י"ב ע"ב שתהא שיעבוד מלכיות עיקר וי"מ טפל ע"ש: והא דלא אמר על פדותינו מאי פדות נפשינו. ונר' דרמז בזה על נפש הרוחניות. כמ"ש המקובלים דישראל נשתקעו במצרים תוך מ"ט שערי טומאה. ואלמלא היו משהין עוד רגע אחת הי' שולט עליה' נון שערי טומאה ולא היו יכולין לטהר מזוהמתן ולצאת מעבדות שלהם וכ' השל"ה דזהו הטעם דחמץ במשהו דאין בין חי"ת דחמץ לה"י דמצה בכתיבה רק משהו. וכל כך הי' הטומאה גובר במצרים שאפי' מלאכי שרת לא יכולין לכנוס לשם מפני התגברות הטומאה לכך הי' הקב"ה צריך בעצמו ובכבודו לגאול אותנו דווקא. ולכך אנו סופרין ספיר' עומר מ"ט יום כנגד מ"ט שערי טומאה לטהרתן כמו נדה בספירת לבנים. וזהו הכוונה על פדות נפשינו הטהורים שנשתקעו במ"ט שערי טומאה אך היאך הפדתינו אם גדלה הטומאה כל כך הלא אפילו מלאכי שרת לא יכנסו בזה הטומאה לזה מסיים בא"י גאל ישראל הקב"ה בעצמו גאלנו משם:

רחצה

פסקה ב

קודם נט**יעל מי מנוחות ינהלני**. כדכתיב באר חפרוהו שרים כרוה נדיבי העם במחוקק במשענותם. ופרשי כל נשיא ונשיא כשהיו חונים נוטל מקלו ומושך אצל דגלו ומחניהו ומי הבאר נמשכים דרך אותו סימן ובאים לפני חניית כל שבט ושבט. וזהו על מי מנוחות ינהלני:לה נר' די"ל מזמור (כ"ג) ה' רועי לא אחסר כמ"ש המ"א בסי' קס"ו בש' של"ה אפי' מי שאינו אומרו בכל השנה. אפ"ה יש לאומרו בליל פסח דהא חד תנא בפסחים דף קי"ח ע"א דס"ל דצריך לאומרו על כוס רביעי וא"כ בזה יוצא לכ"ע:

ה' רועי לא אחסר כלו' במידת רחמים הוא רועי אותי בעוה"ז ואפ"ה לא אחסר כעובדא דר' חנינא בן דוסא שאמרו לו כולי עלמא אכלי אפתורא דהבא ע"ש או דנא' דרשי כ' דוד אמ' מזמו' זה ביער חרת והי' מזמר שלא חסר לו כלום כמו שעשה לישראל במדבר שהי' מרעה אותן כצאן והוריד להם מן מידי יום ביומו עומר לכולכולת והממעיט לא

החסיר להטריף לחם חוקו:

בנאות דשא ירביצני. כדאי' במ"י כשהיו ישראל במדבר הי' הבאר מעלה עשבים ובשמים והיו מנענעין בהן והיו ריחן נודף מסוף עולם עד סופו וכן הי' לדוד המלך:

על מי מנוחות ינהלני. כדכתיב באר חפרוהו שרים כרוה נדיבי העם במחוקק במשענותם. ופרשי כל נשיא ונשיא כשהיו חונים נוטל מקלו ומושך אצל דגלו ומחניהו ומי הבאר נמשכים דרך אותו סימן ובאים לפני חניית כל שבט ושבט. וזהו על מי מנוחות ינהלני:

נפשי ישובב ינחני במעגלי צדק למען שמו. אמר על דור מדבר שנעשו בנים שובבים במעשה עגל. אפ"ה הניחם במעגלי צדק למען שמו כתפילת משה. או דנאמר נפשי ישובב דוד אמר על נפשו שחשקה בתורה ואמר מה אהבתי תורתיך כל היום היא שיחתי. וכן אמר שלמה משלי (ה' י"ט) באהבתה אשגה תמיד כמו בנים שובבים מדרכי עוה"ז ובעבור זה ינחני במעגלי צדק למען שמו:

גם כי אלך וכו' כי אתה עמדי וכו' הא דאמ' עד עכשיו לשון נסתר. ושוב אמר לשון נוכח. ואח"כ חוזר ואמר לשון נסתר ועוד לשון כי אתה עמדי. ותו יש לחקור על דברי המתניתין בברכות דף ס"ג הלל כשהי' שומע קול צווחה בעיר אמר מובטח אני שאין זה בתוך ביתי וכתיב משמועה רעה לא ייירא נכון לבו בטוח בה'. היאך הצדיק ועניו כהלל יתפאר עצמו שאין זה בתוך ביתו. ואמרתי דרך פשוט. כי העיקר הפחד והמורא כשתבא לאדם צרה אז נכנס המורך בלבבו. אמנ' אם יודע שהצרה הבאה לו היא הצלחתו ולטובתו ומסלק הנזק הגדול הראוי לבא עליו. אזי משמח הוא בצרתו ומקבלה באהבה ובנחת כדמיון הרופא החותך במכה להעלו' ארוכה לבשרו. וחוב' הלבבו' המשילו לאם המלפף את בנה הקטן הנחמ' ליישר האברי' והתינוק בוכה וסובר שנעשה לו להכעיס. אבל האמת כי נכמרו רחמי האם ועשתה זאת כדי ליישר האבריו. אפס התינוק אין לו שכל להבין את זאת. ואם נחסר שכל הילד נגד הוריו. מכל שכן שנחסר שכל בשר ודם נגד הקב"ה כי הוא יודע התועלת שבאה לאדם מצרה שנשלח אליו. ובהעלות האדם זאת על לבו שהקב"ה תמיד השגחתו על בני אדם ומרחם על בריותיו בוודאי לא יפחד ולא יצער בצרה הבאה. וזה שאמר ירמי' זאת אשיב אל לבי על כן אוחיל לו. וכך הי' דרך צדיקים הראשונים כמו נחום איש גם זו לטובה. וכן ר"ע דאמ' כל מה דעביד רחמנא לטב עביד. ששמו כל בטחונם בה'. ואף כן הי' מנהיג הלל בתוך ביתו ולמדם שלא יצערו עצמם אם יבא להם סיבה רעה. כי יחשבו שהוא הכל לטובה ולא יצעקו כלל אם יגיע או יארע להם דבר מה. ולזה אמר הלל בטוח אני שאינו בביתי כי בני בית מקבלים הכל באהבה וחיבה.

שבטוחים בלבם בשם יתעלה שיהי' הכל לטובה כדכתיב משמועה רעה לא ייירא נכון באשר שבטוח בה' והראי' שעיני ה' אל הצדיקים הוא בהבנת שאנו מתפללים ואומרי' להקב"ה לשון נוכח. כי אין זה לשון כבוד לשרים ומלך מכ"ש למלך מ"ה הקב"ה. יען אמיר' אתה מתחלק לשני פנים אחד מצד גדול לשפל. ואחד מצד דבקות אהבה שתמיד שרוי' בלבו כמו הבנים לאבותם. והוא מעין רחמי האבות אל הבנים שהוא כגוף אחד כי גדלו מנעוריו. וזהו נמי באשר שהקב"ה גידל האבות מנעוריו. כי אתה גוחי מבטן אמו וחסד אל כל היום לכך שייך לגבי הקב"ה מצד השגחתו תמיד לשון אתה. נמצא מלשון שאומרים אתה מוכיח רחמנותו והשגחה פרטיות על בני אדם. ואם ישים זא' על לבו. בוודאי לא יחסר בטחונו. וידוע דלשון מורא. הוא על צער המגיע לאדם להבא. ולשון צער נופל על צרה של עבר. וכן דוד המלך ע"ה בטחונו הי' תמיד בה' שהוא עמו ואמר גם כי אלך בגי צלמות לא אירא רע שיש לי לירא ממנו. כי אתה עמדי כי ממילת אתה מוכח עמדי שתמיד אני אומר כל מה דעביד רחמנא לטב עביד. שבתך בשמים ממעל ומי יאמר לך מה תפעל. ומשענתך השגחה פרטיות שלך המה ינחמוני שבוודאי צרה לטובתי היא:

ואגב אכתוב מה שמצאתי בפי' הפסוק בשם המקובל האלקי הרב ר' שמשון הי"ד מאסטרופליא. עפ"י מה דאית' בפליאה **תתן** חדרים יש בגיהנם כמנין תכל"ת ובאלו חדרים צריך לילך אפי' צדיק גמור לתקן ולהעלות נשמת רשעים **תקף** חדרים אינם מתוקפא דדינא. ר"ע חדרים הנשארים כשמם כן הם ובקל ניזוק ההולך לשם. ואז הולך עמו מלאך ושמו **יהושע** ובידו נר שעוה וכותב על מצחו השם הנקרא **אתה** ואז ניצול מכל ר"ע וזה סוד הפסו' גי"א צלמו"ת גמט' תק"ף גם כי לילך בגי"א צלמו"ת לא אירא ר"ע. מאותן חדרים רע. כי **אתה** עמדי שכתוב על מצח הצדיק. ומי כתבו ומפרש **ע**"מדי **ש**"בתך **ו**"משענתך **ה**"מה ר"ת **שעוה**. ולמפרע ר"ת דהיינו **ע**מדי **ש**בתך **ו**משענתך **ה**מה **י**נחמוני ר"ת **יהושע** והענין פלא עכ"ד ונלע"ד דמש"ה הציצית תכלת להשים זאת על תתן חדרים של גיהנם ועליו אמר שלמה רע רע יאמר הקונה ר"ל הצדיק הקונה נשמת רשעים מגיהנם ואוזל לו כלומר המלאך המוליכו אז יתהלל וזש"ה כי אתה תאיר נרי ואין לי עסק בנסתרות:

תערוך לפני שולחן נגד צוררי קאי על המן שהי' עולה ומתגבר עד שכל מלכי מזרח ומעריב ראו אותו כדאי' ביומא כר' י"כ. דשנת בשמן ראשי זהו ראש לכל ישראל אהרן ובניו שנמשחו בשמן המשחה. כוסי רויה זהו צנצנת המן שעומד לדור דורי' ולא נימס מחום השמש. או די"ל תערוך לפני שולחן כמו שאמר שמואל (א' י"ו י"א) לישי שלחה

וקחנו כי לא נסב עד באו פה. ואז משח את דוד נגד צוררי הן דואג ואחיתופל דשנת בשמן ראשי שנשמח בקרן ולשון דשן כי לא יכלה זרע דוד לעול' כאלו הוא רטוב ושמן בכל עת ואף גם זא' לעתי' יברך דוד על הכו' שמחזי' רוי"ה לוגין וזהו כוסי רוי' כדאי' בפ' י"כ:

אך טוב וחסד ירדפוני. אמר דוד אעפ"י שאני בורח מפני שאול ומפני אבשלום הכל הוא לטבו ובחסד רדיפה זו אפי' כל ימי בנעורתי מפני שאול. ובזקנותי מפני אבשלום א"כ כל ימי חייו היו ממש ברדיפה אפ"ה הי' זה בחסד אל כל היום כי מכח זה זכה לברית דוד שכרת הקב"ה עם דוד וזרעו שלא יכבה נרו לעולם ויהי' שבתי בבית ה' לאורך ימים (ר"ת יל"י וס"ת הכ"ס והם שני שמות משם ע"ב והבן):

מוציא מצה

פסקה ב

בשעת הברכה יקח השני שלימות והפרוסה ביניהם כדי שיהי' לחם משנה ובפרט בשבת ויגביהם בשעת ברכה. ולאחר הברכה יחתוך מעט ויניחנו קצת מחובר ומברך על הפרוסה על אכילת מצה ויאכל משניהם יחד (ועיין ט"ז סי' תע"ה סק"א) ונ"ל דצריך נמי להרשים בסכין כמו בכל שבתות השנה:

אך תמי' מלתי' דמכל הפוסקים מוכח דמברך תחילה המוציא ואח"כ על אכילת מצה ואמאי הא קיי"ל בשלה"י סוכה. דמברך סוכה ואח"כ זמן דחיובא דיומא עדיף מתדיר. ובאמת לקמן סי' תרמ"ג דעת מהר"ם דאף בשאר ימי' מברך על הסוכה קודם ברכת המוציאו כ"כ המחבר שם עפ"י הדין ולמה לא מסיק כן מהר"ם כאן. והרא"ש שם חולק על מהר"ם ונוהגין כדבריו לברך מוציא קודם סוכה. והט"ז שם סק"ד הקשה הא חיובא דיומא עדיף. ודחק לחלק דבברכת הנהנין היא קודמת לכל הברכות. ומעלת חובת היום לא מהני אלא אם שניהם ברכת המצו'. יען באלי' רבה התמיה עליו דא"כ מה פריך על רב מהא דמברך על היין. ואח"כ מברך על היום הא יין הוי ברכת הנהנין. וח"ו דנעלם זה מעיני ט"ז. דהא אי' בהדי' ברא שהשנה דף כ"ט דברכת הלחם דמצה וברכת היין דקידוש נקראו ברכת המצוו' דאע"ג דיצא מוציא. ומיהו י"ל דאע"ג דהן ברכת המצות אפ"ה נקראו נמי ברכת הנהנין וכ"כ תוס' בברכות דף ל"ט ע"ב ד"ה הכל מודים וכו' דהא הוי ברכת הנהנין וכו' דהא הוי ברכת הנהנין וכו' ובאמת קשה לי יותר על החילוק שמחלק הט"ז. דא"כ ה"ל לבית הלל לומר דמברך על היין קודם קידוש היום משום דברכת היין הוא ברכת הנהנין ומצות וקודם לברכ' מצוה לחוד וצ"ע. והלחץ זו הדחק

דהיינו טעמי' דמברך גבי מצה תחילה המוציא משום דמברך על השלימה מוציא. ועל הפרוסה אכילת מצה דלחם עני כתיב. והואיל שאין מעבירין על המצות לכך מברך תחילה המוציא ועל הפרוסה על אכילת מצה. אבל אין לומ' הואיל דהן שני מיני אכילה לא שייך דין [קדימה]. דא"כ מה פריך על רב מהילך מצה והילך חמץ ועיין:

מרור

פסקה ב

הנה יעדתי לכתוב בלקוטים דברים אחדים. דין מרור כדי לזכות רבים מעמי הארץ מתיהדים. להיות חרדים. ואוכלי' למדיר וכריכה. מעשה חדודים. קלחי תמכא שקורין קריי"ן חתיכה גדולה עד שגופם רועדים. ועיניהם דמעה יורדים. ויש להם שוחקים אותו מקדם. כדי להפיג חריפתו כאש יוקדים. כדי לקיים מצות מרורים במועדים. ולזה אין אנחנו מודים. כי תמכא שקורין קרין הוא הפחות שבמיני מרור שחשב במשנה וחכמי תלמודי'. והרבה מכשולים באו על ידם. והוא סכנה ואין בו מצוה מפני חוזק האדי'. שהעיר להשיב אפו ויעיר חמתו בתוך גוף האדם. יש שנתחרשו. ויש שבאו לידי חולאים חדים. משונים נפרדים. וכבר התעורר על זה הגדול שביהודים. הגאון חכם צבי בתשו' סי' קי"ט שלא חידש דבר רק בחמלתו על עם ה' לדבר מצוה חרדים. ואעתיק לשונו וז"ל הטהור לזכות את הרבים בענין מצות אכילת מרור ראיתי כי טוב להודיע. שהחזרת השנוי במשנתינו. ובלשון חכמים חסא שמצוה לחזור עליו כי הוא ראש וראשון במתניתין. הוא הירק הנקרא בל"א סאלאט. ובלשון ספרד סאלאטא. ושם העצם שלו הוא לאטוגא בכל הלשונות ששמעתי בתוגרמא ואטליא ואשכנז וספרד ופורטיגאל ובספרי הרפואו' והטבע וקורין אותו לטוגא סאלאט. ואין בו שום ספק ופקפוק בעולם. ויש לו סימנים האמורים בגמ' שרף ופניו מכסיפין ותחילתו רך וסופו קשה ותחילתו מתוק וסופו מר כלענה. ומפני שבארצות אשכנז ופולניא שהן קרות. אינו מצוי בזמן הפסח לא הורגלו לקחתו לחובות מצה ומרור. או מפני שלא היו בקיאין בטיב פתרון שמות הירקות כאנשי הארצות הקרובות לארץ ישראל ובבל לא ידעו מה הוא. לקחו קריי"ן שהוא תמכא לפי דעת מקצת חכמים. ונפק מני' חורבה כי הן רבים עתה עם הארץ שאין אוכלין אפי' כחצי זית מחמת חורפ' ושהוא מזיק באכילתו חי. ומבטלים מצות מרור. ואף החרדים לדבר ה' ואוכלים כזית מקריי"ן מסתכנים בו. כי באמת במקום שחזרת שהוא לאטוגא סאלאט שכיח כמו בערי אמשטרדם והמבורג ושאר ערי אשכנז אף שהוא עודנו קטן מאוד. קורא אני על קריי"ן סכנה ואין בו מצוה. וכל אשר נגע אלקים בלבבו יקיים המצוה כתיקונה

ויקנה הלאטוגה סאלאט לשם מצות מרור אף שהוא ביוקר. והירק שקורין בהמבורג אנדיבין. ובאמשטרדם אנדיביא. הוא עולשין השנוי במשנתינו. וגם בו יוצאין ידי חובת מצות מרור אם אין לאטוגא סאלאט מצוי צבי אשכנזי עכ"ל הרי לפנינו דלא חידוש שום דבר בפלפול וסברא. אלא כוונתו להודיע ולזכותם הדפים דבר זה בספרו המפורס'. וגם אנכי חקרתי ודרשתי היטיב מן שלוחי דרחמנא הבאים מארעא דישראל ואמרו שלוקחין לטוגא. והוא מה שקורין האפיל שאלאט. וכן כל אריסי הבקיאים בצומחי הארץ אומרים שהאפיל שאלאט. הוא לטוגא סלאט רק הואיל דבימי האביב הוא קטן מאוד וקורין אותו לאטוך מפני שאותו זמן קר ולא יכול לגדל כל כך. וצריכין לנטוע עוד הפעם וקורין אותו ווידר"ר זעצלינ"ג. אבל כשיגדלו יעשה האפי"ל גדול. וגם נתקשה קלח כעץ גמור. והיינו דפרש"י בפסחים דף ל"ט ע"ב חזרת סופו להקשות דקלח שלו נעשה עב (ודלא כמ"א סי' תע"ג שכ' דהוא הערשיך בלשון פולין דזה המין לא נעשה עץ כלל אף כשיגדיל וכבר השיגו עליו כל האחרונים) נמצא שחסא הוא האפי"ל סאלא"ט בעצמו (ודלא כח"י סי' תע"ג ס"ק י"ח שחזרת הוא כמו שאנו קורין הייפל שלטין בל"א. אלא דהוא הייפל סאלאט ממש) וצריך להדר אחריו. כי הוא מצוי בגנות ופרדסים של שרים גדולים שמגדלים צמחי האדמה ע"י נצוצי וזהרי חמה בהתפעלות חלוני זכוכיו'. ראה מ"ש הגמ"נ בה"ל פסח ס"ק ק"ד בשם סמ"ק חסא יש לקנות בדמים יקרים ולא יקצץ בעצמו מגן של גוי. וכ' הב"י בסי' תע"ג דמצוה נמי בחזרת אעפ"י שהיא מתוקה ואין בה מרירות ועיין פר"ח. וכיון דעיקר ליקח חזרת יש להדר אחריו ולקנות בדמים יקרים. ואגב אודיע באשר שצריך למעט חלל וזה אי אפשר לשער בקל. וראיתי אנשי מעשה שיש להם כיס כסף קטן כשיעור כזית ממש (ובקל יכול לשער דממלא כוס גדול מים על גדותיו. ויניח אח"כ בתוכו ביצה בינונית ומה שיצא לחוץ הוא שיעור ביצה ויחלק אותו לשני חלקי' שוין וחלק אחד הוא שיעור כזית. ומזה ישער רביעית הלוג דהוא ביצה ומחצה) ויניחו החזרת בתוך הכוס ויהדק היטב למעט החלל בחוזק ואז בוודאי יוצא י"ח ונכון:

כורך

פסקה ב

נוהגין לחלק ביצה צלוי' למסובין זכר לט"ב בסי' א"ת ב"ש ומצות על מרורים יאכלוהו

צפון

פסקה ב
לכתחילה יקח ב' זיתים לאפיקומן ויאכלנו קודם חצות וכן יהי' קריאת הלל

ברך

ברכת המזון

פסקה ב
נוהגין שב"ב יברך הזימון כי טוב עין יבורך והוא אמר כל דכפין ייתי וייכול:

פסקה כא
חנון ורחום אתה תמהתי. בי"ג מידות (שמות ל"ד:ו') כתיב אל רחום וחנון וכן בתהילים (פ"ו) (ק"ג) כתיב אל רחום וחנון הקדים רחום לחנון ועיין בתוס' ר"ה דף י"ז ע"ב דרחום קודם הצרה וחנון בשעת צרה. ואלו בד"ה (ב' ל') ונחמי' (ט"ז) (ט' ל"א) תהילים (קי"א קי"ב קמ"ה) יואל (ב') יונה (סי' ד') כתיב חנון ורחום וצ"ע:

כוס שלישית

פסקה ב
הטעם דאסור לשתות בין כוס א' לשני. וכן אסור לשתות בין כוס ג' לארבע. נלע"ד משום דארבע כוסות נתקנו נגד ארבע אותיות משם הוי'. והשם י"ה אסור להפריד ולהפסיק ביניהם. ובאשר ששם י"ה הוא שם מיוחד לכך מותר להפסיק ואוכלין ושותין כי כבר נשל' חצי השם כי בנתי עוה"ז שאוכלין ושותין בו. אבל לעתי' דהוא צפון בירך דנשל' הש' לגמרי ולא יהי' אכילה ושתי' ואז לזכר אין אוכלין ושותין אחר ד' כוסות ולא יפסי' בין אות וי"ו לאו' ה"י והיינו דמתחיל בכוס ד' לא לנו ה' לא לנו כי לשמך תן כבוד. אמנם אם רוצה לשתות עוד כוס אזי הוא כנגד שם אלקים שהוא חמשה אותיות וגמ' כוס:

שפוך חמתך

פסקה ב
שפוך חמתך וכו' נרא' לתת טע' למה תקנו בכו' רביעי לומר הני פסוקים הגם הרן כתב בריש ערבי פסחים דהני ארבע כוסות הם כנגד ארבע מלכיות והכוס האחרון הוא כנגד מלכות זדון שהחריב בית מקדשינו אמנם אכתי יש להבין למה תקנו שני שפוך חמתך. והנר' בזה עפ"י מה דאי' בפסחים דף ק"ה בהא דאריב"ל נשים חייבות בד' כוסו' שאף הן היו באותו נס וכ' רש"י שלשה כנגד שלשה כוסו' שנאמרו בפסוק זה וכוס פרעה בידי וכו' ורביעי ברכ' המזון עכ"ל וגם לזה צרי' טעם למה אחרו כוס פרעה לבסוף ואפש'

עפ"י מה דאי' בסוטה דף ט' ע"א אמ' רבא ג' כוסו' האמורו' בפרעה למה (בחלומו של שר המשקים) אחת ששתת בימי משה. ואח' ששתת בימי פרעה נכו. ואחת שעתידה (בימי משיח) לשתות עם חברותיה. נמצא בימי משיח יהי' שני שפיכות אחת לאומות ואחת למצרים לכן תקנו שני פעמים שפוך. וגם צרפו הכוס השלישי של מצרים עם כוס הרביעי שהוא נגד מלכות הרביעי:

ואגב אמרת להזכיר מה שמקשין על רש"י הנ"ל דכתב ד' כוסות הוא כנגד שלשה כוסות שנאמרו לשר המשקי' והרביעי הוא כוס ברכת המזון ובמשנה דריש ערבי פסחים כ' רש"י ד' כוסות הוא כנגד ד' לשונות של הגאולה. והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי ולכאורה י"ל דקשה לרש"י למה דווקא ד' כוסות תקנו ולא תקנו דבר אחר ד' פעמי' נגד ד' לשונות הגאולה לכך כ' דרמזו נמי ג' כוסות שנאמרו בפרעה והוא דוחק דא"כ ה"ל לפרש כן במשנה לכן נראה דאפש' לומר דרש"י רצה ליישב כיון דנשים חייבות בד' כוסות מצד שאף הן היו באותו נס. א"כ מטעם זה הנשי' חייבות בכל המצוו' שנוהג באותו לילה וכ"כ הפוסקים. לפ"ז קשה למה נקט ריב"ל דווקא ארבע כוסות. הכי הל"ל כל מצות שנוהג באותו לילה נשים חייבות שאף הן היו באותו נס. לכך מפרש רש"י דריב"ל רבותי' קמ"ל בד' כוסו'. דלא תימא ג' כוסות מחיובא דלילה כנגד ג' כוסות של פרעה אבל כוס ד' דהוא משום דבהמ"ז טעונה כוס בשלשה. וא"כ נשים דאינן חייבות בזימון א"כ אינן חייבות רק בג' כוסות לבד מפני זה קמ"ל ריב"ל דנשים חייבות בד' כוסות. דתקנו ד' כוסות כנגד ארבע לשונות הגאולה ובעבור זה נשי' חייבות בהן דאף הן היו באותו נס ונכון. ובזה יובן המשך דברי תוס' בפסחי' דף צ"ט ד"ה לא יפחתו לו מד' כוסו' פי' הרשב"ם אגבאי צדקה קאי וכו' וליכא למימ' דיפחתו קאי אד' כוסו' דא"כ הל"ל ד' כוסו' בלא מם וכו' וארבע כוסו' פי' הרשב"ם כנגד ד' לשונו' הגאולה וכן יש בירושלמי עכ"ל וקישור דבריה' קשין להולמן. ולמפ"ש יונעם דהנה אם נאמר דכוס רביעי הוא משו' חיובא דבהמ"ז. לכן מסיימי תוס' דארבע כוסו' הטע' דהן כנגד ד' לשונו' הגאולה והוי רק חיובא דליל זה. ומכח הדיוק דמשנה מוכח דקאי אגבאי צדקה ושפיר הוכיח ריב"ל דינו דנשי' חייבו' בד' כוסו' דכל ד' כוסות מחיובו דלילה הן:

הלל

מסיימים את ההלל

פסקה ב

לא לנו ה' לא לנו כי לשמך תן כבוד על חסדך ואמיתך כפל הלשון קשה. וגם חסד ואמ' הם שני הפכים אם אמת למה חסד וכמו שהקשו בגמ' דר"ה דף י"ז ע"ש ומדברי רד"ק נר' דפי' כי כבר עשה ה' ניסים במצרי' לא לנו לא בזכותינו. אף עתה בזה הגלות אנו מתפללים ה' לא לנו שיוציאנו לא בזכותינו. אך קשה א"כ הל"ל גם השם שני פעמים לחזק הענין. ונר' דחד לא לנו הוא לא למענינו. והשני לא לנו הוא לשון לא אתנו. וה"פ לא לנו כלומר עשה לא למענינו. ועוד אנו קובלי' בעבור ה' לא לנו שהשם לא אתנו ר"ל בגלות המר אין אנו רשאין להזכיר השם ככתבו כי הוא אינו שלם כמו שנשבע ה' יד על כס יה וכו' לזה אנו אומרי' כי לשמך תן כבוד כי השם מורה הי' הוה יהיה. וזה נמי כוונת הכתוב שלמעלה כי אכל את יעקב ואת נוהו השמו ר"ל שאמרו שהקב"ה סילק את השגחתו מישראל ולא ימלוך עליהם עוד ולזה אמר ואת שמך לא קראו שהשם מורה שהוא הי' הוה ויהי' וגם בגלו' השגחתו עלינו עמו אנכי בצרה וגדול הרועה. או דנא' כי האומות אומרי' שה' עזב אותנו ואין דורש שלומינו מפני שח"ו אין כח כביכול להוציא אותנו ולגואלינו. וא"כ אנו מתפללין לא לנו לא למענינו כי למענך פעל מפני שאומרים ה' לא לנו לא יכול לגואלינו על כן כי לשמך תן כבוד על חסדך כי ישראל צריכין חסד שאינם ראוים לכך. ועל אמיתך שהוא השם שחותמו של הקב"ה אמת שהוא מורה על האחדות כמו שאמר הפייט אמת חותמו להודיע שהוא אחד והוא שיהי' השם שלם בדרך אמת ויציב ונכון:

למה יאמרו הגוים אי' נא אלהיהם. מילת נא הוא מיותר. ונר' דאין נא אלא לשון בקשה כדאי' בברכות דף ט' ע"ב אמרי דבי' ר' ינאי אין נא אלא לשון בקשה והוא דמלעיגים עלינו האומות. הלא תמיד הי' תפארת ישראל ומפארים את עצמם שאם יתפללו לאלוהיה' אז נע[שה] משמי' והקול קול יעקב. ועכשיו הן מחרפין שה' לא ישמע תפילתם ובקשת' וכדאי זה לבד לרחם עלינו למה יאמרו הגוים איה נא ר"ל תחינתם ובקשתם לאלהיהם כי עזב את עמו:

ואלהינו בשמים כל אשר חפץ עשה. אמנם תקוותינו אף שהוא בשמים עם כל זאת הוא אלקינו ואין עוד. אמת מלכינו ואפס זולתו וה' חפץ להיות עמו מדוכאין בגלו' כדי למרק אותנו מחטאינו ולא יטוש ה' את עמו ונחלתו לא יעזוב ובכל יום אנו מצפין לגאולה ואומרים כל אשר חפץ עשה:

עצביהם כסף וזהב מעשה ידי אדם לשון עצביהם קשה. ועוד למה אמ' כסף וזהב הלא עובדי' גם לעץ ואבן. הכוונה כי הרד"ק כתב עצביהם מלשון עצבון לכל הבוטחים בו. והטעם נר' במאמר ישעי' הנביא והי' כי ירעב והתקצף במלכו ואלהיו ואי' במדרש כשפרענות בא לאומות הם מקללין אלהיהם ומשברים אותם. ולכך החכמים שבאומו' היו עושים אלהי כסף ואלקי זהב כדי שאם יתקצף על אלהיו ויהי' בעצבון אז ישברו ויתיכו אותו בכור הצורף ויהי' לו כסף וזהב ואומרים אין בו ממש כי הוא מעשה ידי אדם פה להם וכו' אבל אם ישבר עץ ואבן אין לו תועלת כלל מהם:

פה להם וכו' הא דמזכיר גבי פה ועינים ואזנים ואף מילת להם. הוא מפני שהיו עושין השפעות מככבים וטלמסאות מכישוף ומשביעין שידן ורוחין לדבר בצורו' הידועו' להם. אמנ' אלו צורות יש מהן שהי' הדיבור יוצא מתוך הפה ויש מהן הקול יוצא מן עיני' ויש מתוך האוזן. ויש מגידי' שהקול יוצא מתוך הנחירי' והם הנקבים הפתוחים בראש האדם לכן אמר פה להם וכו' כי בכל זאת אין הדיבור שלם כראוי. אבל בידיהם ורגליה' דאין להם תנועה כלל אמר לא ימישון ולא יהלכו:

לא יהגו בגרונם הא דלא קאמר גרון להם ולא יהגו. כ' האלשוך שקאי על עובדיה' אעפ"י שרואין האלילי' אין בהם ממש אפ"ה לא יהגו בגרונ'. ולפמ"ש דהאומו' בעצמן מחרפין אלוהו' שלהם אם שומעין הדיבור המקולקל מן צורו' אומרים אין זה דיבור נכון כי לא יהגו בגרונם שיהי' מבטא שפתים דיבר דבר על אופניו. ומצאתי בס' ישן שאין שום פסל ומסכה אפילו נעשה בכישוף שיכול לדבר אותיות הגרון על הנכון ובפרט אות ה"י. ונראה כי באות ה"י ברא ה' את עולמו להודיע שאחד הוא הבורא:

כמוהם יהיו עושיהם וכו' כי אם יתקצפו האומות על אלהיהם. אז ירגזו על בעלי עושיהם ומקללים אותם ואומרים כמוהם יהיו עושיהם כל אשר בוטח בהם ואין להקשו' אמאי לא אמר וכל אשר בוטח דהא מי שעושה ע"ז לעובדיה נמי עובר בלאו כמ"ש הרמב"ם במנין מצות ל"ת סי' ג' ונר' דאתי למעט דא' עשה ע"ז שלא לעבודה רק לשם נוי ליכא לאו ושפי' קאמ' כל אשר בוטח בהם לאפוקי לנוי. אמנם אין מידה זו בנו כי.

ישראל בטח בה' וכו' כדאי' במדרש דישראל אינם כן כשבא עליה' יסורין נותנין הודאה לה' ומברכין על הרעה מעין על הטובה כמו שאמר איוב ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך מעתה ועד עולם ואומרים גם זו לטובה כי מאתו לא תצא רעה ובוודאי הרעה הוא לטובתם. כמו שאמר הכתוב בכל דרכיך דעהו והוא יישר ארחותיך. תיבת והוא לכאורה שפת יתר. והנר' דמידה זו שאומר בכל דרכיו שה' עמו וכדאי הוא המידה לייש' אורחתיך. וזהו נמי בזה שישראל בטח בה'. מפני זה גורם שעזרם ומגינם הוא ופודה

ישראל מכל צרותיו. ומפרש כלל ישראל לג' פרטיים זו למעלה מזו ישראל. וקדושת הכהנים שהוא בית אהרן. ויראי ה' אלו תלמידי חכמי' כי אפי' מחזר ת"ח קוד' לכהן גדול ע"ה כדאי' בשלה"י הוריו' ובכלל יראי ה' אלו בית לוי כדכתיב וללוי אמר תומיך ואורך לאיש חסידך. והא דלא קאמ' בית יראי ה'. כי אין התורה ירושה להם ולא שייך לשון בית רק לבית אבות ועוד כי אין דרך ת"ח לשבת בבית כי אין להם מנוחה וילכו מחיל אל חיל לעסוק בתורה. ואמר ישראל בטח בה' לשון יחיד. ולגבי אינך אמר בטחו לשון רבי' כי העיקר של אומה הישראלי' להיות באגודה אחת להיות כאיש אחד בלא תגרא ושנאה רק באהבה רבה:

ה' זכרנו יברך יברך את בית ישראל. הא דאמר שני פעמים יברך. הוא משום דאמרינן ביומא כשמזכירין צדיק צריך לברכו שנ' זכר צדיק לברכה. לזה אנו מתפללין אם ה' זכרנו מיד יברך אותנו כי נהי' בעיניו בצדיקי' שיברך אותנו ויעלה זכרונינו לפניו לטובה. ואח"כ מפרש הברכה בפרטו' יברך את בית ישראל הנה למעלה לא קאמר בית ישראל רק ישראל סתם. כי בגלו' אמר נשכח מאתנו מאיזה שבט או בית אנחנו כי אין להם ספר התייחסותם רק שבט לוי וכהני' הם יודעי' זכר בעלמא שהם מזרע אהרן ואפ"ה לא ידעו מאיזה בית אב והטעם מצד פרישותם מטומאה ופטורים מפדיון הבן לכן עדיין קצת זכרון שבטים. אבל כל יתר עם ישראל לא ידעו בית אב שלהם מפני זה כולם בשם ישראל יכונה. אבל לעתיד אז יקראו בשם בית ישראל. וזהו יברך את בית ישראל שיהי' יודעים בית אבותם ומשפחת'. יברך את בית אהרן שיהיו יודעי' בית אבו' ומשמרתם וכהנים לעבודתן. יברך יראי ה' הקטנים כמו שאמרו בשלה"י סוטה למה נקרא ר' יוסי קטונתי' מפני שהי' קטונתי' של חסידים או שנאמר הקטנים המה התינוקות של בית רבן שעל הבל פיהם שלא טעמו חטא מעולם ועליהם העולם עומד עם הגדולים שהם מצוקי ארץ ועליהם ישית תבל ועל זה התפלל המשורר:

יוסף ה' עליכם וכו' ר"ל על בית ישראל ובית אהרן. וכנגד יראי ה' אמר עליכם ועל בניכם. ואפשר הכוונה כמו שאי' בנדרים מפני מה אין מצוי שת"ח גם בניהם ת"ח שלא יאמרו תורה ירושה הוא להם לזה יתפלל עליכם ועל בניכם שיהיו גם בניהם ת"ח ויקוים כל בניך לימודי ה':

ברוכים אתם לה' וכו' וקשה לשון עושה משמע שעכשיו עושה הלא כבר ברא הכל. אמנם הענין לא אם בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי. נמצא אם עוסקים בתורה הוי כאלו הם מסייעים כל יום בעשיית שמים וארץ וארז"ל כל הדן דין אמת לאמתו כאלו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית. ומתפלל המשורר שיאמרו האומו'

לישראל ברוכים אתם לה' עושה שמים ר"ל כל אחד ישראל עושה שמים וארץ אפי' בשביל צדיק אחד עולם מתקיים כמו שדרשו ביומא וצדיק יסוד עולם:

השמים שמי' לה' וכו' הנה בברכו' דף ל"ה ר' לוי רמי כתיב לה' הארץ ומלואה וכתיב השמי' שמים לה' והארץ נתן לבני אדם לא קשי' כאן קוד' ברכה כאן לאחר ברכה. ובזה יובן הא דכתיב כפל השמים שמים וכו' דהל"ל השמים לה' והארץ נתן וכו' ועוד דהל"ל לה' השמי' ולבני אדם נתן הארץ. הלא הפי' השמי' שמים לה' בין קודם ברכה ובין לאח' ברכה כמו הרואה המה בתקופתו ולבנה בטהרו' וכוכבי' וכו' כדאי' בפרק הרואה הוא תמיד לה' אבל הארץ הוא נתן לבני אד' לאחר ברכה וזהו שמי' לה' והארץ דקאי נמי מלפניו דהיינו קוד' הברכה ג"כ הארץ לה'. אמנ' אם אינו מברך אז הפירות לוקים כמ"ש רש"י שם. הרי האומות יודעי' שהכל תלוי ביד ישראל עמו ויפה יאמרו האומות ברוכי' אתם לה' שהוא עושה שמים וארץ וכו' אפ"ה השמים שמים לה' והארץ נתן לב"א לאחר הברכה מה גדלו מעלתם:

לא המתים יהללו וכו' כמ"ש רש"י בישעי' שאין המתים משתמשים בשם י"ה. כי שם זה לחשיבת החי שבו ברא עולמו. ולכן אמרינן שאין הקב"ה משרה שכינתו אלא על משפחה מיוחסת בישראל שנ' הראובני הגדי ובעבור זה מה שארז"ל שהקב"ה משרה שכינתו בין איש לאשה דהיינו היוד באיש וה"י באשה וזהו שם י"ה ששייך בחיים. אבל במתים שלא שייך יחוס ואיש ואשתו לא משבחים בשם י"ה. ולא כל יורדי דומה הנה רש"י בברכות דף י"ח פירש דומה מלאך הממונה על המתים. והמפורשים כ' דדומה הוא שר של גהנם ובזוהר פ' שמות דף ח' ע"ב איתי' דומה שר של מצרים נעשה שר של גיהנ' לדון נשמת הרשעים ר' יהודה אמר דומה הוא שר המתים ע"ש. והנה הרשעים היורדים לגהנם המחבלים מחזירים הנשמות לפגרים מתים כדי שידונו כמה פעמים לפי עונשם הנקצב להם והם חיים לפי שעה אפ"ה באותו שעה אין יכולים להזכיר שם י"ה. ומהרש"א בח"א דחגיגה דף ה' גבי עובדא דמרים מגדלא נשי' שטעה שלוחי דמלאכא דמותא. דא"ל דרעונא להו אנא עד דמלו לדרא והדר משלימנא להו לדומה וז"ל ועד"ז נאמר לא המתים יהללו יה דר"ל לא המתים השטין ומתגלגלין בעול' לא באו עדיין לרשות דומה הממונה על הגהנם וגם לא יורדי דומה שבאים לרשותו יהללו יה אבל אנחנו נזכה בחיים שלא למות שלא בזמנו לשוט בעולם ולא נבא ג"כ לרשות דומה הממונה על הגהנם ונברך יה מעתה ועד עולם עכ"ל:

ואנחנו נברך יה וכו' כי כל השפע שמוריד האד' מן השמי' על הארץ כברכתו הוא בשם י"ה כי ביה צור עולמי' ומדבקים יחד וזהו ואנחנו נברך יה מעתה ועד עום ר"ל עולם העליון הללו יה. או דר"ל מעתה שאנו בגלות ועד עולם "ל לעתיד אנו מהללים בשם זה:

פסקה ג

אהבתי כי ישמע וכו' ויש לדקדק מאי קול תחנוני דהל"ל קולי ועוד תרי כל ל"ל והנר' לפי מה דכתיב הקול קול יעקב הראשון חסר והטע' כדאי' במדרש בזמן שנשמעין קול יעקב בבתי כנסיו' ובבתי מדרשות והנה בעסק התורה אז כשילמוד צריך להרים קולו כדאי' בי"ד סי' רמ"ד. אמנם לגבי תפילה צריך להיות בלחש כדאי' בפרק אלו נאמרין בסוטה מפני מה תקנו תפילה בלחש ע"ש נמצא גבי תפילה הקול חסר. אבל לגבי תורה הקול מלא. וזהו שמרמז הכתוב הקל אחד חסר דרומז אל התפילה דצריך הקול להיות חסר שלא יגביה קולו בתפילתו כדאי' בברכות דף ל' ע"א. אבל בתורה יגביה קולו וילמוד בכל כחו ואז מובטח שיתקיים תורתו ואינו משכח במהרה. וזש"ה אהבתי ר"ל שהשם אוהב אותי כי ישמע ה' את קול תחנוני שלא תאמ' שבקול גדול אני אזעק לה'. אינו כן רק קולי תחנוני כמו שדרכי להתפלל בלחש בתפילה ותחנוני שהי' קולי נמוך רק שפתי נעות ומדבר על לבי שאין אדם העומד אצלי יכול לשמוע אם לא שמטה אזנו אלי כן היתי מתפלל בלחש עד כי נר' כי ה' הטה אזנו לי ר"ל כל כך אני אהוב לה' שהטה אזנו לי והקבק"ה מבקש תפילת הצדיקים ומתאוה לו:

ובימי אקרא ויש לדקדק מה לשון ובימי. ונלע"ד כמו שאי' בזוהר על פסוק ואברהם זקן בא בימים וכן המלך דוד זקן בא בימים. כי יש מרשעים שאינו יכולים לראות זכיות' רק פעם אחת בשנה ויש לתקופה ויש לחודש ויש לשבוע. אבל הצדיקים באים בזכיותיהם ותורה ומצות שמסגלי' בכל יום ויום מיוחד וזהו אברהם זקן בא בימים מפורטי' שאין יום שלא עשה בו מצוה וכל יום ויום נעשה לו מליץ ופרקליט יושר. וזהו בימי אקרא שאין יום שלא עשיתי מצוה ותורה ומפני זה התפלל בלחש כדי שלא ישמעו הבריות שמזכיר זכיותיו ויאמרו שהוא מתגאה ח"ו במעשיו הטובים:

אפפוני חבלי וכו' ויש להבין מה בין חבלי מות ובין מצרי שאול ועוד דצרה ויגון כפל מילות ועוד לשון אמצא משמע לעתיד ומקדם אמר לשון עברי והנר' כשאדם בסכנה או נטה למות יש לפניו שתי סיבות רעות. אחד צער הגופני ורבים מגאובים באבריו עד שהם שמחים עלי קבר כעלי גיל כי שם ינוחו יגיע כח. והסיבה השנית שיש לפניו שני דרכים לג"ע וגיהנם ולא ידע באיזה מוליכין אותו וכמו שא"ר יב"ז בשעת מיתתו כדאי' בברכו' ואין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא וסביביו נשערה מאוד. וסיבת חיבוט

הקבר נקר' 'מציאה רעה כי הי' נעל' ממנו עד אחר מותו כמו מציאה הנראי' פתאום. הנה חבלי מות שהם לפניו נקראו צרה שלפניו במוחש. יען מה שיתאונן אדם חי גבר על חטאיו הוא נקרא יגון בדעתו מפני שלא ידע אם יצדק בדינו ועל אלו שתי סיבות אמר הכתוב על סיבה גופניות אפפוני חבלי מות ועל סיבה השנית דהוא יגון הנשמה אמר ומצרי שאול כלו' משלחת מלאכי הרעים מצאוני לשון מציאה ומפרש צרה על הגוף ויגון אמצע לשון עתיד על הדין אם יצדק למעלה:

ובשם ה' אקרא וכו' חנון ה' וצדיק וכו' ויש לראו' מהו בשם ה' הלא כל תפילתו הי' לה' ועו' מה לשון נפשי וגם לשון חנון ותו מתחילה אמ' שם הוי' ואח"כ אמר אלקינו. ושיעור הכתו' כפי מ"ש כי מפני הצרהר והיגון ממש נתבלבל דעתו. ואמר והשיבותי אל לבבי שהשם מרחם על בריותיו כי רחמיו על כל מעשיו וכן שם הוי' הוא מידת רחמים על כן אמר ובשם ה' אקרא שיתנהג עמו במידת רחמים ולא במידת הדין והיתי מתפלל על רפואות תעלה לגוף. ושוב אמר אנא ה' מלטה נפשי כי אותו קישור שנקשרת הנשמה ברוח חיוני דגוף שקורין גיי"ט נקרא נפש. וכל זמן שהנשמה קשורה בגוף יש עוד תקוה שיכול לעשו' תורה ומצות ויפה שעה אחת בתורה ומע"ט בעוה"ז מכל חיי עוה"ב ועל סיבה השני' אמר חנון ה' כי חנון לשון חנינה אף שאינו ראוי לכך רק מצד חסדו הגדול וגם אמר וצדיק כי הצדיק עליו הדין ומודה בקנס פטור והי' כל התפילה רק מצד שהוא רחום וחנון אבל לא מצד מידת הדין. אמנם הטה אזנו לי וחסד ה' על יראיו. שאפי' מידת הדין הי' מסכים לרחם עליו וזהו ואלקינו שהוא מידת הדין מרחם. והטע' בזה כי יש קונה עולמו בשעה אחת בתשובה. אמנם אם שב מיראת עונש אז זדונות נעשה לו כשגגות כדאי' בשלה"י יומא וזה כוונ' הפסיק אם עווני אגיד אדאג מחטאתי דקשה בראשון אמר עון דהוא מזיד ואח"כ חטא דהוא שוגג. אלא דחייש אף שהוא מתוודה על עוונותיו שמא לא הי' נחשב התשובה מאהבה רק תשובה מיראה ואז אדאג מחטאתי כי הזדונות נעשה לו כשגגות. והנמשך לזה:

שומר פתאים ה' וכו' כי השגגו' הם נקרא פתאים שעושה בלי מחשב' הלב כפתי שאין לו לב להבין. ומעתה מי שחוטא בשוגג מידת רחמים הוא לשומרו. וזש"ה ואלקינו מרחם מפני שהיתי מתוודה ומודה ועוזב ירוחם. ומפני זה אלקינו מרחם באשר שנסתלקו המזידים ולא נשאר רק חטאים דהיינו שגגות ובזה שומר פתאים ה' שהוא מידת רחמי' גורם לשמור אותנו משגגות שלא ידון בהם. והא דאמר שומר כאלו נשמרי' הן הענין כך שנשמרו וינתן מן הצד שאם לא יעשה עוד בדבר זה ועוזב מדרכו הרעה שהלך בה מקדם

אזי ימחול ה' על שגגותיו. אבל אם יחזו' ושב על קיאו בדרכי הרעה הראשונות אז יוטל עליו גם השגגות להכריע העוונות ושפיר שייך לשון שמירה. ואמר עוד:

דלותי ולי יהושיע הטעם כי זבחי אלקים רוח נשברה לב נשבר ונדכה אלקי' לא תבזה וכיון שעשיתי לבי כדל בתפילה לעני כי יעטוף ולכך ולי יהושיע. או דנא' מפני שמיירי הפסוק בחולה שאפפוני חבלי מות ואין דל אלא חולה כדאי' בנדרים דף מ' דכתיב אשרי משכיל אל דל. ואין חולה עומד מחליו עד שמוחלין לו כל עוונותיו שנ' הסולח לכל עוונכי הרופא לכל תחלואכי וזהו דלותי בחליו ולי יהושיע. או דנא' לפי מה דאי' בחגיגה דף ט' בחרתיך בכור עוני מלמד שחזר הקב"ה על כל מידות טובות ולא מצא לישראל מדה טובה אלא עניות וכו' היינו דאמרי אינשי יאה עניותא לישראל כוורדא סומקא לסוסיא חוורא. והנר' הטעם דאי' בעירובין דף מ"א דקדוקי עניות מעבירין אדם על דעתו ועל דעת קונו ואינו רואה פני גיהנם ובאשר שישראל מלוכלכים בעבירו' ורצה הקב"ה לזכות לישראל לפיכך המדה טובה בעניו' שיש להם תירץ וגם אינם רואה פני גיהנ'. והיינו דאמרי אינשי כמ"ש מהרש"א שם דסוס לבן מורה על ליבון עוונות כדאי' בהרואה סוס לבן בחלום טוב לו שנמחל לו עוונותיו. וזש"ה דלותי שיש לי דלותי ודקדוקי עניות על כן ולי יהושיע. ונבא אל ביאור פסוקים הנמשכים והדקדוקים יבארו מאליו:

שובי נפשי למנוחכי וכו' הנה בהיות שהסכים הגוף אל הנשמה לשוב בתשובה שלימה לעזוב דרך רשע ולא לרדוף אחר תאוה הגופניו' ועוה"ז רק כמו צדיק אוכל לשובע נפשו ומגרש היצה"ר מלבו. אז יש מנוחה לנפשו ולא יש עוד מלחמ' יצה"ט ויצה"ר בלבבו. ובמה יגרש היצה"ר מלבו. בזה שיזכור תמיד טובת ה' שגמל עמו בעת צרה. וזש"ה כמדבר בעדו כאלו הגוף מדבר עם הנשמה שובי נפשי למנוחכי כלו' למנוחה שלי ושלך ונזכיר תמיד כי ה' במיד' רחמי' גמל עליכי ושויתי ה' לנגדי תמיד לומר לו כי הצלת נפשי ממו' והוא לשון חלוץ עצמו' כי חולה העומד מחליו ישוב לימי עלומיו ורוטפש בשרו מנוער כדאי' בנדרי' דף מ"א. ואת עיני מן הדמעה כי המת מתוך הבכי סי' רע לו כדאי' בכתובות דף ק"ב. ועל סיבה השנית דהוא חיבוט הקבר אמר ואת רגלי מדחי ר"ל לדחות לגיהנם ועכשיו שהוא חי יכול לסגל בתורה ומע"ט:

אתהלך לפני ה' וכו' אומר הנשמה לגוף כמשיב על דבריו ומנח' את גוף הטהור חבירו ואומר אל תראי ח"ו שאם תלך בדרך טובים שיהי' לך צער. כי אתהלך לפני ה' בארצות החיים קאמר ארצות לשון רבים כלו' שיזכה לשני ארצות עוה"ז ועוה"ב כי אשריך בעוה"ז וטוב לך לעוה"ב כי צדיק גמור צדיק וטוב לו. וכאשר שמע הגוף דבר זה הי' כשמח בתנחומי הנשמה ובא כמשיב לנשמה:

האמנתי כי אדבר וכו' ר"ל כשגמרתי בדעת לילך בדרך טובים האמנתי בלבי שלא יהי' לי כלל עוה"ז ואני עניתי מאוד שצריך אני לסגף את נפשי בתעניות ושקים ושאר סיגופים אבל עתה נחמתני בדבריך:

אני אמרתי בחפזי וכו' כי הנשמה חוזר כמדבר לגוף ומשיבו אחר ראות שהגוף גומר לעבוד ה' בלב שלם ולהיו' גורר אחריו בכל דבר אז הנשמה כמשתאה אני אמרתי בחפזי כל האדם כוזב שח"ו הגוף לא אומר כן רק בשעת צרה אבל כשיעבור הזעם והצרה יחזור לרדוף אחרי יצה"ר. כמנהגו. אבל עכשיו שאני רואה שפיך ולבך שוין אזי אני משמח שתסכי' עמי לעבוד ה' באהבה ונהי' כאחד:

פסקה ד

מה אשיב לה' וכו' וקשה דהל"ל כל תגמוליו עלי אלא לאחר שהגוף והנשמה יחדיו יודבקו שטוב להודו' לה' מצאו עצמו לומר מה אשיב לה' על כל הטובות גדול שגמלתני וגם להיות לי עוה"ז ועה"ב ולזה רמז ביתרון ה"י ויו"ד בתגמלוהי כמ"ש האלשוך לומר מה שעשה בעוה"ז שנברא בה"י ומה שהבטיח לי לעוה"ב שנברא ביו"ד כדכתיב כי ביה צור העולמים והוא שנאמר אתהלך בארצות החיים:

כוס ישועות אשא וכו' הרד"ק מפרש חלקי כמו מנת כוסי. אבל הגמ' וכל מפרשי' אמרו שהוא כוס ממש. כי הפרענות נקרא כוס התרעלה כמאמר הקב"ה לירמי'. ולהיפך התשועה נקרא כוס ישועות כלו' שיש בו ישועות מרובו' מלא וגדש. ובשם ה' אקרא עפ"י מ"ש בספרי כל אשר יקרא בשם ה' ימלט וכי אפשר לו לאדם לקרא בשם ה' אלא נקרא המקום רחום וחנון אף אתה עשה מתנת חנם נקרא המקו' חסיד וכו' ולכך כל אשר יקרא בשם ה' ימלט וזהו ובשם ה' אקרא ר"ל כוס ישועות דאם יאמר אדם כל מה דעביד רחמנא לטב עביד וגם זו לטובה א"כ כל הצרות שעברו וחלפו עליו הכל לישועה לו רק שאינו מבין הדבר אבל הקב"ה תמיד השגחתו עליו ומאתו לא תצא רעה וזהו אם מייחד לבבו לשם ובשם ה' אקרא בכל עת ובכל שעה. ובש' הרב מהר"ש חסיד ז"ל שמעתי פי' הפסוק כי לעתיד יהי' דוד מברך שנ' כוס ישועו' וכו' כדאי' בפסחי' דף קי"ח. והנה ביומא דף ע"ו איתי' כסא דדוד לעלמא דאתי מחזיק דכ"א לוגין שנ' כוסי רוי' גמט' הכי וקשה הא צריך להגביה הכוס מעל שולחן טפח והיאך יכול להגביה כוס גדול כזה. יען בזוהר איתי' בהאי ינוקא דהי' מברך בהמ"ז ונתעלף שלא יכול להגביה והזכיר השם ובא לו כח בידו שיכול להחזיקו וזהו כוס ישועות אשא והיאך יכול להגביה הכוס כזה. לזה אמר ובשם ה' אקרא ויהי' אומץ וכח להחזיקו:

נדרי לה' אשלם. כי הי' נודר בעת צרה כדארז"ל וידר יעקב נדר לאמר מלמד שנודרין בעת צרה והי' מקבל עליו להביא קרבנות נדר שקיבל עליו. ואף גם זאת בשעה שהשלי' נדרו הי' מתפלל ברבים בכוונה רצוי' עד שכל עם ישראל יכירו שקרבנו ריח נחוח לה' וכן ראוי לעשות ככתוב זבחי אלהי' רוח נשברה ר"ל שאם יזבח זבח שיקובל אפי' למידת הדין אזי ישבר לבו בשעת הקרבה ויתפלל כי לב נשבר ונדכה אלקי' לא תבזה. וזש"ה נגדה נא אין נא אלא לשון בקשה וכל זה יעשה לכל עמו נגד כל עמו:

יקר בעיני ה' וכו' מילת יקר מתחלק לתרי לשונות אחד לשון יקר וגדולה. כמו תפארת יקר גדולתו. והשני לשון קשה ומשא כמו במלכים א' סי' ה' אבני יקרות ופרש"י כבדות. הנה מיתת צדיקי' למעלה נקרא הלולא כמו הלולא דרשב"י. ולמטה נקרא יללה כי הוא אבל כבד לדורו כי עליונים מבקשים את רבי ותחתונים מבקשים את רבי לכך נקט יקר דכולל תרווהי ולכן מחויבים כל עם ישראל להודו' ולהלל שהחי' הקב"ה את הצדיק להגן על דורו וזהו הנמשך נגדה נא לכל עמו שהוא הקריב נדרו וכל עמו יתנו הודאה ומפרש משום שיקר בעיני ה' המותה לחסידיו ואמר לשון הי הנוספות והי' ראוי לומ' המות לחסידיו אלא דאין מות שייך לחסיד רק לדורו אבד דהיינו עוה"ז שהי' כצנה רצון להם לזה רומז המות ה"י ר"ל עוה"ז שנברא בה"י:

אנא ה' כי אני עבדך וכו' הכוונה בזה כמאמ' דוד שמרה נפשי כי חסיד אני ונקרא עבד ה'. אמנם אל יעלה בדעתיך שבימי הילדות ושחרות לא הי' עבד ה' והלך בדרך הבחורים רק אח"כ נעשה חסיד במעשיו לזה אמר אני עבדך בן אמתיך שמיד שיצאתי מבטן אמי והיתי לה לבן. היתי עבד נאמן לה' כי אמי שהיא אמתך גדלני בדרך טובים ונתיבות קודש הורתני. פתחת למוסרי ומכל צרה הצלני. ביבמות דף ע"ז דרש רבא אני עבדך בן אמתך פתחת למוסרי אמר דוד רבש"ע שתי מוסרות טובות שהי' לי פתחת רות המואבי' ונעמה העמוניות ודבר זה צריך ביאור ועוד דאי' במדרש מה דכתיב בן אמתיך משו' דדוד נולד ע"י שפחה. כי ישי אבי דוד אמר לשפחתו לבא עלי' בלילה והלכה היא והגידה לגברתה והחליפה משכבה. ושכבה במטתה של שפחתה. ובא עליה ישי ונתעברה וילדה דוד ע"ש כל רואיו ירעדו וישתומם על זה הלא ישי הי' צדיק המפורסם והוא אחד מארבע דמתו בעטיו של נחש כדאי' בפ"ה דשב' ונכנס באוכלסי ודרש באוכלסי ויצא באוכלסי ותנא אין אוכלסי פחות מס' ריבוי יעלה על דעתו לעשות דבר מכוער כזה מה שאין ראוי לפחות שבפוחזים. ונתתי שמחה בלבי ומצאתי את שאהבה נפשי בעשרה מאמרות מאמר חיקור הדין ח"ג פ"י שישי הי' מסופק בדין מואב ולא מואבית והוא הי' רוצה לקיים ולערב אל תנח ידך ורצה לטהר בניו. ומפני זה שחררה על תנאי אם מואבי

ולא מואבית אמרה התורה הרי את בת חורין. ואי מואבי אפי' מואבית אין בדברי כלום שהרי וודאן בוודאן מותר כדאי' בפ' ע"י. וס"ל כר' טרפון דיכולין ממזר לטהר כיצד ממזר שנשא שפחה הוולד עבד שחררו הרי הבן בן חורין. אבל השפחה היתה יודעת שכן הלכה מרווחת בישראל שמואביות מותרת לבא בקהל לכך מסרה הסימנין לאשת ישי ע"ש ועיין בב"ש סי' ד' ס"ק ל"ה מזה. ומזה יש ראי' גדולה דמואביות מותרת לבא בקהל. דהא הבא לטהר מסייעין לו. ובדרך שהאדם רוצה לילך מוליכין אותו וא"כ כל כוונת ישי הצדיק הי' לשם שמי'. ולמה עכבוהו אותו מן השמים מלבא אל שפחתו כדי לטהר בניו. אלא באשר שהדין מואב ולא מואבית לכן מנעוהו מלבא אל השפחה. והיינו דאמר דוד מצד שאני עבדך בן אמתך מוכח מזה דמואב ולא מואבית פתחת למוסרי שהיו אומרי' שבאתי מרות המואבי' דפסולה לבא בקהל דדבריהם הבל מזה שמנעוהו ועכבוהו משמים מלבא אל שפחתו והדין מואב ולא מואבית נכון:

לך אזבח זבח תודה וכו' הא דלא אמר אזבח תודה מאי זבח תודה. אלא לומר כל מה שראוי לזבח תודה דהיינו תודה ולחמי תודה ואי' במ"י פ' צו דף קל"ו ע"ד לעתיד כל הקרבנות בטלין קרבן תודה אינו בטל. כל התפילות בטלין הודאה אינו בטלה הה"ד קול אומר הודו את ה' צבאות כי טוב ומביאי תודה בית ה' עכ"ל והנה לעתיד יהי' השם נקרא כמו שנכתב וזהו שמתפלל ולך אזבח זבח תודה ובשם ה' כמו שנכתב אקרא. והנה דרך חסידי עליון להיות נודרים בעת צרה. ולאחר שנצולים מצרה חוזרים ונודרי' על הצלתו כי צדיק מצרה נחלץ. ואינם מקריבין הכל בפעם אחת כי אין עושין מצוות חבילו' חבילות ומסדרין כל פעם תפילה אחרת הראוי לזה ולכך מתחילה אמר נדרי לה' וכו' מה שקיבל בשעת הצרה. ושוב אמר נדרי לה' אשלם אלו נדרים שנדר לאחר הצרה וכל פעם נגדה נא דהיינו הבקשה לכל עמו:

בחצרות בית ה' וכו' וקשה דהא חצרו' בית ה' דהיינו בעזרה ופשיטא שהוא בתוך ירושלים. אמנם הנרא' כי המשורר אמר כאן שני מיני קרבנות אחד בנדרים שהוא עולת נדבה והן קדשי קדשים שכל מעשיו כולו כליל לריח נחוח לה'. והשני הוא זבח תודה שהן קדשי' קלים שנאכלין בכל עיר ובכל מאכל. וקדשי קדשי' קודם לקדשים קלים. לכך קאמר בחצרות בית ה' על עולות שכל מעשיו בחצרות ר"ל העזרו' נקרא חצר. אבל על קדשי' קלים אמר בתוככי ירושלים. והוא דכתיב יוד הנוספת דהל"ל בתוכך להורות על יוד קדושות שהי' בירושלים וגם עשרה ניסים שנעשה בירושלים. ולתוקף האמונה שיתקיים זאת אמר יהללו יה אפי' בזמן הזה שאין מזכירין רק שם יה מחויבין אנו להודות ולהלל על זה:

פסקה ה

הללו את ה' כל גוים וכו' איתי במדרש דשאל ר"ש את רבי מאי גוים ומאי אומים והשיב דאלו שמשתעבדים בישראל נקראו גוים. ושאינם משתעבדים הם אומות עכ"ל ונר' הטעם ורמז לזה כי מצאתי גוים מלא גימל ויו יוד מם מספרם בבל יון. מדי. אדום ולענ"ד זה פי' הפסוק ואול' אחיו הקטן יגדל ממנו וזרעו יהי' מלא הגוים. כי משיח בן יוסף בא משבט אפרים וקרני ראם קרניו הוא יבא בסוף שיהי' גוים מלא. ואלו ד' מלכיות נשתעבדו בישראל. והנה ידוע דאותן אומות שישראל מצוין שם. הם יודעין קצת דרכי תורה ומציאת השם רק מיאמרו הגוים אי' נא אלהיהם. אבל לעתיד יהללו את ה' כל גוים. אמנם האומות שאין ישראל ביניהם לא ידעו כלל את שם ה' יאמרו רק שבח ולעתיד יכירו וידעו ה'. וזהו שפוך חמתך אל הגוים אשר לא ידעוך שלא יודעים שהקב"ה משגיח עלינו ולכך משעבדים עמנו. ועל ממלכות אשר בשמך לא קראו אלו האומות המכחישים במציאת הבורא ויבושו ויחפרו כי גבר עלינו חסדו והוציאנו מעבדות לחירות מבין הגוים. ועל האומות נאמר ואמת ה' לעולם שהוא ראשון והוא אחרון וזהו בטחונינו אפי' בעת הגלות לכך הללו יה. ובזה יובן המדרש ש"ט הללו את ה' וכו' זש"ה אין כמו באלקים ה' ואין כמעשיך עכ"ל כי הגוים מודים במציאות ה' רק יאמרו שסילק השגחתו ועובדים לצבא שמים לזה אמר אין כמוך באלקים וכו'. אמנם האומות הכופרי' במציאות הבורא ודעתם שהעול' כמנהגו נוהג יאמרו אין כמעשיך. ואלו שני מינים מבואר בפסוקים של גוים ואומים:

הודו לה' כי טוב וכו' כי ישראל אף שהן בגלות וסובלי' יסורין על קדושת שמו ועליך הורגנו כל היום הם מקבלי' באהבה ומקבלי' גזרתו כי אומרי' כל מה דעביד לטב עביד והוא רק לבחינה ולצרף אותנו למחיל' חטא ולסליחת עון ולכפרת פשע ומברכין על הרעה מעין על הטובה ואומרי' הודו לה' על כל אשר מצאנו כי טוב ר"ל כל דבר הוא לטובתינו. כי לעולם חסדו ואינו מסלק השגחתו מאתנו וגבר חסדו על יראיו. ואלו ד' הודו נתקן כנגד ד' מלכיות הראשון נגד מלכו' בבל כי הגלה נבוכדנצר את גלות יכני' עם חרש ומסגר אלף כדי שלא ישתכח תורה מישראל וגם הי' דניאל וחמ"ו שהיו גדולים בעיניו ונעשו להם ניסים רבים:

יאמר נא ישראל וכו' הוא נגד מלכו' מדי ופרס בימי המן שבקש לאבד את כל יהודים וגדולה הסרת טבעת ממ"ח נביאים וכלם שבים בתשובה שלימה והתפללו לכך נאמר יאמר נא לשון בקשה ולכך נאמר בלשון יחיד כי כולם נעשו כאיש אחד והדר קיבלו

בימי אחשורוש ולא הי' מודעה לאוריית' וגם בשעת מ"ת ויחן ישראל נגד ההר שהיו כולם כאחד וכשהצילם מיד המן הרשע אמרו כי לעולם חסדו:

יאמרו נא בית אהרן. זהו כנגד מלכות יון הרשעה שהרגו הרבה חסידים ותבעל לטפסר תחילה ופרצו י"ג פרצות עד שתקיים ה' מושיעים לישראל חשמנאי ובניו מבית אהרן והרבו בתפילה ותחנונים ושמע את נאקתם והצילם מיד לוחציהם והכניעו מלכות יון ואמרו כי לעולם חסדו:

יאמרו נא יראי ה' הוא נגד מלכות הרביעי והי' כל הנותר בירושלים קדוש יאמר לו כי נגאלים ע"י תשובה כדכתיב ובא לציון ולשבי פשע וכו'. ויעשה להם ניסים גדולים כמו ביציאת מצרים ואז יאמרו כי לעולם חסדו:

פסקה ו

מן המצר קראתי וכו' הדקדוקים יובנו מעצמם. הנה לפי המבואר דיאמרו נא יראי ה' נאמר על גלות הרביעי. ועל זה סובב והולך כל המזמו' והכוונה מתוך צרה שה' מצרי' אותי קראתי אל ה' בשם י"ה שבו ברא עוה"ז ועוה"ב. ואין ה' בוזה תפיל' העני כי יעטוף כי אני את דכא ושפל רוח והוא עונה בעת צרה וצוקה. אמנ' אין השכינה שורה מתוך עצבו' וכעס רק בהרחב' הלב ושמחה כדמצינו ביעקב אבינו שכל זמן שהי' בצער מיוסף לא נגלה אליו השכינה עד שנתבשר שיוסף חי. וכן באלישע שאמ' קחו המנגן. ובאסף בימי יהושפט. וזהו ענני שמדבר עמי היינו במרחב אם יש לי הרחבת לב אז ענני יה. או שנ' שכל זה מן התפילה שיהי' השם שלם ויתרחב שם יה שיהי' שלם וכן יה במלואו יוד הא גמ' כ"ו וזהו שיענני לאו בזכותינו רק מצד מרחב יה שיתרחב השם ויהי' שלם כי לשמך תן כבוד. או די"ל דאי' במקובלי' בגלות בבל הי' עמהם אות א' משם אדני ויוד ראשונה משם הוי' בגלות מדי אות ד' מאדני וה' ראשונה מהוי' בגלות יון אות נ' מאדני ואות ו' מהוי' ובגלות אחרון אות יוד מאדני וה' אחרונה מהוי'. וא"כ בגלות זה אנו אומרים מן המצר קראתי י"ה שעמנו בגלות זה האחרון:

ה' לי לא אירא וכו' באשר שעמו אנכי בצרה שאין השם שלם עד הכרתת עמלק ובוודאי יעשה למען שמך הנקרא עלינו. ובאמ' כל בטחוני ה' לי שהוא מציץ ומשגי' עלינו תמיד בפרטיו' ומאתו לא תצא רעה וכל מה שמייס' אותנו הוא לטובתינו רק שאין לנו הבחינה וכיון שה' תמיד אתנו כי אנחנו עמו ונחלתו לא יעזוב א"כ מה יעשה לי אד' וירחמנו כרח' אב על בנים:

ה' לי בעוזרי וכו' מילת לי משולל הבנה דהל"ל ה' בעוזרי. ונר' דלשון לי הוא כמו בעבורי בזכות עצמי הוא בעוזרי. דלפעמי' עוזר ה' מצרה וגזרה לא מצד מזכו' עצמו רק

בזכות אחרי' כמו דמצינו בלוט. ולפעמי' בזכות עצמו וההפרש אם ניצל בזכות עצמו אז זוכה לראות מפלת שונאיו כדכתיב ושלומת רשעים תראה. אבל אם ניצל בזכות אחר די להפקעת עצמו ואינו יכול להביט במפלת אחרים כדמצינו באשת ללוט. וזש"ה ה' לי בשבילי בעוזרי והראי' לזה ואני אראה בשונאי. ומפרש כיצד יהי' זכותו גורם יעזור לו: **טוב לחסות בה' וכו'** כי מי שהוא חוסה בה' ובצל שדי יתלונן צריך להיות עובד מאהבה ולעשות רצונו ולעבדו בלבב שלם כעבד לאדוניו אם האדון רואה מעשיו. וכיון שיעשה מבטחו בה' צריך שיראה כנגדו תמיד שעיני ה' משוטט בכל דאל"כ היאך יבטח בו וא"כ כל מעשיו לשם שמי' ולא צריך לזכות אבות שנקראו אדם. כמשארז"ל אתם קרוי' אדם ואין או"ה קרוים אדם כי לשון אדם מלשון אדמה לעליון. והעיקר תשובה ותפילה בצירוף צדקה. אבל יש בני אדם שמעשיהם רעים בדרך לא טובים הלכו. רק סומכים עצמם שמפזרים ממון ונותנים צדקה הרבה לענים ואביונים ובזה יעלה על דעתם שבטחונם על חילם וצדקתם. גם זה הבל ורעות רוח שעושה צדקה גדולה עם אחרים ולא יעשה צדקה לנפשו נפש עני' היא הנשמה שלו. וזש"ה טוב לחסות בה' שיהי' תמים במעשיו מבטוח באדם דהיינו זכות אבותיו הצדיקי' וגם אמר טוב לחסות בה' ואז מגן הוא לכל החוסים מבטח בנדיבים שהוא מן המנדבים צדקה לענים רק שפרו מעשיכם ולעשות צדקה לנשמתו. ובס' מעין גנים פ' מצורע כ' ליישב דפשיטא מה ענין ה' לאדם שאין לו תשועה. וכתב כי חסי' הוא שייך למי שלא הבטיח לו לשכנגדו. אבל בטחון שייך לשאמר לו שיבטיח בו לזה אמר טוב לחסו' בה' בחסי' מלבטוח באד'. וכופל הדבר לא מבעי' באדם שאין סיפוק בידו לעשות בטחונו תמיד. אלא אף בנדיבי' דיש סיפוק בידם אפ"ה יותר טוב החסיון בה' מבטוח בנדיבי' עכ"ד:

כל גוים סבבוני וכו' הנה מבאר גודל הבטחון כי אלו ארבע פסוקים אמר נגד ד' מלכיות כל גוים זהו נבוכדנצר דאסף כל הגוים לעלות לירושלים והוא גלות בבל אבל אקוה לה' בשמו הגדול שנקרא עלינו שאמילם שאכריתם ואמר לשון עתיד כי לא הי' גאולה שלימה כי הי' אחריו עוד גליו' ולא יהי' כריתה גמור לעמים עד ביאת משיחנו. סבוני וגם סבבוני זהו גלות מדי ופרס ומפני זה כפל הלשון סבוני וגם סבבוני כי הי' שני מלכיות וגם באלו הי' תקותי לה' כי אכריתם ואח"כ אמר סבוני כדבורים זהו מלכות יון הרשה שהרבה והרשיע מאוד בגזרותיו יותר מכולן וביקש להעבירם מעל חקי רצונך דועכו כאש קוצים ששרף והרג הרבה מישראל מצוקי ארץ וגם בזה הי' לישועתך קויתי בשם ה' כי אכרית' וקאמר לשון כאש קוצי' שנותן להב הרבה ונכבה מהר כן לא הי' מלכות יון אלא זמן מועט בגרות רעות ולא הי' מאריך כ"כ. ושוב אמר דחה דחתני לנפול מרמז

על גלות הרביע שנראה כאלו נדחתי בדחי' אחר דחי' כמו נפילה גמורה ח"ו שאין להם תקומה. אבל בזה יותר בטחוני מרובה ונר' בעיני לאמת גמור כאלו כבר גאלו אתנו. כל כך נתחזק התקוה שאנו אומרים וה' עזרנו וכל מקום שנ' וה' הוא ובית דינו קאמר. או דפי' שאנו מנחמים שיוציאנו מגלות הזה הלא וה' עזרנו עד עתה הוא יעזרינו לעולם ואל יטשינו לנצח:

עזי וזמרת יה וכו' הביאו' כי זמרת הוא לשון זמירה ושירה וגם הוא לשון כריתה כמו כרמיך לא תזמור וזמר עריצי' (ועיין רש"י פ' בשלח) והענין כי בגלו' נכרת שם יה מן השם השלם כדכתיב יד על כס יה וזהו כל עזי ומבטחי כי נכר' השם ואינו במלואו. וא"כ מלבד שה' תמיד עזי ומשגבי יש עוד וזמר' יה שהקב"ה יקנא לשמו הגדול ויהי לי לישועה:

קול רינה וישועה וכו' הכוונה אימ' קול רינה וישועה אם ימין ה' עושה חיל אז באיבוד רשעים רינה באהלי צדיקי'. או דנא' כי רינה הוא לשון תפילה כדכתי' אל הרינה ואל התפילה. וישועה היינו אם יושיע לת"ח וצדיקי' להיות מהנה להם בממון שיכולי' להיות יושבי אוהל וזהו קול רינה דהיינו תפילה וישועה דהיינו צדקה באהלי צדיקים אז יזכו שימין ה' עושה חיל. או דנא' כי גאולה עתידה יהי' בליל שמורים כמו שמצרי' ושאר דברים הנאמרה. ואומר בשעה שקול רינה וישועה דהוא הלל שאומרי' באהלי צדיקים אז ימין ה' עושה חיל:

ימין ה' רוממה וכו' כי התורה נקרא ימין ה' כדכתיב מימינו אש דת למו אם אתם מקיימים ומכבדים על רוממתה אז ימין ה' עושה חיל. או כמו שפי' רע"ס אין הקב"ה משלם גמול להאביד אומה עד שיפקוד על שר שלה למעלה כמו שנ' יפקוד על צבא מרום במרו' ורוממה לשון מרום אם ימין ה' רוממה ר"ל על צבא מרום אז ימין ה' עושה חיל למטה. או דנא' כמ"ש בזוהר פ' וארא ימינך ה' נאדרי בכח ימינך ה' תרעץ אויב הקב"ה דן לישראל בשמאלו כדי דדחי להון בשמאלא ומקרב בימין (וכדארז"ל ג' שמאל דוחה וימין מקרבת יצר תנוק ואשה והם כולם כנגד ישראל שנקראו כן) אבל האומות בהיפך ימינך ה' נאדרי בכח שהוא נאדר ונערץ להציל עמו ביום זעם ואינו מכה רק בשמאל. אבל ימינך תרעץ אויב ע"ש וזהו ימין ה' רוממה שמקרב אותנו בימין ואינו מכה רק בשמאל. אבל ימין ה' עושה חיל שמכה או"ה בימין. ועוד יש לפרש כמ"ש בעל זריעת יצחק כי בי"כ אם ה' עלה בימינו הסגן אומר אישי כה"ג הגבה ימינך והי' סימן טוב לישראל שאם השם עלה בימין כה"ג שיגברו ישראל על אויביהם דהא כל זמן

ששמעון הצדיק חי הי' השם עולה בימינו. וזהו ימין ה' רוממה אם אני ארים בימין ה' אז סימן ימין ה' עושה חיל:

לא אמות כי אחיה וכו' הנה בוודאי אם לא ימות הוא יחי'. אלא הכוונה כי הרשעי' בחייה' קרוים מתים ועל זה אני מתפלל שאהי' מכלל הצדיקי' שקרוים חיים. ועם היות שצדיקי' אפי' במתתם קרוים חיים שהרי שפתותם דובבות בקבר לזה אמר ואספר מעשה יה כי לא המתים יהללו יה שאין הם משתמשי' בשם יה ואמרתי טעם לשבח למה הרשעים בחייה' קרוים מתים ע"ד מה שאמר ישעי' ואשלם נחומים לו ולאבליו דאית' בזוהר אותן שני מלאכים שניתן לאדם לשומרו אם הוא צדיק הולכים לפניו ואומרי' פנו מקום לצדיק זה ואם הוא בינוני אזי אחד בימינו ואחד בשמאלו. ואם הוא רשע אזי הולכים אחריו וראשם כפוף כאבלים שמתאבלים על רשעתו. ונמצא בחייו נראה כאלו הוא מת שהרי יש לו מתאבלים על נשמתו ומפני זה רשעים בחייהם קרוין מתים:

יסר יסרני יה וכו' ויש להבין למה לי הכפל דהל"ל יסרני יה ועוד למה אמ' נתנני לשון רבים דהי' לומר לא נתני. אלא דר"ל ביסורין אחר יסורין כדי למרק עוונותי ולצרף כי לא חפץ ה' במות המת כי אם בשובו מדרכיו וחיה וע"ד מה דאית' בסוטה דף ח' ע"ב ארחב"פ מאי דכתי' כי אני ה' לא שניתי ואת' בני יעקב לא כלית' לא הכתי לאומה ושניתי בה (וכ' מהרש"א באותו מכה עצמה) ואתם בני יעקב לא כליתם דכתיב חצי אכלה בם חצי כלים והם אינם כלים. והטעם כי יפקוד תחילה על צבא מרום במרום על שר שלהם והנה ישראל הם תחת ממשלת הקב"ה והם חלקו וחבל נחלתו ומפני זה אמר אני ה' לא שניתי ומפני זה אתם לא כליתם וזש"ה כי לא יטוש ה' עמו ונחלתו לא יעזוב:

פתחו לי שערי צדק וכו' קאי על גאולה העתידה כשיבאו אל שערי ירושלים וכי ירושלים לעתיד יקרא עיר הצדק (כמ"ש בישעיהו א':כ"ו) אחרי כן יקרא לך עיר הצדק וירמי' (סי' ל"א) עוד יאמרו את הדבר הזה וכו' בשובי את שבות' יברכך ה' נוה צדק הר הקודש. ויאמרו ישראל למלאכי' השומרים חומת ירושלים פתחו לי שערי צדק כל השערי מארבע רוחות עולם אבא בם אודה יה (והנה מזכיר במזמור זה ששה פעמים שם יה כי שם יה מורה על עוה"ז. ושתא אלפא שנין הוי עלמא וחד חרוב):

זה השער לה' וכו' כי המלאכי' מושיבו להם זה השער לה' ר"ל כי עכשיו השם שלם ולא צריכין להודות לשם יה ותוכלו לומר השם ככתבו ועמו כולם צדיקים יבאו בו. או דנא' זה השער לה' ע"ד מה שנא' (ביחזקאל סי' מ"ד) השער ה' סגור יהי' וכו' כי ה' אלקי ישראל בא בו והי' סגור וכו' נשיא הוא ישב בו לאכל להם לפני ה' ופרש"י בחללו. וזה השער הוא לה' וצדיקים היינו הנשיאים יבאו בו בחללו:

פסקה ז

אודך כי עניתני וכו' כשהצדיקי' יבאו לתוך שערי ירושלים יתנו הודאה ויאמרו לשם אודך כי עניתני כי הגלו' הוא לצרף ולטהר בני ישראל וכמו שנ' בגלות מצרים כאשר יענו אותם כן ירבו וכן יפרוץ כן קושי השיעבוד בסוף ימי הגלות יגדל שכר ישראל וזהו כי ענתני ומפני זה העינוי הוא תהי לי לישועה. או שנא' אפי' בשעה שהיתי מענה אותי ותהי לי לישועה שתמיד הי' משגיח עלינו. וגם אנחנו היו מצפים לך שיבא הישועה:

אבן מאסו הבוני' וכו' קאי על משיח כחזון נ"נ ופשרי' דניאל (ב') חזה הויתי עד די איתגזר' די לא בידין ומחה לצלמא וכו' ואבנא די מחת לצלמא הות לטור רב ומלאת כל ארעא הרי דמשיח נקרא אבן שהוא חזק מצור וחלמיש אשר מאסו הבוני' ר"ל האומות שעוסקיהם תמיד בבתי טטריאות ובצרים גדולים הם אשר חרפו עקבו' משיח וילעגו לנו בעקבותיו שיאמרו אף אם הוא חגר ואינו הולך רק פסיעה אחת יכול לבא. או שמחרפים לנו בחגר בעיר הרשעה שמרכיבין חיגר כדאי' בריש ע"ז וזהו חרפו עקבות משיחך. לכך יאמר ישראל אבן מאסו הבונים היתה לראש פינה דהות לטור רב שיכול לראו' בראשו לכל פינת העולם:

אבן מאסו הבונים שמעתי מפי חכם משולח מירושלי' כי היצה"ר נקרא אבן דכתי' והסירותי את לב האבן. ולעתיד נדמה היצה"ר לצדיקים שנקראו בונים להר גדול. וזש"ה אבן הוא יצה"ר מאסו הבונים היתה לראש פינה כי נדמה להם כהר. ואמרו מאת ה' היתה זאת יצרו של אד' מתגבר עליו כל יום ומבקש להמיתו ואלמלא הקב"ה עוזרו אינו יכול לו ועיין כל זה בגמ' דסוכה דף נ"ב וזה ש"ה מאת ה' היתה זאת שעזרנו והיא נפלאת בעינינו. וזה היום שבוטל יצה"ר מהעולם נגילה ונשמחה בו ע"כ:

מאת ה' היתה זאת וכו' כי ישראל יתמהו מאוד על גאולתן וגדולת משיח. אז יאמרו לא בצדקתינו אנו נגאלין כי לך ה' הצדקה ולנו בושת הפנים על כן לא לנו נעשה הגאולה רק בשביל שמך הגדול וזהו מאת ה' היתה הגאולה והישועה והיא נפלאת בעינינו. והואיל והגאולה העתידה יהי' בליל שמורים נקט לשון נקבה או שיאמרו בשביל השכינה שהי' עמנו בגלות נקט לשון נקבה כידוע לי"ח. ועוד י"ל אלו הפסוקי' על אבן שתי' שממנו נברא העולם כדאי' ביומא דף נ"ד ע"ב שנטל הקב"ה אבן וירה בים וכו' ואין אדם יכול להזיזו ממקומו להכניסו בבנין ועדיין הוא במקומו מונח ואין אדם יכול להניע אותו ולשוא עמלו בוניו בו ומפני זה מאסו בו הבונים וזש"ה אבן מאסו הבונים ולא נוטלין אותו לבנין היתה לראש פינה שעליו עומד ארון ה' בבית קדשי קדשים ושם השרה שכינתו. ולמה זכה אבן זאת לזכות גדול כזה ומפרש מאת ה' היתה זאת האבן אשר

ירה וממנו הושתת העולם והיא נפלאת בעינינו ואולי היתה לראש פינה דאית' במדרש שיעקב אבינו שם האבן הזאת למראשותיו ועשאו מצבה ועיין ברמב"ן פ' ויצא מ"ש בזה: **זה היום עשה וכו'** אמר היום בלשון הי הידיעה כלו' האמור בנביאים ביום ההוא יתקע בשופר הגדול. לפני בא יום גדול והנורא. הנה באה ונהיתה הוא היום אשר דברתי במלחמת גוג מגוג כאמור ביחזקאל. והוא היום אשר כל ישראל היו מצפים תמיד עליו וכאלו מורה באצבע זה היום אשר עשה ה' לא בשבילינו רק בשביל כבודו כאמור למעני אעשה. על כן נגילה שהוציאנו משעבוד לגאולה. ונשמחה בו ר"ל בהשם שהוא גאל ישראל כי הגדיל ה' לעשות אתנו היינו שמחים:

פסקה ח

אנא ה' הושיעה וכו' כי עד עכשיו מדב' מביא' משיח בן יוסף שיקבץ ישראל ויביאם לירושלים ואח"כ יעמדו עליו כל מלכים במלחמות גוג ויהרג משיח בן יוסף ויהיו ישראל בצרה גדולה כי ינוסו במדבר. ורבים יסגרו בירושלי' וזה יהי' מ"ה ימים ועיין בספרי פ' בלק ולא הי' צרה גדולה בישראל יותר ועליו רמז דניאל י"ב והיתה עת צרה אשר לא נהיתה מהיות גוי עד העת ההיא וכו' ועל זה ארז"ל אין בן דוד בא עד שיכלה פרוטה מן הכיס. ויבוקש דג לחולה ולא נמצא. ובעת הצרה ההיא שיהיו ליהודים בחוץ לירושלים יתפללו אנא ה' הושיעה. והיהודי' הנסגרים יזעקו אנא ה' הצליחה נא. והא שיתפללו בלשון זה כי אנא ה' גמט' ב' שמות אני והו שאומרי' בהושענא על לשון ואני בתוך הגולה והוא אסור באזיקים כלו' שגם השכינה בגלות:

פסקה ט

אנא ה' הושיעה וכו' כי עד עכשיו מדב' מביא' משיח בן יוסף שיקבץ ישראל ויביאם לירושלים ואח"כ יעמדו עליו כל מלכים במלחמות גוג ויהרג משיח בן יוסף ויהיו ישראל בצרה גדולה כי ינוסו במדבר. ורבים יסגרו בירושלי' וזה יהי' מ"ה ימים ועיין בספרי פ' בלק ולא הי' צרה גדולה בישראל יותר ועליו רמז דניאל י"ב והיתה עת צרה אשר לא נהיתה מהיות גוי עד העת ההיא וכו' ועל זה ארז"ל אין בן דוד בא עד שיכלה פרוטה מן הכיס. ויבוקש דג לחולה ולא נמצא. ובעת הצרה ההיא שיהיו ליהודים בחוץ לירושלים יתפללו אנא ה' הושיעה. והיהודי' הנסגרים יזעקו אנא ה' הצליחה נא. והא שיתפללו בלשון זה כי אנא ה' גמט' ב' שמות אני והו שאומרי' בהושענא על לשון ואני בתוך הגולה והוא אסור באזיקים כלו' שגם השכינה בגלות:

ברוך הבא בשם ה' כי לאחר שיעברו הצרה הגדולה של מ"ה ימים ובו יקוים ואצרוף כבור סיגיך ואסירה כל בדיליך ולא נשארו רק יראי ה' ושלימים ועל זה רמז משה רבינו באמרו כי מה ה' שואל מעמך כי אם ליראה אותי אומר לשון מה ר"ל אלו מ"ה ימים

שיהיו מלא יראה. ולאחר מ"ה ימי' הללו יתגלה משיח בן דוד ועליו אמר דניא' (סי' ז') וארו עם ענני שמיא כבר אנש אתה הוא ועד עתיד יומיא מטה וקדומוהי הקרבוהי ולי' יהב שולטן ויקר ומלכו וכל עממיא אומי' ולישני' ליה יפלחון שלטני' שולטן עלם די לא יעדה ומלכותה די לא תתחבל. וכשיראו הנשארי את משיח בן דוד בא מן השמי' אז יזעקו בקול רינה ברוך הבא בשם ה'. ומשיח ישיב להם ברכנוכם מבית ה'. וישראל ישיבו לו

אל ה' ויאר לנו מצד מידת חסד שהוא אל הטה חסדו עלינו. וגם אל לשון חוזק כמו אילי ארץ שבא בחוזק על האומו' שהי' מצירי' לנו בגלות שהוא חושך ואופל ויאר לנו עכשיו שהוציאנו מאפלה לאורה. וחוזר משיח ויאמר להם

אסרו חג בעבותים עד קרנות המזבח. הנה בסוכה דרשו זה על מורביות של ערבה שהיו זוקפים על גבי מזבח. ולולי דמסתפינא היתי אומר דמאי דפליגי תנאי אי בניסן עתידין לגאול או בתשרי עתידין לגאול ואולי י"ל דאלו ואלו דברי אלקי' חיים כי משיח בן יוסף יבא בניסן. ומשיח בן דוד יתגלה לנו בתשרי וא"כ יפה יאמר משיח צדקינו אסרו חג בעבותי' שיתנו מורביות על המזבח שיגיעו עד קרנות המזבח. או דנא' שלעתיד יעשו ג"כ חנוכת המזבזח שבעה ימים ישמחו מלבד שמח' החג כי אין מערבין שמחה בשמחה וכמו שעשו ישראל בבנין שלמה שהיו שמחי' ארבעה עשר יום עם החג כמ"ש במלכים וכן יעשו לעתיד. וא"כ כאלו החג עם שמחתם הוא בקשר ואיסור יחד יודבקו כאלו נקלעו בעבותי' יחד וזהו אסרו חג בעבותים בריבוי קרבנות עד קרנות המזבח. או דנא' אסרו חג היינו קרבן חגיג' י"ד כי צריך לכל פסח חגיגה כיון שיהי' חורתו מרובה וצריכין תמיד לחגיגה כדאי' בפסחי' דף ע' על כן תקשרו החגיגה בכרעי המטה כדי לבדקו אם להביא עד קרנו' מזבח:

אלי אתה ואודך וכו' כי משיח בעצמו נושא עיניו לשמים ויאמר אלי אתה ואודך כי נותן הודאה על לשעבר כי הי' מדוכה ומעונה ביסורין וסובל עוונות ישראל וכמ"ש ישעי' והוא מחולל ומדוכא בפשעינו ומצפה כל יום מתי שיבא לגואלינו וכשיבא יאמר אלי אתה ואודך על לשעבר. ואלקי ארוממך על להבא:

הודו לה' כי טוב כי יחזור משיח ויאמר לישראל הודו לה' כי טוב כל מה שהניח אתכם זמן ארוך בגלות הי' לטובתכם כדי לטהר אתכם מכל טומאתיכ' ולא תלכו עוד בגלו' כי גאולתכם גאולת עולם וזהו כי לעולם חסדו. או דנא' כי יש שני יצרים יצה"ר ויצ"ט ולעתיד ישחט היצה"ר ולא נשאר רק יצ"ט לבדו ולא יהי' שום חטא ועון. וזש"ה הודו לה' כי טוב כי לא נשאר אלא טוב (כי זה לשון אלא הוא) ולכך כי לעולם חסדו:

פסקה י

יהללוך וכו' ברינה יודו ויברכו וישבחו ויפארו וירוממו ויעריצו ויקדישו וימליכו הוא ט' מיני הודאות כמו שיש בלפיכך ורומז לט' ספירות מלמעלה למטה את שם מלכינו הוא מלכות. וגם יסוד נכלל בלשון וימליכו שהוא מחובר למלכות כידוע לי"ח. עד כאן רמז לאצילה. כי לך טוב להודות עולם הבריאה. ולשמך נאה לזמר עולם יצירה. כי מעולם ועד עולם אתה אל רמז לעולם עשי' לכך קאמר מעולם ועד עולם. נר' דיש לומר הגדול כל הלל הגדול ושנים עונין על כל פסוק הודו לה' כי וכו' כיון שהוא דרך שירה בעי שיענו אחריו כדמצינו בשיר' הים וכ"מ במ"א סי' תכ"ב סק"ז. וכן ראיתי נוהגין ודלא כח"י.

מזמורי הודיה

פסקה א

הודו לה' כי טוב סידר כאן כ"ו הודיו' כמנין הש'. ורז"ל אמרו כנגד כ"ו דורו' שזן עד שנתן התורה. ומפרש אם אדם עושה טובה לזולתו יש בו פני' אחרת ומצפה לתשלום גמול. אבל גבי הש"י שאין צריך לשו' דבר אז מה שמיטיב הוא מצד טובתו וצריכין להודו' לו כי טוב ואל תבטחו בנדיבים שאין הבטחתו קיימת לעולם תצא רוחו ישוב לאדמתו אבל גבי חי עולמי' אז נקרא טובתו חסד עול' וזהו כי לעול' חסדו:

הודו לאלקי האלקים אמר עוד מפאת שכל צבא מרום ומלאכי מעלה נתונים תחת ידו. על כן אל יבטח שום אומה בשר של מעלה ומזלו כי זה ישפיל וזה ירים ויפקוד על צבא מרום במרום אבל ישראל שבטחונינו בה' הוא נקרא בטחון כי לעולם חסדו:

הודו לאדוני האדונים עם היות שאנו בגלות ויש לנו אדונים וצריכין אנו להשפיל עצמינו כעבדים הלא אפי' יעקב אבינו קרא עצמו עבד כמ"ש וגם עבדך יעקב בא אחרינו. עם כל זה מראה הקב"ה שהוא אדוני האדוני' ומשגיח על ישראל עמו כי גדול הרועה המציל שה מבין הזאבים וזהו מצד חסדו כי לעולם חסדו:

לעושה נפלאות גדולות לבדו שאל תאמר שהקב"ה עושה זה כדי להגדיל שמו או כדי להודות לו. כי באמת הש"י עושה ניסים מפורסמים גלויות לנו. צריכין להודות בחובות הלבבות. יען לפעמים עושה הקב"ה נס נסתר שהוא בהעלם בעל הנס מתחילה ועד סוף ואין בעל הנס מכיר בנס מה שנעשה לו נפלאות רק השם לבדו הוא יודע מזה. ואין בזה שום דבר פני' רק מצד שהוא עושה חסד לעולמו ולכן כי לעולם חסדו וכן הוא במדרש ש"ט:

לעושה השמים בתבונה ר"ל כי לא ידענו מציאתו רק כמאמר השמים מספרים כבוד אל ומעשה ידיו מגיד הרקיע כי צריכין אנו להתבונן בהם ומפאת זה אנו יודעין שהוא

בורא יתעלה וזהו שעושה השמים בתבונה להבין כבודו ומעשה ידיו וקאמר לשון עושה בינוני. כי ממש בכל יום ניכר לנו מעשיו כאלו היום נבראו שבולל אש ומים גשם החמישי ובהתפללו אליו ירד הגשם מן השמים וכל זה בעבור חסדו הגדול להודיע שהוא הבורא וכי לעולם חסדו. או דנא' דאית' בזוהר בראשית דף ו' מי שמשתדל ומחדש בתורה בבינה אז הקב"ה עושה רקיע מאותו דבר והקב"ה קורא להם שמים חדשים והוא שמור לו לעולם וזהו לעושה שמים בתבונה ר"ל במבין אז כי לעולם הבא חסדו:

לרוקע הארץ על המים. כלו' כמו רקוע פחים שהוא בולט ברקמה על צד היופי כמו הרקוע על הבגד. ואין רשו' להים להעבירו גבול שמת בל יעבורון לכסות הארץ. וכן להיפך מה שנתן לים לא יכול להיות יבשה ומפני זה לא רצה הים לבקוע לפני משה. וכל זה שלא יעברו זה בזה כדי שהוא נוהג בחסדו ליצורי עולמי' שיורדי ים באניות יכולין לשוט בעולם ושלא יצודו דגי הים ועובדי האדמה והישוב לא יעברו עליה' מי הזדוני' וכל זה בחסד עליון וצריכין אנו לומר כי לעולם חסדו:

לעושה אורים גדולי' כי למעלה לא צריכין לאור רק אתו שרי נהורא. רק עול' הזה צריכין לאור. ובאמת אור שנברא ביום ראשון גנזו הקב"ה כי אין העול' יכולין לסבלו ומי שאינו צדיק נעשה סנוירים מצד ריבוי האור. לכך ברא בחסדו הגדול את שני מאורות להאיר בעולם וזהו כי לעולם חסדו:

את השמש לממשל' ביום. באשר שקטרגה הלבנה ונתמעטה הראה הקב"ה שהוא חפץ בשלום ולא בקטרוג ומזה ילמדו הבריות הדרך הישרה שלא יקטרגו ולא יקנאו איש באחיו ואז קיום לעולם וכל זה עשה בחסד לעולם אשר ברא וזהו כי לעולם חסדו:

את הירח וכוכבים לממשלות הלילה. גם בזה אתה חונן לאדם דעת כי לאחר שלבנה הקטינה עצמה ואמרה שרגא בטהרי מה מהני. פייסה הקב"ה ונתן לה גם הכוכבים לממשלות הלילה ומזה ילמוד אנוש בינה שאם יצער אדם את חבירו אע"ג שעביד כדין אפ"ה יפייסו כדי שיהא הכל באגודה אחת ואם שלום בעולם אז חסד בעולם ויובן כי לעולם חסדו:

למכה מצרים בבכוריהם כתבו רמז למכה הוא אותיות המלך כי פרעה ג"כ בכור הי' והא דלא כתיב למכה בכורי מצרים עיין לעיל מ"ש בשם המדרש בפסקא ר' יהודה ואית' במדרש ש"ט כי ס' ריבוי הרגו הבכורים באבותיהם עכ"ל הרי גודל חסדו שהרגו כנגד ס' ריבוי ישראל יוצאים ממצרי'. הנה סידר כאן זה מול זה שאמר למעלה כי השר של מעלה דמצרים הוא הי' בכור למזלות טלה ולכך לא אכלו מצרים טלה ועובדים לבכורים

והקב"ה הכה כל בכור אפי' הצירות כמותי כדכתיב ובכל אלקי מצרים אעשה שפטים אני ה' וזהו הראי' שהוא אלקי אלקים וראוי לנו להודו' לאלקי אלקים כי לעולם חסדו:

ויוצא ישראל מתוכם אף שהיה פרעה גברת מלכים ומושל בעול' וראש לכל אומו' ממש הכל עבדיו. וכן שריו וחרטומיו כולם היו אדוני' ורוזני ארץ אפ"ה הוציא ישראל מתוכם ומזה הראה לנו שהקב"ה הוא אדוני האדונים ושלחו ישראל בעל כרחם וראוי לומר הודו לאדוני האדונים כי לעולם חסדו:

ביד חזקה ובזרוע נטוי'. כי ידוע מה שהקב"ה הוצרך לעבור בעצמו להכו' הבכורי' כי הוא מבחין בין טיפה לטיפה והציל את בכורי עמו ישראל. וקאמר בזרוע נטוי' על נס הנסתר שאלמלא שהיו ישראל רגע אחת עוד במצרים אז חלילה נשתקעו בטומאה ולא יוכל לטהר מוזהמתם וזה לא ידעו ישראל שנוהג בחסדו וראוי לנו לשבח לעושה נפלאות גדולות לבדו בחסדו כי לעולם חסדו:

לגוזר ים סוף לגזרים ואמרו לגזרים ר"ל לנימולין מלשון גזרי בשר ורמז במדרש הים ראה הראה לו ברית מילה. ונ"ל הטעם כמו דאמרינן בנדרים גדולה מילה ששמים וארץ עומד עליהם דכתיב אם לא בריתי יומם ולילה חוקת שמים וארץ לא שמתי. וגם לגזרים שים נבקע לי"ב גזרים כנגד י"ב שבטים והי' המים למעלה ככיפה כמו השמים למעלה ככיפה על הארץ כדאי' במדרש. והראה הקב"ה ההבדל בין מים עליונים למים תחתונים והוא כנגד לעושה השמים בתבונה והכל בשביל חיבת ישראל שהראה להם חסדו כי לעולם חסדו:

והעביר ישראל בתוכו. לשון העברה בנח' וטיול לא ברדיפה ומהירה ולא הוטבע רגליה' בטיט רק ביבשה וחרבה אעפ"י שהים לא יעבור היבשה. וכן ההיפך שיבשה לא תהי' בים ולא יעברו גבוליהם. עם כל זה הראה הקב"ה מעין הבריאה שהוא רוקע הארץ על המי' ויקוו המים ותראה היבשה והטה חסדו ואמר נגד רוקע הארץ על המים כי לעולם חסדו:

ונער פרעה וחילו בים סוף. כי ישראל עברו הים בלילה כדכתיב ויהי ענן וחושך ויאר את הלילה. כי הנה העמוד האש אשר האיר לישראל הוא מן האור ראשון שנברא בראשון. ולא הצריך לשני אורים גדולים והראה לישראל מעין הבריאה וירא אלקים את האור כי טוב. ובאשמורת הבוקר הולך רוח קדים וניער פרעה וחילו בים סוף כדאי' במכילת' נתן להם כח נערות כדי לקבל את הפרענות כי בעודם בחיים ננערו כנוער הקדירה מלמטה למעלה ומלמעלה למטה וכל ישראל רואין ומכירים את צריהם וכל זה בחסדו הגדול על ישראל עמו וצריכין אנו לומר כי לעולם חסדו:

למוליך עמו במדבר הוא חסדו הגדול כי לא נחם דרך ארץ פלשתי' פן ינחם העם וגם שלא יתערבו בגוים וילמדו ממעשיהם. ואף גם זאת שיהי' להם זכות כי לא נתנו תורה רק לאוכלי המן. ובזה היו מייחדי' לבם לשמי' כי לקטו רק דבר יום ביומו ומגיד לישראל כמו נביא כשארז"ל ביומא. ולא העדיף המרבה ולא החסיר הממעיט כי לאחר שלש שעו' חם השמש ונמס כי את השמש לממשלת היום ונמס המן כדונג מפני האש ולא לקטו המן רק באשמור' הבוק' וזהו להגיד בבוקר חסדיך ואמונתך בלילות שהי' צריכין להאמין ולילך בדרך אמונה בלילות כי דינו לבוקר משפט מי סרח כי הנשאר נמס מחמת השמש וע"כ ראוי לזמר כי לעולם חסדו:

למכה מלכים גדולי'. זהו עמלק עם אלופיו הבאים על ישראל ברפידים. והם היו גדולים אצל האומו'. ויחלוש יהושע את עמו לפי חרב אבל לא יכול להורגן כדאי' במדרש לכך קאמר רק למכה מלכים בהכאה בעלמא. הנה עמלק והנלוים הם המושלים בגלות הזה שהוא דומה ללילה ועליו אמר הנביא אם תגביה כנשר ובין כוכבי' (אלו הפרתמים) שים קנך משם אורידך והוא דוגמא ירח וכוכבים לממשלת הלילה. דאגח קרבא וקטיל גוברין מדבית דן דלא הוי עננא מקבל יתהון מן גלל פולחן נכראין דהוי ביניהון כמ"ש התרגום. ואפ"ה בחסדו הגדול רחים על עמו להחליש עמלק ומחויבן לומר כי לעולם חסדו:

ויהרג מלכים אדירים. אלו ל"א מלכים שהרג יהושיע וגם סיחון ועוג. והא דהפריט אלו שני מלכים אח"כ משום דאלו שנים הי' קשים יותר מכולם וכמו שפרשי גבי שלמה אהב נשים נכריות ואת בת פרעה. ועוד כי שבעה אומו' הי' ולעוג שהוא הי' ענק גדול ועקר טורא בר תלתא פרסי ובקש לזרוק על ישראל וגם משה הי' מתיירא עד שא"ל הקב"ה אל תירא אותו. ואף גם זאת מלך הבשן שכל עריו היה בצורות ובחסדו הגדול הרגו כל מלכים אדירים כי לעולם חסדו:

לסיחון מלך האמורי כל"ח ובעל פרשת דרכי' מפרש למכה מלכי' גדולי'. ויהרוג מלכים אדירי' דהיינו סיחון ועוג הכו והרגו מלכים גדולים ואדירים. ומפרש שנתן את ארצם של אלו גדולים ואדירי' לסיחון ועוג לנחלה ולמה עשה כן לזה קאמר משום נחלה לישראל עבדו כי עמון ומואב טהרו בסיחון ועוג שכבשו קצת מאדום ועמון ומואב כדי לתת לישראל עבדו לנחלה עכ"ד:

ונתן ארצם לנחלה. עם היות שלא נשבע השם לאבותינו רק ליתן לבניהם לנחלה רק ארץ ישראל לבד אמנם ה' הצדיק אמר מעט ועשה הרבה והוסיף לנו את עבר הירדן ג"כ לנחלה עד שיתחלק א"י לג' ארצות יהודה והגליל ועבר הירדן ולפיכך אנחנו חייבים להודות כי לעולם חסדו:

נחלה לישראל עבדו. הכוונה בזה הוא בית המקדש כמו שדרשו רז"ל על פסוק אל המנוחה ואל הנחלה זהו בהמ"ק הנק' נחלה כי אין אחריה היתר הבמות וקדושה ראשונה קדשה לעתיד. וקאמר לישראל עבדו כלו' שישראל הם באגודה אחת לעבוד ה' ביראה כעבד לפני מקום והביאו קרבנות בבית הבחירה לכפר על עוונותינו ולפאר המקום כי לעולם חסדו:

שבשפלנו זכר לנו כמ"ש האבן עזרא ורע"ס שקאי על שיעבוד מלכיו' שלא זז השגחתו מאתנו ובכל דור עומדי' עלינו לכלותינו והקב"ה מצילנו מידם ועמו אנכי בצרה וכל זה הוא כי לעולם חסדו:

ויפרקנו מצרינו כי אנו מצפים בכל יום לתשועת ה' והרבה פעמים שגזרו עלינו האומות והכבידו עול על צווארינו ובכולם שלח פדות לנפשינו ושלח עזרתו מקודש בחסדו הגדול כי לעולם חסדו:

נותן לחם לכל בשר. מביא עוד מופת להשגחתו עלינו הלא בגלו' המר הזה שאין לנו לא שדות וכרמי' ומאין בא פרנסתינו ובפרט כי הוצאת בני ביתו של יהודי הוא מרובה יותר מן הגוים בכל דבר ואפ"ה בחן ובחסד וברחמים הוא נתן לחם לכל בשר הרי השגחת העליון בחסד עלינו ואנו אומרים כי לעולם חסדו:

ודע כי ר"ת של נתן לחם לכל בשר גמט' **יבק** היוצא ד"פ במזמור' יענך ה' וכו' קו אמצעי ותיבין ה' אלקי' במספרו כידוע לי"ח. אותיות שניות **נת"ן לח"ם לכ"ל** הוא **חתף** שם של פרנסה ואותיות הנשארי' **ן" מ"ל ש ר** גמט' **כתר** וז"ל ובזה יובן דברי חכמי' וחידות' בגמ' דברכו' דף ד' כל האומר תהלה לדוד ג"פ בכל יום מובטח שהוא בן עוה"ב ופריך מ"ט אילימא משום דכתיב בי' פותח את ידיך לימא הלל הגדול דכתיב בי' נתן לחם לכל בשר אלא משום דאית בי' תרתי ויש להבין למה נקט בקושי' דווקא פסוק זה הלא יש הרבה פסוקים בתהילים שיש בהם בקשה למזונות. אמנם כתבו דצריך לכוין בפסוק פותח את ידיך לשם של פרנסה דס"ת מפסוק ועיין בש"ע דכתי' אם לא כיון דצריך להחזיר. וא"כ שפי' הקשה מנתן חם לכל דיש בו נמי רמז לשם של פרנסה על זה מתר' דאית בי' תרתי כי **ומשביע** לכל ג"כ גמט' חת"ך וא"כ השם בו שני פעמים ונכון:

הודו לאל השמים. מכל אלו שאמרנו יש מופת חותך שהקב"ה משגיח על בריותיו בחמלה רבה ובפרט על עמו ושומר עמו ישראל לעד. אף שהוא בשמים ממעל. וביתר שאת לאחר חורבן שעשר מסעו' נסעה השכינה למעלה. עם כל זה נחלתו לא יעזוב מלהשגיח עליהם ומן השמים ירחם עליהם על כן הודו לאל שהוא מידת חסד הוא בשמים ואומרים כי לעולם חסדו: וכ' האר"י ז"ל שיכוין מהודו עד ויוציא ישראל ליו"ד

של השם. ומפסוק ויוציא עד למוליך לה"י של שם. ומן למוליך עד נחלה באות ו' של שם ומנחלה עד הודו לאל אות ה"י אחרונה ונר' דמש"ה תקנו לומר לאחר הלל הגדול פסוק רננו צדיקים בה' ר"ל בשם ולישרים נאוה תהלה כמו שאי' בסוטה דף ט' ע"א אל תקרי נאוה תהלה אלא נוה תהלה אבל תוס' בפי' ערבי פסחים וכ"כ רש"ל דאין לומר פסוק זה:

פסקה ב

נשמת מ"כ בסידור על קלף בשנת קס"ו וז"ל שמעתי מרבינו יהודה בר יעקב שר' שמעון בן כיפא יסד נשמת עד מי ידמה לך ורוח כל בשר רוח ונשמה באדם אחד הוא כדכתיב כל אשר נשמת רוח חיים באפיו ולפי שבשבת יש נשמה יתרה לכך מזכירים שניהם עכ"ל ובסידור ר' הירץ כ' בשם רוקח מצאתי כי שמעון בן כיפה יסדו. וי"א שמעון בן שטח ורמוז בו שמעון **ש**"שוכן עד **מ**"מי ידמה לך **ע**"עד הנה **ו**"ואלו פינו **נ**"נשמת עכ"ל. הנה מ"ש הטעם דתקנו נשמת בשבת משום נשמה יתרה וכ"כ לבוש בא"ח סי' רפ"א יען הטור כ' שם הואיל דנזכר בו יציאת מצרים סמכו לאז ישיר. ולכאורה אם הטעם משום נשמה יתרה. א"כ אמאי תקנו לומר כן בי"ט הא בי"ט ליכא נשמה יתרה כמו שהוכיח תוס' בביצה דף ל"ג ע"ב ד"ה כי הוינא דאל"כ ה"ל לתקן במוצאי י"ט לברך על הבשמים. וכן תימא משום אש של גיהנם שמתחיל לשרוף ולהסריח אבל כשחל י"ט במוצאי שבת אז אין מתחיל לשרוף ולהסריח דא"כ גם בי"ט שובת הגיהנם. א"כ במוצאי י"ט אמאי לא מברכין אבשמים לכך כתבו דבי"ט ליכא נשמה יתרה והא דלא מברכין בי"ט שחל במוצאי שבת הואיל דיש לו מאכלי' חשובי' וטובים מיישב דעתו ממילא בלא ריח בשמים עכ"ל ובאמת בפסחים דף ק"ב ע"ב כ' הרשב"ם דלא מברכין אבשמים אם מוצאי שבת הוא י"ט דגם בי"ט יש לו נשמה יתרה. וגם שם הקשה תו' כן א"כ ק' בכל מוצאי י"ט לברוך על בשמי'. ואפש' להליץ בעד הרשב"ם דלא תקנו ברכת בשמים במ"ש אלא בצירוף שני טעמים יחד. רק דרשב"ם ס"ל הואיל ותקנו לומר נשמת בי"ט ש"מ דאית לן בי"ט נשמה יתרה ונכון. ודע דאית במקובלים כי נפש יתרה בא לאדם בע"ש כשהכין והלביש עצמו לשבת. ורוח יתרה בא לאדם כשאומר ופרוס עלינו (ונלע"ד רמז ופרוס גמט' חל"ק רוח) והנשמה בא אליו כשאומר נשמת עכ"ל ור"ת מסדר ביאתם הוא נפש ר"ת נשמת פרוס שבת ולזה רמז הגמ' שבת וינפש ויאבד נפש מה שהי' לו בנפ"ש. יען הנשמה יתרה באה בנפש יתרה. כמו הגוף הוא תיק לנפש ונפש יתרה הוא תיק ונרתק לנשמה ורמז לזה כי נשמ"ת כ"ל גמט' הנשמ"ה ב"א בהנפ"ש. ואמרו מי שהוא צדיק גמור זוכה לנשמה הנקראת חיה. ומי שהוא גדול יותר זוכה נמי לנשמה הנקראת

יחידה וזהו נשמת כל חי ר"ת חי' יחידה. ולכך נקרא בניהו בן יהודע בן איש חי שזכה לחיה יחידה (ובפיוט סדר קדושה דר"ה צריכין להגיה במעלות הנשמה. נפש רוח נשמה חיה יחידה כי לאו כל צדיק גמור זוכה ליחידה ושמה מוכיח) ומעתה לנשמה יתרה לאו כל אדם זוכה אלא צדיקי' יודעי השם ומקבל האחדות גמור שהוא אלקינו. אבל הרוח יתרה זוכה כל אדם שהוא משים עצמו כבשר ר"ל כמו דדרשו בגמ' דסוטה בשר שאול רימה. וזה נשמ' כל חי תברך את שמך ה' אלקינו. כי אות' שיש להם נשמה וכל שכן כל ח"י הם יודעי שמך. אבל רוח כל בשר תפאר ותרומם רק זכרך מלכינו תמיד:

מן העולם עד העולם אתה אל. ע"ד הפסוק תהילים סי' צ' ומעולם עד עולם אתה אל תשוב אנוש עד דכה ר"ל שכולל שני עולמות הוא בחסד אל שמקבל תשובה כן הכוונה כאן שעושה עמנו חסד בעוה"ז ובעוה"ב ומציל אותנו בחוזק מלשון אילי ארץ. על כן מבלעדיך אין לנו מלך:

גואל ומושיע. פודה ומציל. מפרנס ומרחם. אמר ששה לשונות גואל ממצרים. ומושיע אותנו ליכנס לארץ ישראל. ופודה מגלות בבל. ומציל מיון. מפרנס בגלות זו. ומרחם עלינו בגאולה האחרונה. או שנא' גואל כמו משעבוד לגאולה. ומושיע בימי חוליו. פודה אם הוא שבוי. ומציל מיד הרודף. ומפרנס אם הוא עני. ומרחם אעפ"י שאינו ראוי לכך:

בכל עת צרה וצוקה. כי צרה נקרא מה שבא ע"י עצמו וצוקה הוא צרה הנעשה ע"י אחרים שמציקים לו. או דנא' צרה וצוקה על עוה"ב דיש מקדם דין חיבוט הקבר ודינא של גיהנם אין לנו מלך אלא אתה וכמו שאמר מעולם עד עולם. או דר"ל אפי' בכל עת צרה וצוקה אנו אומרי' אין לנו מלך אלא אתה אבל האומו' אין עושין כן כמו שאמר ישעי' והי' כי ירעב והתקצף במלכו ובאלהיו.

אלהי הראשונים והאחרונים. אמר ששה לשונו' בשבח נגד ששה דברים שאמר אלהי הראשונים והאחרונים נגד גואל שיכולת בידו שהוא ראשון ואחרון. אלהי כל הבריות נגד מושיע והכל עבדיו. אדון כל תולדות. נגד פודה (ואפשר עפ"י דארז"ל דאין בן דוד בא עד שיכלה כל הנשמות מחדר הנקרא אוצר הגוף. או דרומז לגלגול שע"י גלגול מתקן מעשיו ונפדה) המהולל בתשבחות (כצ"ל וכ"מ בסידור על הקלף ונכון הוא כי לו דומי' תהילה) אמר נגד המציל כי הניצול צריך להודו' ולברך הגומל. המנהג עולמו בחסד נגד מפרנס דהוא זן ומפרנס מביצי כינים עד קרני ראמי' בחסדו הגדול כדכתי' הוא נותן לחם לכל בשר כל"ח. ובריותיו ברחמי' אמר נגד ומרחם. וה' הנה לא ינום וכו' ומפני זה בכל עת צרה וצוקה אין לנו מלך אלא אתה אבל מלך ב"ו צריך לנום ולישן:

המעורר ישנים עפ"י מה שאמר בס' שבט יהודה דאמר המלך מה לא ינוס דהל"ל הנה לא נים. ואמר שהפי' לא יניח שומר ישראל אחרים לינום ולא לישון והוא שומר ישראל לעד. כי המלך לא יכול לישון והשקיף בעד החלון בלילה וראה שהלכו וראה ששונאי ישראל השליכו הורג בבית יהודי וניצולו וא"כ הפי' לא מניח לינום שלא מניח לישון אחרי' וכן הוא אומר בלילה ההוא נדדה שנת המלך. וזהו שהמר וה' הנה לא ינום וכו' ומפרש המעורר ישנים. והמקיץ רדומים וכו' אמר ששה לשונות שהקב"ה שומר ישראל בהם מעורר ומקיץ והמשיח והמתיר והסומך וזוקף כנגד ששה הנזכרים. ומזכיר בדרך ששי כנגד ששה ימי שבוע וביום השבת שאנו בטלין ממלאכתינו אנו נותנין שבח על ששה ימים שעברו על כן לך לבד אנחנו מודים בשבת:

פסקה ג

אלו פינו וכו' כי כנגד ששי הנאמרים אומרים הודאה בששי דרכים פינו ולשונינו ושפתותינו ועינינו וידינו ורגלינו. אלו פינו מלא שירה כמו ששררו בים. ולשונינו רינה כהמון גליו ולא יכלו לעבור היבשה מפני חוק ששם להם. ושפתותינו שבח כמרחבי רקיע שהוא ת"ק שנים וכל היום השמש אומרת שבח לקב"ה. ועינינו מאירו' כשמש וכירח שמנהירים מסוף עולם ועד סופו ביום ולילה ממזרח שמש עד מבואו מהולל שם ה'. וידינו פרושו' בתפילה כנשרי שמי' אלו המלאכי'. ורגלינו קלו' לרוץ לדבר מצוה כאליו'. כי איל הוא חסיד שבחיו' כדאי' במדרש על פסוק כאיל תערוג על אפיקי מים בזמן עצירת גשמים מתאספים החיות אל האילה והיא צועקת וזועקת אל הקב"ה וכולם בוכי' עמה. ועם כל זה אין אנו מספיקין וכו' ואלקי אבותינו וכו' רוצה להזכיר הודי' גם על אבותינו ולברך את שמך שאמר למשה אהי' אשר אהי' שהוא תמיד עמנו:

שעשית עם אבותינו ועמנו ע"ד לא את אבותינו לבד גאל אלא אף אותנו ממצרים גאלתנו גאולה הנגלי'. ומבי' עבדי' פדיתנו גאולה הנסתר' שהיו משוקעים בטומאה. ברעב זנתנו במן. ובשובע כלכלתנו שכל הטעמי' הי' במן והי' שבעין אעפ"י שלא הי' רק עומר לגלגולת. ומחרב הצלתנו חרבו של עמלק. ומדבר מלטתנו במגפה במעשה דקרח וגבי בנות מואב. ומחלאים רעים ונאמנים דליתנו בנחשים השרופי' ולשון דלה הוא הגבהה כמו דלו עיני למרים. ארוממך ה' כי דליתנו כלו' שהביטו למעלה אל נחש הנחוש' אשר עשה משה על הנס וראה אותו וחי. והרוקח כ' נאמנים שהקב"ה גוזר שהחולאת יבא ביום פלוני ולא יעבור עד יום פלוני. ויש בני אדם חולים תמיד באדר ואלול זהו הם נאמנים בשליחותם עכ"ל:

פסקה ד

עד הנה עזרונו רחמיך במדבר. ולא עזבונו חסדיך בביאת הארץ עד עכשיו ואנחנו מודים על לשעבר ומתפללים על העתיד ואל תטשינו ה' אלקינו לנצח:

על כן אברים שפלגת לשון חלקת בחלקיו ר"ל האברים המופלגי' באד' הם הן החמשה חושי'. או דנא' כדאי' בברכות דף ס"א ע"א כליות יועצות לב מבין לשון מחתך פה גומר וכו' ורוח ונשמה כדכתי' ויפח ה' באפיו נשמ' רוח חיים ולשון אשר שמתו בפינו כדמתרגם על רוח חיים רוח ממללא כלו' שיגמו' השבח בלבו ובאבריו ואח"כ יוציאנו בלשונו:

הן הם יודו הן הם גמ' ק' מאה ברכות שחייב אדם לברך בכל יום יודו ויברכו וכו' וימליכו אמר ח' לשונות ז' נגד ימי השבוע והשמיני נגד נשמה יתרה:

כל פה וכו' קחשיב הראש באדם אשר בו הפה והלשון. ואח"כ הסוף שהם הברכים וכל קומה היא כל קומת הגוף בכלל רוב מנין ורוב בנין. ואח"כ האברים הפנימים שהוא הלב מבין ליראתו וקרב וכליות שהם יועצות שיזמרו לשמך ולכך לא אמר תזמרו לשמך כמו בשאר תכרע תשבע כי הלב רק מבין לומר לגוף שיראוך וכליות לא יכול לזמר בעצמו אלא נותן עצה שיזמר הגוף לשמך. והא דאמר גבי פה לך יודה ולא תודה כי מורה על לעתיד כל האומו' יודה כן וכל לשון לך תשבע כתבו שהוא על מה שמשביעין קודם שיוצא לעולם ואמר ששי לשונות כמ"ש למעלה נגד ששי ימי השבוע:

כדבר שכתוב (**בתהילים ל"ה:י'**) **כל עצמותי תאמרנה** (לשון שבח ע"ד ה' האמרך היום) ה' מי כמוך אפשר לפרש כי בק"ש יש רמ"ח תיבות נגד רמ"ח אברי' וכל תיבה משמר אבר אחד אם קוראו בכוונה ומקבל עול מלכות שמים בשלימות וזהו כל עצמותי תאמרנה לשון אמירה ה' מי כמוך שמקבל האחדות האמיתי. ובזה מציל עני זהו יצ"ט מחזק ממנו הוא יצה"ר עני ואביון זהו הרוח והנשמה מגוזלו הוא תאות הגופניות בעוה"ז:

מי ידמה לך (כתר) ומי ישוה לך (חכמה) ומי יערוך לך (בינה) האל (בסוד הדע') הגדול (חסד) הגיבור (גבורה) והנורא (ת"ת) אל עליון קונה שמים וארץ. (ק"ו אמצעי ביחוד תת ומלכות כל י"ח) נהללך (נצח) ונשבחך (הוד) ונפארך (יסוד) ונברך (מלכות) את שם קדשך כי כולם נכללים בשם הוי' ברוך הוא:

כאמור (**תהילים ק"ג:א'**) **ברכי נפשי את ה'** זהו הנשמה כמו שארז"ל בברכות ף י' ע"א ה' ברכי נפשי נגד הנשמה אמרו דוד. וכל קרבי זהו הגוף וכאלו הגוף מזרז הנשמה לברך את ה':

האל בתעצומות הוא כמפרש מאמר משה רבינו האל הגדול הגיבור והנורא. האל לשון חוזק כמו אילי מואב. ואילי הארץ דהיינו בקריעת י"ס אמרו זה אלי ואנוהו שהוא חסד

לישראל. וחוזר למצרים וזהו בתעצומו' עוזך הוא במתן תורה ה' עוז לעמו יתן וכו' כי במצרים הראה עצמו כבחור. ועל הר סיני כזקן ויושב בישיבה ולכך מתחילין בשבועות האל וכו':

הגדול בכבוד שמך כי בסוכות הושבתי את בני ישראל שהקיפם בענני כבוד זה הולך לפניהם יומם לכך מתחילין בסוכות הגדול שהוא כולו חסד ורחמים:

הגבור לנצח ביציאת מצרים שהראה את גבורתו והוא גיבור לנצח שלא יתעלף ויחלש וגם בניסן עתידין לגאול וזה רמזו ישראל בשירה ה' ימלוך לעולם ועד. והנורא בנוראתך כמו שאמרו נורא תהילות עושה פלא והעמים ירגזון לכך מתחילין בפסח הגיבור:

המלך יושב וכו' כי הכסא אינו שלם כמו שנשבע יד על כס יה אבל במחיות עמלק שהוא גמט' מ"ר. אז יהי' הכסא שלם ונהפכו אותיות מר ויהי' רם וזהו לעתיד לה' המלוכה והוא מלך יושב על כסא רם ונשא. ואשר שבר"ה וי"כ עושה משפט עמו לכך מתחיל בר"ה וי"כ המלך:

שוכן עד וכו' ואז יהי' שוכן עד. כלו' לא זזה השכינה מעמנו ותמיד יהי' אתנו. מרום וקדוש שמו שיהי' השם שלם ונקרא ככתיבתו ורמז בזה ליום שבת ומנוחה לחי עולמים ולכך מתחילין בשבת שוכן עד. ובסידור ר"ה וז"ל בשבת מתחיל שוכן לדעתי לכבודו של ר' שמעון אשר יסדו ששמו בר"ת שוכן עד מרום וקדוש. ואפשר הנון רמוז בר"ת של נאוה. ומ"כ עוד טעם מרום וקדוש גי' שבת:

וכתוב (**תהילים ל"ג:א'**) **רננו צדיקים בה'** כי לעתיד ירננו הצדיקי' וישמחו בה' שהוא שלם. ולישרים בלבותם בגלו' להם נאוה תהל ואפשר שנאוה הוא ב' תיבות נא לשון בקשה שיהי' וה תהילה שלעתיד יאמרו השם ככתבו כדאי' שלה"י פרק אלו עוברין. או לשון בית כמו לביתך נאוה קודש הישרים נאוה בבהמ"ק יאמרו תהלה:

בפי ישרים תתהלל ראיתי בסידור על קלף וז"ל שמעתי כי יצחק יסדו בעקדה וחתם בו שמו ושם רבקה אשתו בר"ת ישרים צדיקי' חסידי' קדושים ורבקה באות שלישי תתברך וכו' עכ"ל ותמי' מלת' הא בשע' עקדה לא ידע שרבקה יהי' אשתו כי בו בפרק נולדה רבקה. ואולי ניצצה בו רוח הקודש. ואבודרהם כ' וז"ל וי"א כי החכם שחבר זה הי' שמו יצחק ושם אשתו רבקה ועשאו לכבוד יצחק אבינו ורבקה אמנו כדי להזכיר לנו זכותם עכ"ל אמנם מכל ספרי קדמונים משמע שמחברו הי' ר' שמעון. ולענ"ד הואיל שנשמת יצחק פרחה ממנו בשעת עקדה לג"ע וחזרה עם נשמה יתרה ובו בפרק נולדה רבקה לכך הזכיר' המאיר בנשמ' ולכך בכל השנה לא מזכירי' רבקה בר"ת רק ר"ה וי"כ לזכור זכות רבקה אמנו:

פסקה ה

ובמקהלות רבבות על שם במקהלות ברכו אלקי'. רבבו' עמך בית ישראל על שם שובה ה' רבבות אלפי ישראל ויש בו מ' תיבות כנגד מ' יום שנתנה בו התורה. ויש בו ט' מיני הודאו' ושבח כנגד ט' ספירות. ודוד בן ישי הוא מלכות כנודע:

פסקה ו

ישתבח כ' בסידור הקלף שלמה המלך מחברו וחתם שמו בר"ת "שמך "לעד "מלכנו "האל. וביום ראשון שישב על כסא שן מצופה זהב מופז וחשקו ישראל לדעת היאך המלך יעלה על כסאו והיו משבחים לו ואמרו למלך כזה ראוי לשבח שנתן לו הקב"ה לב לדעת חכמה לעשות כסא נאה כזה ושמע שלמה דבריה' ואמר להם וכי עלה על לבבכ' לעשו' לי שבח על תבנית כסא הזה. לא נאה לכם לעשות כן אלא שבחו וסודו לשמו של ממ"ה שהחכמה והגבורה שלו כדכתיב חכם לב ואמיץ כח ופתח ואמר ישתבח וכו' עכ"ל ויש בו ט"ו שבחים כנגד ט"ו שיר המעלו' וכנגד שם י"ה וכנגד ט"ו מעלו' בהגדה דפסח וכ' בזוהר תרומה מן שיר עד מלכות יש לחבר יחד שהוא כנגד י"ג מכילין דרחמי ולא לפסוק ביניהם והוא סוד י"ג נהיר דאפרסמון ע"ש. וסיום הברכה אל מלך וכו' הוא ט"ו תיבות כנגד ט"ו שבחים שאמר בישתבח. ומברכין בפה"ג:

כוס רביעית

פסקה א

סדר האמירה כך הוא לאחר חתימת ישתבח מברכין בפה"ג וברכה אחרונה. חסל סדר. אז רוב. כי לו נאה. לשנה הבאה. אדיר הוא. אחד מי. חד גדיא:

נרצה

חסל סידור פסח

פסקה ב

חסל סדור פסח. הערוך כ' שהוא לשון תרגו' על ויגמל הנע' ואיתחסלת. ובמהרי"ל כ' דמדרש הי' מנהגו לומ' אחר כל האגדה חסלת סידור פסח. לכך קבעו חרוזי' אלו מה שחיבר רבינו יוסף טוב עלם (פיוט לשבת הגדול כמנהג פולין) והוא ר"ת חזק לאחר חיתום שמו. והא דאומר חסל בלשון תרגום כדי שיבינו האורחים הבבלים דנגמר הסדר ומי שרוצה לילך ילך לדרכו. אמנם הרד"ק כ' דחס"ל הוא לה"ק מלשון יחסלנו הארבה כי נכרת ונגמר הדבר לכך נהגו לומר לגמר הפרשה חסלת. ונקט לשון חס"ל דהוא ר"ת חזק סלה לעד:

משפטו דהלכתו היינו הדינים והסדר. ומשפט כיצד ואימ' שיאכל. וחקתו היינו מה שאין לו טעם דצריך לאכול המצה במקו' אחד ולא בשתי מקומו' זכר לחוקת הפס' וכמ"ש בפסקא חכם מהו וכו' וכאשר שזכינו לסדר אותו זכר לפסח ונשלמה פרים שפתינו. כן נזכה לעשותו בפועל:

זך שוכן מעונה בעת הגלות וחרבן בהמ"ק שאמר הקב"ה אלכה אל מקומי הראשון **קומם** קהל מי מנה. כי בלעם דימה ישראל לעפר שאמר מי מנה עפר יעקב. אבל משה רבינו דימה אותם לכוכבים על כן אומר קומם קהל על רום המעלה:

קרב נהל נטעי כנה אפשר רמז על גלות עשרת שבטים שה' נטעי כנה שיהיו על מכונה ראשונה. או שאמ' קומם קרב נהל נגד כהן לוי ישראל:

פדוים לציון ברינה ר"ת גמט' יבק כידוע לי"ח:

ויהי בחצי הלילה

פסקה ג

אז רוב נסים הפלאת בלילה. באשר שהוא חיבר דרך שירה מתחיל בלשון אז כמו אז ישיר משה אז ידבר יהושיע וכדומה. ונקט נסים נפלאות כי יש לפעמים נס שהקב"ה יזדמן לו דבר בעת הצורך נס דרך הטבע. אבל אם הוא נס שלא כדרך הטבע אז נקרא נס נפלא. וזהו נסים הפלאת שלא כדרך הטבע בלילה שנמצאו שונאי ישראל חייבים אפי' בלילה דדרשו על ידין אומים במישרים שדן את ישראל ביום שעושין מצות ואו"ה בלילה בשעה שהן ישנים ולא עושין עבירו' אפ"ה דן לחובה את או"ה:

בראש אשמורה זה הלילה אתי' כמ"ד ריש ברכו' דארבע משמורות הוי לילה וא"כ בחצות הוא ראש של שני אשמורה וכבר כתבתי בפסקא מעשה בר"א דחלק ראשון מן הלילה נקרא ליל. וחלק שני נקרא לילה. וז"ש בראש אשמורות זה הלילה תחילת חלק ב' הנקרא לילה:

פסקה ד

גר צדק נצחתו כנחלק לו לילה. ואעפ"י שקיים אברהם אבינו כל התורה אפי' עירוב תבשילין והיאך עשה מלחמה בי"ט. וצ"ל כדי להציל נפשות מותר ואפשר לתת טעם הא דלא רצה ליקח מחוט עד שרוך הנעל ממלחמה זו אעפ"י שאמר הכתוב שלא יאמר אני העשרתי את אברם. הלא באמת דבר קטן הי' לו ליקח ועוד דהא מציל מגייסות הוא שלו דהוי הפקר. ובוודאי זה התירץ אני העשרתי הוא אמר רק לפני אנשי סדום. אבל טעמו של אברהם הי' כמו גבי ירחו שהחרים יהושיע את כל הביזה משום דהוא נעשה הכיבוש בשבת וס"ל מה היא קודש אף מעשיה קודש ואסור להנות ממעשה שבת כך

הי' סבר אברהם להחמיר הואיל ונעשה בי"ט אסור להנו' ממעשה יום טוב. לבד מאשר יאכלו הנערי' לגבי דידהו לא החמיר:

פסקה ה

דנת מלך גרר בחלום הלילה. מזה הקשה דודי הגאון מהראב ז"ל לפי דברי החולקי' על רבה תוספאה ואומרי' דאין אשה מתעברת י"ב חדשים. הלא יצחק נולד בפסח וא"כ למה צר הקב"ה קלסתר פנים דיצחק כאברהם מפני ליצני הדור שיהיו אומרים מאבימלך נתעברה שרה. הלוא מעשה דאבימלך הי' בפסח וא"כ יש י"ב חודש ובפרט אי נאמר דאותו שנה מעוברת הי' כדאי' בר"ה א"כ קשה לכ"ע. ואע"ג דאין מביאין ראי' מן אגדה דהא בגמ' דר"ה דף י"א מוכח דבאו המלאכים בחג הסכות וילדה בפסח. ואלו הפייט דאמר הסעיד נוצצים עוגות מצות וכו' ש"מ דס"ל דבאו בחג הפסח א"כ חולק על הגמ' שלנו והי' כמו שתי שנים בין מעשה דאבימלך עד לידת יצחק ולא שייך כלל דברי לצני הדור אפ"ה נראה גם זה ליישב. דבמדרש אית' מי מלל לאברהם הניקה בנים שרה מפני שליצני הדור היו אומרים שהוא אסופי מן השוק. והוציאה דדיה והניקה לכל הבנים הנמצאים שם. ויש להבין היאך יכולין לומר שהוא אסופי הלא יש לחקור אצל המיילדת ובני ביתה אם הי' שרה כורעת לילד וישבה על משבר והיתה יולדת. וצ"ל דליצני הדור היו אומרים שאינם מאמינים להם למיילדת ובני ביתה כי בצע כסף לקחו ומעתה נדחה הראי' אותו כת דליצני הדור היו אומרי' שמאבימלך נתעברה שרה וכבר ילדה יצחק ד' או ה' חדשי' מקודם פסח רק דשרה העלימה הלידה במתכוין כדי שלא יאמרו מאבימלך נתעברה שרה כי בי"ג חדשים אי אפשר להתעבר ונתנה שוחד לבני ביתה שלא לפרסם הדבר. לפיכך צר הקב"ה קלסתר פניו דיצחק כמו אברה'. והכל יאמרו אברה' הוליד את יצחק. הנה בגמ' דר"ה דף י"א יליף דבפסח נולד יצחק מקרא. ויש להביא עוד ראי' דהקב"ה גזר ארבע מאו' שנה על בניו של אברה' ובוודאי הי' במלואם. והנה התחלתן הי' משנולד יצחק. ויציאת מצרים הי' בפסח ואי שנים שלימות היו א"כ בוודאי בפסח נולד יצחק. וכן פרש"י בחומש פ' בא סי' י"ב פסוק מ"א בט"ו בניסן באו מלאכים אל אברהם לבשרו. בט"ו בניסן נולד יצחק בט"ו בניסן נגזרה גזרת בין הבתרים עכ"ל:

הפחדת ארמי באמש לילה. הוא לבן כדכתיב ויבא אלקים אל לבן הארמי בחלום הלילה והוא ליל שימורים. נמצא השיג ליעקב ביום א' דפסח דהא ויברח יעקב הי' ששה ימים קוד' פסח כדכתי' ויוגד ללבן ביום השלישי וכו' וירדוף אחריו דרך שבעת ימים ופרש"י כל אותן ג' ימים שהלך המגיד ללבן הלך יעקב ג"כ ג' ימים ובז' השיגו לפ"ז הי' בורח מלבן ביו' ח' לחודש ניסן והוא תחילה להקמת משכן וסוף ימי מלואים. אך הא פלא

בעיני א"כ היאך מסדר בחרוז הסמוך וישראל ישר לאל ויוכל לו לילה דהי' נמי בליל פסח וכ"כ הפיוט במערבית דליל שני. וא"כ צ"ל דמה שהאביק יעקב עם המלאך הי' בשנה שנית של ויברח יעקב ותמוה דהא בסוף פ"ק דמגילה דף י"ז תני' יצא מארם נהרים ובא לו לסוכות ועשה שם שמנה עשר חודש שנ' ויעקב נסע סכותה ויבן לו בית בימי חורף ולמקניהו עשה סוכות קיץ. ובבית אל עשה ששה חדשים והקריב זבחים לאלקי אביו וכל נסיעתו ששהה בדרך לא הי' רק שתי שני' הרי דמוכח דלא הי' זמן מרובה בין יציאתו מבית לבן להאבקו עם המלאך. ודוחק לומר דבאותו יום שפירש מלבן שלח מיד מלאכים לעשו ובו בלילה האביק המלאך עמו וקרא ליל שמורים הואיל שעשה יעקב שני ימים פסח מפני שהי' בח"ל ולכך קורא גם ליל שני ליל שמורים. אמנם מה מאוד קשה הדבר לומר שכל כך הי' עשו והר שעיר סמוך להם. ותו ק' דהא כתיב וישכם לבן בבוקר וא"כ הי' בליל שני יעקב ולבן יחדיו וצ"ע:

פסקה ו

וישראל ישר לאל ויוכל לילה. ונר' דרמז לו המלאך לפי מה דאי' בזוהר דשס"ה גידין הם כנגד ששה ימים דשנה וגיד הנשה הוא כנגד תשעה באב. ולפי סימן דא"ת ב"ש כמו שחל ליל א' דפסח חל ליל ט"ב ורמז המלאך וירא כי לא יכול לו מפני שהוא ליל שמורים ויגע בכף ירכו דהוא גיד הנשה שהוא לעומת ליל פסח. והיינו ליל ט"ב:

פסקה ז

זרע בכורי פתרוס. דהיינו מצרים כדכתיב ומצרים ילד את לודים ואת פתרוסים. ונקט זרע להורות אפי' מעוברות הפילו ילדיהן הבכורים או דמרמז אפילו בכור מאב דאינו רק זרעו נמי הוכו. דכתיב וה' הכה כל בכור כל לרבות הכל מין בכור:

חילם לא מצאו בקומם בלילה. היינו ממונם. או די"ל חילם וכחם דהיינו ע"ז שלהם כדכתיב ובכל אלקי מצרים עשה שפטים מלשון תאזרני חיל למלחמה. או דהוא לשון אנשי חיל כמ"ש בשם המדרש דבכורי' הרגו באבותיהם ששים ריבוי והם היו אנשי גבורי חיל. וכשיצאו ישראל ממצרים לא מצאו אותם אנשי חיל:

טיסת נגיד חרישת סלית בכוכבי לילה כצ"ל בכוכבי. כדכתיב בסיסרא מן השמים נלחמו הכוכבים ממסילותם. טיסת לשון מעופף שהי' ממהר כאשר ידאה הנשר סיסרא שהוא נגיד ושר צבא של מלך היושב בחרושת גוים הי' בליל השמורי' לא מצינו בקרא דהא מלחמ' וכיבוש סיסרא בלילה. ואי משום כוכבי' דאפשר דגם ביום נעשה זה דהא שטח רקיע הוא מלא כוכבים ועומדים גם ביום רק שאין נראין מפני אור היום והראי' בליקו המה כוכבים נראין ביום. וגם יש לפרש כוכבים ממסילותם כי היו מכשפים והורידו השפעת מזלות שלהם וכוכביהם להיות מתגברים על ישראל ורשי' פי' במ"ק

גבי אורו מרוז אמרי לי' שהוא כוכבא דהיינו מזל של סיסרא. ואי' במדרש שהי' באים עם סיסרא ארבעים אלף ראשי גייסות וכל אחד הי' מאה אלף. ובן ל' שנים הי' וכבש כל העולם בכחו ולא הי' כרך שלא הי' מפיל חומה בקולו ואפי' חי' שבשדה כיון שהי' נותן עלי' קולו לא הי' זזה ממקומה אמרו כשהי' יורד לרחוץ בנחל קישון הי' עולה בזקנו כמה מאכל לבני אדם דגים. וט' מאות סוסים במרכבתו ובחזירתו לא הי' אחד מהם חוזר בשלום עכ"ל וא"כ לכל אלו חיילות היו מזלות הרבה והיו עמו ל"א מלכים שעזרו בתנם (מדרש ילקוט דף י' ע"א) ולא יש רמז כלל דהי' בלילה. ואח"כ ראיתי בילקוט דאסתר דף קע"ג ע"ג בליל פסח הי' מלחמ' סיסרא דכתיב הכוכבים ממסלותם. אך הא קשי' דאי' במדרש ילקוט דף ט' ע"ג בשעה שאתה עושה לנו ניסים ביום אנו אומרי' שירה ביום דכתיב ותשר דבורה וכו' ביום ההוא לאמר ובשעה שאתה עושה ניסים בלילה אנו אומרים שירה לפניך בלילה דכתיב השיר יהי' לכם כליל התקדש חג עכ"ל הרי דהי' ביום. ואפשר דכוכבים ממסלותם נלחמו בלילה. אבל ביום שלאחריו הא הרדיפה וכבישה של ישראל על סיסרא ועוזריו והיתה השירה על גמר המלחמה:

פסקה ח

יעץ מחרף לנופף אווי הובשת פגריו בלילה. הוא סנחרב כדאי' בילקוט מלכי' דף ל"ז ע"ג הציץ רבשקה על החומה ושמע שהיו קורין את ההלל ואמר לסנחרב חזור לאחוריך כי ניסים נעשה להם בזה והי' סנחרב מבזה את הדבר שנ' ינופף ידו על הר בת ציון עכ"ל וזהו לנופף אווי לשון תאוה מרוב תאותו לכבוש הי' מנופף. ולכך הובשת פגריו לשון יבש שריפת נשמה וגוף קיים ונתייבשו כל לחלוחית שבהם ונלע"ד דנעשה נס זה בליל שימורים משום דאי' בסנהדרין דף צ"ד בקש הקב"ה לעשו' חזקיהו משיח וסנחרב גוג מגוג רק הואיל שלא אמר שירה נענש. וכן אית' שם דף צ"ה ע"ב בא עליהם סנחרב במ"ה אלף איש בני מלכים יושבים בקרנות של זהב ועמהן שגלונות וזונות וה' אלף גיבורי לבושי שריון (שריון קליפה) ובששים אלף אחזי חרב רצים לפניו והשאר פרשים וכן באו על אברהם וכן עתידין לבא עם גוג ומגוג ע"ש לכך נעשה אלו ניסים בליל שמורים להורות שכן יהי' סימן לבניו שנעשה להם נס בליל זה במשיח וגוג ומגוג:

כרע בל ומצבו באישון לילה. ע"ש פסוק בישעי' סי' מ"ו כרע בל קרס נבו. קאי על חזיון חלום הראשון ולא ידעתי שום רמז מזה בקרא ובמדרש. לכך נר' לפרש דקאי על הפכת בבל שחרבה בבל מאלי' מן השמים כמ"ש ישעי' י"ג והיתה בבל צבי ממלכות תפארת גאון כשדים כמהפכת אלהים את סדום ואת עמורה ופרש"י שתי פרעניות באו לה בשתי שנים דריוש הרג בלשצר ומלך שנה. ובשנה שני' נהפכה כמהפכת סדום. וכיון דבשנה

שנהרג בלשצר הי' בליל פסח. א"כ מה שנהפכה בשנה שני' היה בליל פסח. דוודאי שנה תמימה הי'. והא דלא אמר מתחילה משתכר וכו' הלא מקדם בזמן הי'. לזה י"ל הואיל דבבל עיר המלוכה עם ע"ז שלה הי' קודם בלשצר בעולם לכך הקדימו בחרוזה: **לאיש חמודות נגלה רז חזות לילה**. דהיינו מה שראה בחלום בשנת חדה לבל שאצר דניאל (ז') אבל המפרשים פירשו דקאי על שנגלה לדניאל חזיון החלו' ופשרי' דנבוכדנצר וזה הי' בליל שימורים ואם קבלה נקבל וכ"ה במערבית דליל ב' דפסח:

פסקה ט

משתכר בכלי קודש נהרג בו בליל' הוא בלשצר. נושע מבור אריו' פותר בעיתותי לילה הוא דניאל שקרא מה שכת' פס יד מנא מנא תקיל ופרסין. אע"ג שפותר הי' קודם שנהרג וה"ל להקדימו חרוז זה. אפ"ה משתכר הי' קודם שנ' פס יד:

שנאה נטר אנגי וכתב ספרים בלילה משמע דהי' הגזרה בליל שמורים ובו כ' ספרים וזה תמוהו דכל הגזרה לא הי' רק מי"ג אדר עד ט"ז בניסן שנתלה המן ונכת' בי"ג בניסן כדכתי' ויקראו סופרי המלך בחוד' הראשון בי"ג בו ויכתב ככל אשר צוה המן וכו' ואולי לא נגמרו הכתבים עד ליל שמורים. ויותר נר' כי בליל י"ד דניסן כאשר בא המן לביתו וסיפר כבוד עשרו וכו' וכל זה איננו שוה לי וכו' ותאמר לו זרש וכו' יעשו עץ גבוה וכו' ובבוקר אמור למלך ויתלו את מרדכי עליו. וייטב הדבר לפני המן. ואפש' שכתב ספרים לשלוח בבוקר לכל הנמצאים בשושן שיבאו לראות בתליות מרדכי וזהו שנאה נער האגגי על מרדכי וכתב ספרים בלילה לראות היאך נתלה מרדכי אבל באמת לו הכין:

פסקה י

עוררת נצחך עליו בנדד שנת לילה כדאית' בילקוט דף קע"ג ע"ג א"ר חמא כל בעלי שינה לא טעמו שינה כל אותה לילה ע"ש באריכות:

פורה תדרוך לשומר מה מלילה עש"ה ישעי' (ס"ב) פורה דרכתי לבד דהיינו מלכות הרביעי שומר וכו' עש"ה ישעי' (כ"א) משא דומה אלי קורא משעיר שומר מה מלילה שומר מה מליל (ופרש"י שומר ישראל מה תהא מן הלילה והחשכה) אמר שומר אתא בוקר וגם לילה אם תבעיון בעיו שבו אתיו. ונר' לפרש כי מלכות אדום נקרא דומה מלשון וידום אהרן או מלשון תקנה דום ה' והתחולל לו. באשר שקץ הפלאות הוא נדמה ממנו ולא נגלה משא"כ קץ מצרים וקץ בבל. וקאמר דומה אלי מה שהוא בדוממת ממני אלי קורא משעיר. ר"ל מחמת שעיר שומר ישראל מה תהא עלינו בשביל הגלות הדומה ללילה. שומר מה מליל. ר"ל מה שהבטחתנו לגאול בליל שמורים. או כפי מ"ש למעלה דחצי לילה ראשונה נקרא ליל. וחלק שני נקרא לילה וזהו שאמ' שומר מה מלילה שעדיין צריכין להיות בגלות ושומר מה מליל מגלות שעבר. כלו' אימת הוא החצי מגלות. על זה

בא התשובה אתא בוקר כלו' הגאולה ע"י משיח בן יוסף וגם לילה ר"ל שיבא מלחמות גוג מגוג שאז יהי' צרה גדולה לישראל אשר לא נהיתה בגוי מעול' אמנם אם תבעיון בעיו אם תבקשו שלא יהי' עוד לילה לאחר ביאת משיח בן יוסף אז שובו ואתיו כמו דאמרינן בעירובין דף מ"א שיכול לבא משיח בן יוסף לב"ד הגדול ויום שלאחריו משיח בן דוד. וז"ש פורה תדרוך דהיינו אדו' לשומר מה ר"ל מ"ה ימים מלילה לאחר ביאת משיח בן יוסף וכמ"ש למעלה. ועיין בת"ח בסנהדרין דף צ"ג פי' אחר:

צרח כשומר ושח אתא בקר וגם לילה כלו' זעק וצעק כראוי לשומר עמו ישראל לעד אתא בוקר שיבא גאולה ע"י מב"י וגם לילה שהוא חבלי משיח:

פסקה יא

קרב יום אשר הוא לא יום ולא לילה. עש"ה זכרי' (י"ד) והי' יום אחד הוא יודע לה' לא יום ולא לילה והי' לעת ערב יהי' אור ופרש"י לא אור נוגה כאור עוה"ב ולא לילה ולא עת צרה כצרת שיעבוד מלכיות שמקדם שימות משיחנו יהי' ואין בהם שיעבוד. והי' לעת ערב קודם שיגמור אלף שנים יהי' אור הנוגה וכל טוב האמור על ישראל עכ"ל:

רם הודע כי לך יום אף לך לילה עש"ה תהילים (ע"ד) כלו' לעתיד יודו העמים שגאל ישראל עמו. וגם יודו שאפי' בגלות הדומה ללילה נחלתו לא עזב ועמו אנכי בצרה שהשכינה ג"כ הי' בגלו' כדכתי' למענכ' שולחתי בבלה והיינו אף לך לילה:

שומרים הפקד לעירך כל היום וכל הלילה. עש"ה (ישעיהו ס"ב:ו') על חומותיך ירושלים הפקדתי שומרים כל היום וכל הלילה. ודרשו רז"ל מלאכים ממש יהיו שומרים על חומת ירושלים:

תאיר כאור יום חשכת לילה. שנ' וחפרה הלבנה ובושה חמה. כי לעתיד יאר הקב"ה באור הגנוז לצדיקים משמת ימי בראשית:

[וראיתי להדפיסים כאן:] במערבית דליל ב' דפסח מביא עוד שלשה דברים שנעשו בליל שמורים. בשמות רבה פט"ו ר"ח ניסן הוא חודש גאולה ובו עתידין לגאול וכו' ובו נולד יצחק ובו נעקד ובו קיבל יעקב הברכות ע"ש משמע העקידה הי' בפסח. אמנם מצינו מדרש דהעקידה הי' בר"ה ואפשר דפליגי אם נברא העולם בניסן או בתשרי בפלוגת' דר"א ור"י:

ראיתי במדרש רבה בס' במדבר פרשה כ'. ויבא אלקים אל בלעם לילה זש"ה ליל שמורים הוא לה'. כל הניסים שנעשו לישראל ופרע להם מן הרשעי' הי' בלילה הזה (כצ"ל) ויבא אלקים אל לבן הארמי בחלום הלילה. ויבא אלקים אל אבימלך בחלום הלילה. ויהי בחצי הלילה. וכתיב ויהי ענן וחושך ויאר את הלילה. ויחלק עליהם הלילה. וכן

כולם עכ"ל מדברי המדרש משמע דאמירת אלקים אל בלעם היה בליל שמורים. דהא כל הני פסוקים שמביא הי' בליל שמורים כמבואר בפיוט. (אך קשה מהאי קרא ויהי ענן וחשך ויאר את הלילה. דלא הי' בליל שמורים רק בז' של פסח. ואולי הואיל שהי' בלילי פסחים והתחל' הגאולה הי' בליל שמורי') ולפי משמעות מדרש הנ"ל הי' זה הענין ויחל העם לזנות בשיטי' בזמן ספירת העומר וגרם שנפלו כ"ד אלף מישראל כי זה הי' סמוך לקללת בלעם הרשע. וה' יודע אם לא היו אותן כ"ד אלפים תלמידי ר"ע שמתו בזמן ההוא. גלגולים אותן כ"ד אלף של דור דעה. ולכך גזרו רז"ל שלא לישא נשים בימי הספירה כדי לתקן את הזנות שעברו בימים ההם בזמן הזה (ועיין מ"ש לקמן בפסקי י"ב מי יודע) והוא רחום יכפר:

ונלע"ד דלאחר פיוט אז רוב. יאמר ט"ו שיר המעלות והללוי' ואח"כ מיד יאמר כי לו נאה והטעם דאי' בפסחי' דף קי"ח דר' יוחנן ס"ל דיאמ' ט"ו שיר המעלות עם הלל הגדול על כוס רביעי (וכן תקנו ט"ו מעלו' שאר'ע כנגד ט"ו שיר המעלות כמ"ש למעלה) ונהי דלא קיי"ל כר' יוחנן אפ"ה ראוי לאומרן בלא כוס וקודמן לשאר פיוטי' וגם מחובר לאחר שסיים הללוי' לומר כי לו נאה וכו':

ויש לתת טעם לדברי ר' יוחנן שיאמר ט"ו שיר המעלות עפ"י מה דאי' ברבה בראשית פרשה ס"ח ופ' ע"ד וישכב במקו' ההוא ר' נחמי' אמר כאן שכב אבל כל שני' שהי' בבי' לבן לא שכב. ומה הי' אומר ריב"ל אמר ט"ו שיר המעלו' שבספר תילים ע"ש (ובנפוצות יהודה דרוש ב' דף ח') והנה בליל פסחים אומרים צא ולמד מה בקש לבן הארמי וכו' וכן הפחדת ארמי באמש לילה לכן אומרים תפילת יעקב אבינו שהי' מתפלל בבית לבן וניצל מידו. ונראה דאמר ט"ו מעלות הללו כנגד שלשה אבות וכנגד י"ב שבטים שעתיד לצאת ממנו והמעיין יפרש כל מזמור אחת לאחת לפי ענינו: שיר המעלות והללוי' נדפס בסוף האגדה:

זבח פסח

פסקה ב

ואמרתם זבח פסח כבר דרשה בזה ר"ג דחייב לומר ג' דברים בלשון אמירה. והפייטן אמר בלשון צחות ואמרתם אמירה זו במקום זבח ר"ל זבחי תודה על הנסים שנעשו בימי פסח. באומץ גבורתך הפלאת ר"ל גבורות נפלאות שלא כדרך הטבע קודם יציאת מצרים ובשעת י"מ וכן לאחריו ומה שיהי' לעתיד:

בראש כל מועדות נשאת פסח כי המצוה שצוה הקב"ה במועדו' בראשונה הי' פסח וכמ"ש רש"י דראוי הי' התורה להתחיל מחודש הזה לכם. ולדעת ר"ש לענין בל תאחר

בעי כסדרן וחג המצו' תחילה. וגם לאידך מ"ד בכל פע' שמזכי' המועדו' בתורה לעול' כתי' חג המצו' בראשונה:

גלית לאזרחי חצות ליל פסח כמ"ש לעיל כשרדף אחרי המלכי' דכתיב ויחלק עליה'. או דמאמר ברית בין הבתרים הי' בליל שמורים (בי"ר דף פ"ח ע"ב בשם תרגום ובמערבית בליל א' דפסח. ובילקוט דאסתר דף קע"ג ע"ג בליל פסח נגלה הקב"ה לאברה' ויוצא אותו החוצה) ובזה נר' הא דכתיב בסוף פ' בא ומושב בני ישראל כו' הי' ארבע מאות ושלשים שנה. דהיינו מלידת יצחק עד ירידי' אבותינו למצרים קץ שנה. ורד"ו שנים היו בשעבוד. ושלשים שנה מברי' בין הבתרים. וכיון שקיבל עליו אברהם הגזרה ועבדום ועינו אות' וכו' נחשב לשיעבוד. כמו דמצינו בקבל' תענית דקבלה נחשב כמו תענית ודרשו רז"ל דיליף מדניאל שא"ל המלאך מיום שנתת לבך להתענות איש חמודות אתה. שוב ראיתי בסדר עולם רבה פ"א וז"ל אברהם אבינו הי' בשעה שנדבר עמו בברית בין הבתרים בן שבעים שנה שנ' ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה וגומר. עכ"ל:

פסקה ג

דלתיו דפקת כחום היו' בפסח וזה הי' יום שלישי למילתו כמ"ש רש"י וא"כ הי' נימול בי"ג לניסן. וקשה לפמ"ש התשב"ץ והביאו הש"ך סוף הלכות מילה דמילה שלא בזמנו אסור לימול ביום חמשי וששי כדי שלא לחלל שבת ברפואתו. וא"כ שני ימים לפני י"ט נמי אסור א"כ היאך מל עצמו קודם י"ט הלא קיים אברהם אבינו כל התורה אפי' ערוב תבשילין. וביותר קשה לפמ"ש תוס' בר"ה דף י"א ע"א בשם פר"א דביום כיפור נימול אברהם אבינו. וי"ל ניהי דקיים אברהם כל התורה אפ"ה לא נחשבים כל מצות תורה רק כמו מצות דרבנן דהא לא נצטוה. אמנם על המילה נצטוה מן הקב"ה וזה חשיב כמצות דאורי'. ואתי דאוריי' ודחי דרבנן:

הסעיד נוצצים עוגו' מצות בפסח. ואפש' דרמז כמ"ד כמלאכי' נדמו לו א"כ לפי הפייטן הי' זה בט"ו בניסן. וגם לידת יצחק הי' בט"ו בניסן דהא שרטו להם סריטה בכותל למועד כעת חי' ולשרה בן ועיין בתוס' דר"ה דף י"א ד"ה שנולדו אמנ' בב"ר פ' מ"ח אי' לושי ועשי עוגו' הדא אמרה בפרוס פסח הי' ע"ש משמע אמצע פסח הי' וצ"ל מדרשו' חלוקו': **ואל הבקר רץ זכר לשור ערך פסח**. מפרשים עש"ה (דברים ט"ז:ב') וזבחת פסח וגו' צאן ובקר מלמד שחגיגה באה עם פסח עכ"ל וזה ניחא לרב בפסחי' דף ע'. אבל בגמ' שם מפרש בקר על חגיג' ט"ו וכן נר' מדברי הפייט דהא חגיג' י"ד נאכל בלילה. ואם נשאר אוכלין ביום לרבנן דפליגי על בן תימא נאכל ביום ט"ו אבל השחיטה דחגיגה הי' בע"פ.

ויותר נר' שאנו קורין בתורה בפסח שור או כשב וכו' לזכ' לשור שרץ אברה' זכר לשור זה ערך פסח כלו' לערך זה אנו קורין בתורה שור:

פסקה ד

זועמו סדומים ולוהטו באש פסח. הנה במערבית דליל ב' יסד רבי' מאיר ל"ש זדים רידוי שפך שלח ידו הפך בלילי חג פסח משמע דהפיכת סדום הי' בליל שמורים. ולפי הפייטן הי' ביאת מלאכים ביום ט"ו בניסן. והפיכת סדום הי' ביום שלאחריו. ודוחק לומר כיון דנמסר השליחות בידם הוי כאלו כבר נעשה המעשה. ויותר נר' דליל שימורים לאו דווקא רק בלילי פסחים ר"ל בשאר לילי דפסח:

חלץ לוט מהם ומצות אפה בקץ פסח. ולא ידעתי מהו בקץ פסח דאי פירושו בסוף פסח זה אי אפשר דהא ביום ט"ו לערב באו המלאכים אל סדום ולמחרתו נהפך סדום. ונר' דר"ל בקץ י"ט ראשון של פסח אפה מצות עש"ה ויעש להם משתה ומצות אפה ויאכלו ובב"ר פרשה נ' כ' שרדה סדום בי"ו בניסן ונכון:

טאטאת אדמת מוף יניף בעברך בפסח לשון כיבד עש"ה וטאטאתי במטאטא השמד עיין ר"ה דף כ"ה. קאי על כל אלהי מצרים שנתקלקלו כל אלהותם דכתיב גם באלהי מצרים אעשה שפטים מוף ונוף כן נקרא ארץ מצרים:

פסקה ה

יה ראש כל און מחצת בליל שימור פסח. מרמז לעשרה מיני בכור שנהרגו במצרים ואמר לשון מחצת שאין הקב"ה הרג בעצמו הבכורים רק עש"ה ועבר ה' לנגוף בארץ בנגיפה בעלמא ומלאכי הרעים הרגו אחריו כמ"ש לעיל בפסקא לא ע"י מלאך:

כביר על בן בכור פסחת בדם פסח. ישראל נקרא בכור עש"ה בני בכורי ישראל ונצולו בדם פסח הנתון על המזוזות ומשקוף ופסחת לשון חמל ודלג ובמכילת' הרי שהי' מצרי בבית ישראל שומע ניצל בגינו ת"ל ופסחת עליכם אני חס ואין אני חס על מצרי' הרי שהי' ישראל בבית מצרי שומע אני ילקה בגינו ת"ל ולא יהי' בכם נגף בכם אינו הווה אבל במצרים הווה עכ"ל:

לבלתי תת משחי' לבא בפתחי בפסח עש"ה ופסח ה' על הפתח ולא יתן משחית לבא אל בתיכם לנגוף וכמו שדרשו בב"ק דף ס' ע"א ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר מכאן מכיון שניתן רשות למשחית שוב אינו מבחין בין טוב לרע עכ"ל וקשה א"כ מצרי בבית ישראל. או ישראל בבית מצרי מי הרגם כמ"ש לעיל ואולי י"ל כיון דהנגיפה הי' ע"י הקב"ה בעצמו. רק המשחית הי' הורג. א"כ באמת דאותו מצרי בבית ישראל או ישראל בבית מצרי לא נהרגו ע"י משחית רק היו נגופים עד אור הבוקר:

פסקה ו

מסוגרת סוגרה בעיתו' פסח. הוא יריחו כי ממחרת הפסח אכלו מעבור הארץ דהיינו ט"ז בניסן. וביום י"ז התחילו להקיפו ז' ימים ונפל חומת יריחו בכ"ג בניסן וכל ימי פסח יריחו מסוגרת מבפנים וסוגרה מבחוץ ואית' במדרש דנכבש יריחו ביום השבת. וא"כ הי' ז' באדר חל ביום רביעי בשבת צא וחשוב למפרע וק' הא משה רבינו דמת בז' באדר הי' בשבת ועיין בתוס' דמנחות פרק התכלת ויש ליישב:

נשמדה מדין בצליל שעורי עומר בפסח זהו חלום מדין כמ"ש בשופטים ז'. הנה במערבית ליל ב' דפסח ז"ל ל"ש סיע צדק נעורי'. צליל לחם שעורי' בלילי חג הפסח משמע דהי' זה בליל שמורי' וקשה דהא אי' במדרש וכ"כ רש"י (בשופט' ס"ו פ' י"ג) שאמ' גדעון איה כל נפלאותיו אשר ספרו לנו אבותינו פסח הי' אמר לו אמש הקרני אבא את הלל וכו' והמעשה דצליל עומר הי' כמה ימים לאחריו והיאך יכול להיות צליל עומר בליל שימורי'. לכך נר' דהי' המעשה דצליל עומר בסוף יום שביעי של פסח וליל שמורים לאו דווקא רק בלילי פסחים עיקר רק דכל ניסים קרי לי' ליל שמורים:

שורפו משמני פול ולוד ביקד יקוד פסח. עש"ה ישעי' (יוד) במשמניו רזון ותחת כבודו יקד יקוד כיקוד אש ר"ל במשמניו נעשה הון כי נתייבשו הבשר והעצמות תחת כבודו אלו הבגדים יקד יקוד כיקוד אש שריפת נשמה וגוף קיים כדי שיוכלו ישראל ליקח בגדיהם:

פסקה ז

עוד היום בנוב לעמוד עד גיעה עוגת פסח עש"ה ישעי' עוד היום בנוב לעמוד כדאי' בחלק דף צ"ה שהי' נוב עשרה ימים מירושלים ובא בחד יום וכשראה ירושלים הניף בידו ובזהו. ואמר קרתי זעירתי למחר אכבשינהו ויצא מלאך ה' והרגם בליל המקדש חג:

פס יד נתנה לקעקע צול בפסח במעשה דבלשצר דניאל (ה') בי' בשעת' נפקין אצבעין די יד אינש וכתבן. לקעקע לעקר צול זה בבל דכתיב בישעי' (מ"ד) האומר לצולה חרבי מפני שבבל עמוקה מכל:

צפה הצפית ערוך השולחן בפסח. עש"ה ישעי' (כ"א) ערוך השולחן צפה הצפית הצפית הוא המנורה כי בי' בלילה קטיל בלשצר ודריוש מדאי קיבל מלכותי' ומפרש צפה האיר המנורה כי לקבל נברשת' כתבה פס יד. ולמה מפני ערוך השולחן שהי' משתכר בכלי קודש בפסח:

פסקה ח

קהל כנסה המזה לשלש צום בפסח. עפ"י הגמ' דמגילה דף ט"ו ויעבור מרדכי רב אמר שהעביר יום טוב ראשון של פסח בתענית ופרש"י בי"ג בניסן נכתבו האגרת ונתנו הדת

בשדשן וי"ד וט"ו התענו ובי"ו נתלה המן לערב עכ"ל. וצ"ע דהא כתי' ויהי ביו' השלישי ותלבש אסתר מלכות ר"ל ביום השלישי לתעני' וכו' ובקשה מהמלך שיבא הוא והמן אל המשתה למחר וכו' וסיפר המן כבודו שהוא נקרא למחר עם המלך למשתה אסתר וכו' וזרש נתנה עצה לעשות עץ גבוה חמשי' אמה ובבוקר אמור למלך לתלו' עליו וכו' ובלילה ההוא נדדה שנת המלך. וצ"ל דנדדה שנת המלך הי' בליל י"ו של ניסן כי ביום ט"ו הי' שרוי בתענית. וקשה הא אי' במדרש ובתרגום בלילה ההוא נדדה הי' בליל שימורים בליל ט"ו. וצ"ל דמדרש' חלוקות הן ומה מאוד תמי' לי דאנו אומרים בליל ראשון עוררת נצחך עליו בנדוד שנת לילה הרי דס"ל דהי' נדד שנת לילה בליל ט"ו. וא"כ צ"ל דיו' שלישי לתעני' הי' בערב פסח. וא"כ היאך אנו אומרי' בליל שני לשלש צום בפסח הא כבר נשלמו הצומות בערב פסח וסותרי' דברינו זה את זה ועיין בתוס' דר"ה דף כ"ז שהקשו כמו כן על מ"ד בתשרי נברא העול'. וראיתי במהרש"א בח"א דכ' וז"ל וצ"ל דאין מוקדם ומאוחר דזה המעשה דבלילה ההוא נדדה שהי' בליל ט"ו הי' קודם מעשה ותלבש אסתר שהי' ביום ט"ו ע"ש ולא זכיתי להבין דבריו דמקרא מלא דיבר הכתוב שבא המן באותו לילה לתלות למרדכי אשר הכין לו עפ"י עצת זרש אשתו וכבר סיפר לזרש וגם למחר אני קרוא לה עם המלך. ודע דאם נאמר דבליל שמורי' נדדה שנת וכו' צ"ל דמה דכתיב ויהי ביום השלישי כי מעשה דהמן ואחשורוש הי' ביום י"ב ניסן ובו ביום כבר נודע הדבר למרדכי והודיע מרדכי לאסתר והתחיל להתענות ג' ימים מן יום י"ג י"ד ט"ו וביום י"ג נקראו סופרי המלך. ושפיר הוי יום שלישי למכירה בערב פסח. ואפשר לומר דאסתר התחילה להתענות ביום י"ב לעת ערב וא"כ נשלמו הג' ימים דתענית ביום ראשון של פסח. אבל מרדכי גזר על כל יהודים לישב ג' ימים הי' ביום י"ג כשנקראו סופרי מלך והתענו יום י"ד ט"ו ט"ז וכ"כ רש"י בגמ' וישב מרדכי לשקו ולתענתו ופרש"י יו' שלישי לתעניתו שהי' התחיל להמענו' ביום י"ד ומה שקרא המקרא ליו' אתמול ויהי ביום הג' ותלבש אסתר מלכות יום ג' לשלוח הרצים עכ"ל וכן הילקוט סי' תתרנ"ו כ' דגזר להתענות יום י"ד ט"ו ט"ז. וא"כ קשי' דברינו מתנגדים בשני לילות. אמנם הנלע"ד דבאמת בימי כורש הראשון עלו חגי זכרי' מלאכי וזרובבל לא"י. והם היו קובעין ומעברין החודש ולא הגיעו שלוחים ב"ד לשושן והיו עושין שני י"ט מספק. וא"כ בלילה ההוא נדדה היה בליל ט"ז ספק ט"ו וקרי לי' שפיר ליל שמורים כמו שפסק בש"ע דגם ליל שני נקראו ל"ש ולא צריך לקרות ק"ש וא"כ לענין עומר הוי ט"ז ואפ"ה נקרא ל"ש כמו שאנו עושין ומיושב קושי' מהרש"א והוא נכון:

ראש מבית רשע מחצת בעץ חמשים בפסח. כמו שדרשו המן מן התורה מנין דכתיב המן העץ וכו' וכ' רוקח כמו שיש ע' פסוקים מן בראשית עד המן העץ כך יש ע' פסוקי' מן ויתלו שניהם על עץ עד ויתלו המן וכו' וכן מאגרת המן עד אגרת מרדכי ע' ימים ע"ש בסי' רל"ו. והכוונה ראש מבית רשע דהיינו מבית עשו כי הוא ביקש לעקור הכל והשיב גמולו בראשו ותלו אותו ואת בניו על העץ:

שתי אלה רגע תביא לעוצית בפסח. עש"ה ישעי' (מ"ז) שתי אלה רגע ביום אחד ושם נאמר על בבל שהי' נהפך בל"ש כמ"ש למעלה. אבל כאן מפרש לעוצית דהיא ארץ עוץ שכ' רש"י באיוב דא קונסטאנטינא רבתי' ור"ל כמו ששמר רגע חצות לי"מ כן יהי' רגע חצות לילה בגאולה העתידה בליל זה וזהו כוונת במערבית ליל א' כגיבור על אדום חצה. והא דאמר שתי אלה רגע דמשה אמר כחצות כדאי' בריש ברכות דהי' מסופק אם יהי' רגע סוף חצו' ליל' ראשון או יהי' הרגע דתחילת חלק שני מחצות לכך אמר כחצות וזהו כוונת הפייט שתי אלה רגע ר"ל דגם הוא מסופק ור"ל כחצות דהוא אמצע לשתי רגע:

תעוז ידך ותרום ימינך כליל התקדש פסח. כי יד על כס יה ויהי' השם שלם וזהו תעוז ידך. ותרום ימינך דכתיב ימינך ה' נאדרי בכח ויאמרו שירה והלל כליל התקדש פסח או די"ל דימין רמז לתחית מתים כדכתיב בדניאל ותעמוד לגורלך לקץ הימין:

אדיר במלוכה

פסקה ב

כי לו נאה כי לו יאה. פיוט זה הוא על דרך זה אלי ואנוהו. ועד"ה (ירמי' י') כי לו יאתה המלוכה השל"ה בש"ש כ' יאה לשון רך כמו עיני לאה רכות תרגומו יאיין. אמנם רד"ק בשורש יאתה כי לך יאתה המלוכה כאלו נתרצתה במלוכה ע"ש וא"כ לו יאה כאלו אומר לו הרצון במלוכה. והא דאמר בלשון נסתר לו ואח"כ אמר לשון נוכח משום דעכשיו בזמן הגלות השכינה כי' נסתרת מאתנו. אבל בגדודיו שהם אצל השכינה גלוי' אומרי' לשון נוכח. ושל"ה כתב כי לו הוא כנגד ל"ו כתיבו' החכמה שבו ברא העול'. והנה אומר אדיר במלוכה בחור כהלכה גדודיו יאמרו לו אפשר שמיוסד כנגד ה' מלך ה' מלך ה' ימלוך ולכן לעתיד שהשכינה נגלה לנו אזי יאמרו בלשון נוכח לך ולך וכו' ונקט ז' פעמי' לשון לך כי שבע אלפי שנין הוי עלמא כי אלף השביעי הוא יום שכולו שבת ומנוחה לחי העולמי' וישמח בצדיקיו. וע"ד פשוט אפשר דהיו נוהגין לומר הפסוקי' בכל חרוז וחרוז לך ולך. תהילים (ס"ה) לך דומי' תהילה אלקים בציון ולך ישולם נדר. לך כי לך (ד"ה א' כ"ט) לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד כי כל בשמים ובארץ ועש"ה תהילי' (פ"ט) לך זרוע עם גבורה לך אף לך עש"ה תהילים (ע"ד) לך יום אף לך לילה

או עש"ה תהילי' פ"ט לך שמי' אף לך ארץ. ומסיים עוד לך ה' הממלכה והמתנשא לכל לראש (ד"ה א' כ"ט) והמחבר דילג הפסוקים ולקח דרך הקצר בצח הלשון. או דנאמר כי חג המצות הוא בבינה בסוד יובל החרות לכך לך גמ' חמשי' שערי בינה ואמר ז"פ לך משום השפעת ז' ספירת הבנין. או די"ל לך ולך נגד קו ימין. לכך כי לך נגד קו אמצעי ובו נכלל יסוד עד"ה לך ה' הגדולה וכו' כי כל וכו'. לך אף לך קו שמאל בו האף לך ה' הממלוכה הוא מלכות כנודע. אמנם יש לפרש פיוט זה בדרך פשוט בלילה זו. **אדיר** במלוכה היינו בי"מ **בחור** כהלכה שהי' הקב"ה מראה עצמו על הים כבחור **גדודיו** יאמרו היינו ישראל ומלאכי'.

פסקה ג

דגול במלוכה היינו עש"ה (שיר השירים ה':י') דגול מרבבה ופירשו במתן תורה דכתי' אתא מרבבות קודש. **הדור** כהלכה דכתיב והדרת פני זקן שבשעת מ"ת הראה עצמו כזקן יושב בישיבה. **ותיקיו** היינו משה ואהרן ודור דעה.

פסקה ד

זכאי במלוכה שהי' מזכאי אותנו בכיבוש ארץ ישראל **חסין** לשון חוזק. משום דהמית את אמוריים שעליהם נאמר חסין כאילונים **טפסריו** כי בכיבוש א"י נדמו ישראל לטפסרי

פסקה ה

יחיד במלוכה בשעת בנין בית המקדש דכתיב וימלא הבית כבוד ה' ולשכון בערפל **כביר** כהלכה עש"ה הן אל כביר לא ימאס שהיו כל ישראל נכנסים למקדש **למודיו** היינו לשכת הגזית שהיו סנהדרין יושבים שם ומציון תצא תורה.

פסקה ו

מרום במלוכה בסנחרב (מלכים ב' י"ט) ותשא מרו' עיניך על קדוש ישראל **נורא** כהלכה כדכתיב ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור קפ"ה אלף ונעשה זה ע"י גבריאל אחד ממלאכי נורא **סביביו** היינו ישעי' וחזקי' ושאר צדיקי' בליל התקדש חג הפסח. ועש"ה נורא הוא על כל סביביו.

פסקה ז

עניו במלוכה בעליות מבבל ובנין בית שני שבענותינותו המליך את כורש **פודה** כהלכה שפדה את בני הגולה **צדיקיו** הם אנשי כנס' הגדולה והנביאים שביניהם.

פסקה ח

קדוש במלוכה בגלות המר הזה שאנו נהרגים על קדושת שמו הגדול אנא **רחום** כהלכה כרחם אב על בנים. **שנאניו** המה המלאכים שנקראו אלפי שנאן באשר שהשכינה אינו נגלית לנו רק בהשגחה על כן המלאכי' יאמרו לך וכו'.

פסקה ט

תקיף במלוכה לעתיד ימלוך ה' לבדו על כל הארץ: **תומך כהלכה כי לשמך תן כבוד**. **תמימיו** הם הצדיקים הישרים והתמימים יאמר לי לך ולך:

כתב של"ה בש"ש וז"ל **לשנה הבאה בירושלים** יש לומר תיכף אחר כי לו נאה בלי הפסק כי בירושלים במהרה בימינו יראה שהוא נאה ויאהב בטוב עכ"ל וגם על לשנה הבאה ראוי לסמוך אדיר הוא וכו' ואמרי' לשנה הבאה לרמז שבניסן עתידין לגאול:

אדיר הוא

פסקה א

אדיר הוא יבנה ביתו בקרוב וכו' אל בנה וכו'. ונראה משום דבניסן עתידין לגאול וכן יסד הפייט שתי אלה רגע תביא לעוצית בפסח. וכן אנו אומרי' לשנה הבאה בירושלים וגם בנין בית המקדש יהי' בליל ט"ו שהוא יורד מן השמים. אך לזה קשה הא אין בנין בית המקדש דוחה שבת ולא י"ט וכן אין בנין בהמ"ק בליל' ומפני זה רבי' אינם רוצים לומר בבהמ"ז של סוכות הרחמן הוא יקים לנו סוכות דוד הנופלת בשבת וי"ט. אבל נעלם מהם דברי רש"י ותוס' בר"ה דף ל' ע"א ובסוכה דף מ' שכתבו דבנין העתיד היורד מן השמים דוחה שבת וי"ט ויכול להיות בלילה כיון שהקב"ה בעצמו יבנה אותו כדכתי' בקרא. וזהו כוונת הפיוט במהרה בימינו בקרוב. ומתפללין שאנו מצפים שיכול להיות הבנין בהמ"ק אפי' בלילה הזה שהוא ליל שימורי'. אך קשה הא אין בנין בהמ"ק דוחה שבת וי"ט ולילה. לזה משיב אל בנה וכו' וכיון שהקב"ה יבנה אותו שפיר יכול להיות בלילה וי"ט. והא דמשלש הענין אל בנה. משום דלפעמי' יש ג' דברי' המעכבים את בנין בהמ"ק כגון אם חל פסח בשב' דהוא שבת וי"ט ולילה לכך אמר ג' פעמים אל בנה וכו' או די"ל דאומר ג' פעמים כדי להחזיק הדבר כמו גבי קצירת עומר שאומר על כל דבר שלשה פעמים כדאי' בפרק ר' ישמעאל. וכן גבי תרומת הלישכה שאומרים ג"פ תרום וכן גבי חלוץ הנעל ביבמות. או שנאמ' משום דיש ג' מחנות מחנה שכינה דהוא היכל ועזרו'. ומחנה לוי' דהוא הר הבית. ומחנה ישראל שהוא ירושלים. וכל הג' מחנות עתיד הקב"ה לבנותם בעצמו כאמור ואני אהי' לה נאם ה' חומת אש סביב ולכבוד אהי' בתוכה. וסידר השבח הזה בא"ב. משום דישראל חטאו בכל כ"ב אותיות כדאית' במדרש איכה שאמר הקב"ה לאברהם אבינו שיבאו כל כ"ג אותיות ויעידו על ישראל שחטאו בהם. אבל לעתיד יקיימו התורה בקדושת כל כ"ב אותיות וגם יתעלה שמו לנצח. ומסדרין לאחר חרוז אדיר אל וכו' ואח"כ לאחר ג' אותיות. עד שיהי' ח"פ אל בנה כנגד ח' ימי פסח או כנגד אם הבנים שמחה דהוא בינה עם ז' הבנין עד מלכות:

אחד מי יודע

פסקה א

אחד מי יודע וכו' פיוט זה וגם חד גדי' אמרו שמצאו גנוז בין כותלי בית המדרש בגרמיזא ולא נודע מי הוא המחברו. וקבעו לאומרו בליל שימורים. והדבר צריך טעם כי הוא מותיב והוא מפרק. וגם למה קבעו לאומרו בלילי פסחים. ורבי' אמרו חלק'. ואף חלקי אמרה נפשי. ואומר שאלו י"ג דברים הם נתינ' טעם על י"ג דברים שסידר בעל הגדה בשלש עשרה דיינו עד כניס' ארץ ישראל:

אחד מי יודע כנגד אלו הוציאנו ממצרים ולא עשה בהם שפטים דיינו. הכוונה בזה כי שאלו למה הזכיר הקב"ה דיבור הראשון אשר הוצאך מארץ מצרי' למה לא אמר אשר ברא שמי' וארץ. וגם בקידוש אומר זכר ליציאת מצרים וכן במצות תפילין ובזכרון ימים טובים בפסח ובסוכות נאמר למען ידעו דורותיכם כי בסוכות הושבתי בני ישראל בהוציאם מארץ מצרים. ומפרש הרמב"ן כי יציאת מצרים הוא סימן מורה על השגחתו משמים על הארץ. דלא כיש מהכופרים שאומרים העולם כמנהגו נוהג והקב"ה סילק השגחתו ועוד יש מכופרים שמכחישים הבריאה ואומרים שהעולם קדמון הוא. אמנם על פי מה שהוציא ישראל מארץ מצרי' מוכח שיש בורא כי שינה הטבע ועשה אותות ומופתי' וחרטומי מצרים בעצמם הודו ולא בושו כי אצבע אלקים הוא. וז"ש אחד הוא אלקינו שמורה אחדות גמור ואין מציל מידו. ואמר עוד שבשמי' ובארץ לומ' שאינו מסלק השגחתו מבני אד' המשפילי לראות משמים וארץ מקימי מעפר דל. וזה מוכח מיציאת מצרים ותעל שועתם אל האלקים מן העבודה וישמע ה' את קולינו. לזה אמר שה' הוא בשמי' ובארץ שלא סילק השגחתו מבני אדם וזה העיק' הראשון באמונה.

או די"ל אחד מי יודע כמ"ש בעל חובות הלבבות כי יש אחד אמיתי. ויש אחד שאינו אמיתי. כי אחד המספר וכדומה הוא אינו אמיתי כי בהצטרף עוד אחד יאבד שמו ונקר' שנים וכן שלשה וארבע. אבל האחד האמיתי הוא רק הבורא יתעלה שהוא אחד ואין שני לו להחבירה וזהו ה' אחד וזהו מה ששאל אחד מי יודע ר"ל אחד האמיתי לזה אמר אחד הוא אלקינו ומה שאמר בשמים וארץ. כי באמת אין לנו להשיג הבורא בעצמותו רק מצד בריאת שמים וארץ ופעולותיו וזש"ה השמים מספרים כבוד אל ומעשה ידיו מגיד הרקיע שהוא ברא הכל. וזה שמפרש אחד הוא אלקינו וזהו ידענו שבשמים וארץ כלו' מן בריאת שמים וארץ:

שנים מי יודע שני לוחות הברית. כי המעלה השני שעשה באלהיהם. באשר שדיבור השני הוא לא יהי' לך אלקי' אחרים. וזה הורה לנו השם שכל אלקיהם אלילים הם שאף

אלקות שלהם החיים והמתים כולם נדונים במכות בכורו' שהן בכורים מתים שהיה מצוייר על הכתלים כמותו. ואף בכורים חיים הן אדם ובהמה. ואית' בס' חסידים סי' התשנ"א כי המצרי היו מלחשין באוזן הטלה ושד הי' עולה מתוך האוזן ומגיד עתידו' לכך צוה משכו וקחו לכם (ר"ל שהיו מושכין באוזן) לבזיונם. וכיוצא בזה היו נוטעין אילנות א' בשנה שהיו יודעין עפ"י כישוף ואחר השנה היו קוצצין אותו בדרך שהיו יודעין לנחש ולכשף עד שבא השד והי' יושב בראש אילן ומדלג ומרקד כשעיר עליו ומגיד עתידות וזהו לשעירים אשר הם זובחים על פני השדה. ולמה קורא לשדים שעירי' מפני שלשדים זכרי' יש להם שער בראשם. ולנקבות אין להם שער בראשם ולכך בועז הניח ידו על ראש רות כשראה שיש לה שער שאל מי את בתי עכ"ל ואלו שני ע"ז שלהן הי' טלה ושעי' לכך לבטל כחם צוה הקב"ה להביא לפסח דווקא גדי או טלה כן נ"ל הטע'.

וידוע דרוב מעשה כישוף נעשין ע"י ניאוף ומפני זה בשני לוחו' הברית שהיו חמשה מול חמשה הי' נגד לא יהי' לך דיבור לא תנאף וגם שלמה המלך ע"ה דימה ע"ז לאשה זונה בכל ס' משלי. ומזה שעשה הקב"ה בכל אלקי מצרים שפטים יודעים כי תוהו המה וגם לזהר מעריות כי זה גורם לזה. וכל מי שנזהר מגדר עריו' נקרא קדוש. וזה כוונ' על מעלה שני' שעשה באלקיהם הוא נגד שני לוחות הברית שבו נאמר לא יהי' לך ולא תנאף. וגם אלו שני מזיקים זכר ונקבה נכרתו ותמו ע"י שעוסקים בתורה שבכתב שהוא זכר. וע"י תורה שבע"פ שנקר' נקבה כדכתיב שמע בני מוסר אביך זה תורה שבכתב ואל תטוש תורת אמך זהו תורת שבע"פ. ואי' במדרש דלזה י"ל שני תורות רומזים שני לוחות הברית:

שלשה מי יודע שלשת אבות הביאור כי המעלה שהרג את בכוריה' הוא כנגד האבו'. כי מכו' בכורות הוא לשון רבים. והענין כי נהרגו ג' מיני בכור אדם בכור מאב. ובכור מאם. ובכור השפחה כדכתיב ומת כל בכור בארץ מצרים וכו' עד בכור השפחה וכו'. והנה השלשת אבות אברה' הי' בכור מאב כדכתי' ותרח הוליד את אברם ואת נחור ואת הרן. יצחק הי' בכור מאם. כי ישמעאל הי' הבכור מאב. ויעקב הוליד שני בכורים מן השפחות בלהה וזלפה. ודע לך חידוש כי מכות בכורות גמט' אחד עשר מאות. והוא בגמט' היו בזכות אברהם יצחק ויעקב. כי בזכות אבות נהרגו בכוריהם. והאבות אינו קורין רק שלשה כי המה היו בכורי עם ישראל:

ארבע מי יודע ארבע אמהות נגד מעלה שנתן לנו ממונ' כי יש להבין למה תלה פדיון הבכור בבכור מאם כדכתי' קדש לי כל בכור פטר כל רחם ולא פודין ג"כ בכו' מאב

דהא כל בכורים מאב נמי מתו. והענין כך כי הממון שהיו ביזת מצרי' הי' בזכות הנשים הכשרו' כמו שאמרו חז"ל וצריכין ליתן מביזה לה' כמו במלחמת מדין דכתיב והרימותי מכם לה' לכן צוה הקב"ה ליתן פדיון הבן ותלה הדבר בנשי' כי בזכות אמהות ניתן להם ממון של מצרים כדאי' במדרש י"ר (פ' בא) לא נגאלו ישראל ממצרים אלא בשכר שרה רבקה רחל לאה בשכר שתפסה שרה להגר והעלה למטתו של אברהם ובשכר שאמרו לרבקה התלכי עם האיש הזה ותאמר אלך ובשכר שתפסה רחל ללאה והעלתה למטתו של יעקב. ובשכר שתפסה לאה לזלפה והעלתה למטתו של יעקב עכ"ל ולזה נאמרו ד' לשונו' הגאולה והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי כי בהוצאה הי' ההצלה לשון וינצלו את מצרים ואח"כ וגאלתי דהיינו בקריע' ים סוף הי' ולקחתי שלקחו ביזת הים וארז"ל כנפי יונה נחפה בכסף זו ביזת מצרים ואברותה בירקרק חרוץ זה ביזת הים ואלו ארבע לשונות הן כנגד אמהות וזו שאמר ארבע ר"ל מעלה הרביע מי יודע באיזה זכות ואמר כנגד ארבע אמהות:

חמשה מי יודע חמשה חומשי תורה. כי המעלה חמישית הוא קריעת ים סוף. והוא נעשית כדי לקבל תורה באשר שבמצרים לקו באצבע עשר מכות. ועל הים כתיב וירא ישראל את היד הגדולה אשר עשה ה' במצרים וביד יש חמשה אצבעות כדי שידעו שבזכות התורה קרע הים שיש בו חמשה חומשי תורה ואי' במדרש ילקוט (דף ס"ח ע"ד) בשעה שירדו ישראל לים ירד גבריאל עמהם והקיפם ומשמרים כחומה והי' מכריז הזהרו בישראל שעתידין לקבל תורה מימינו של הקב"ה (ובדף ס"ט ע"ב) ומי גרם להנצל על הים מימינים בזכות התורה שהן עתידין לקבל שנ' מימינו אש דת למו עכ"ל וזהו חמשה מי יודע למה בקריעת ים סוף לקו חמשה פעמים ממה שלקו במצרים לזה אמר בזכות התורה שהן חמשה חומשי תורה:

ששה מי יודע ששה סדרי משנה. נגד מעלה שהעבירנו בתוכו בחרבה. הנה הדבר ידוע שתורה נקר' ים כי כל הנחלי' הולכי' אל הים והים אינו מלא. אמנם לישראל נתנה התורה כי יש בו ס' ריבוי אותיות כמנין ישראל שיצאו ממצרים ויש לכל אחד אחיזה באות אחת. ויש לזה חידוש כי אי' במדרש שהרגו הבכורי' באבותיהם במצרים ג"כ ס' ריבוי. אמנם התורה שבכתב אי אפשר להבין בה כי המה סתרי תורה ורמזים ועל כל קוץ וקוץ כמה תילין של הלכות. ואמנם על ידי תורה שבע"פ נוכל לעבור תוך ים התורה וכאלו נעשה חרבה. וכן מצינו לגוזר ים סוף לגזרים שבכל מקו' שדרך ישראל אחד רגלו נעשה חרבה והיו מוציאין מכל צד מיני פירות והריחו בשמים. כן הוא תורה שבע"פ שדדי' ירווך בכל עת וכל יום ויום מוציאין בה טעמים וכמו שישראל היו שש מאות

אלף. כן התורה שבע"פ יש בו שיתי סדרי משנה והעיק' שנעשה הי' לחרבה וכמו סלע יהיו בזכו' תורה שבע"פ ולזה אמר ששה מי יודע כלו' מעלה השישית שהעבירנו בתוכו לחרבה ולא הי' נשאר רפש וטיט לזה משיב ששה הוא שיתי סדרי משנה. בזכו' תורה שבע"פ שהוא ש"ס:

שבעה מי יודע שבעה ימי שבת'. נגד מעלה שביעית שקע צרינו בתוכו כי ישראל היו נתונין בצרה עד יום שביעי של יציאתן. כדי שיתכפר על כל יו' ויום שעשו ישראל עבירה במדבר וצריך לשוב באותו יום עצמו וכדאי' במדרש בטענת מידת הדין לפני הקב"ה הללו עע"ז והללו עע"ז מה נשתנו וכו' והיו ישראל באותן שבעה ימים חוזרין בתשובה שלימה ובזה הכניעו ישראל את מזלם כי האדם הנולד ביום פלוני של השבוע אותו יום הוא מזלו ועומד על צד ימינו והיו במצרים כמה מכשפים שהיו יודעים להשפיע מזלם ושריהם. אבל באלו ז' ימים הושפלו מזלם וזכו ששקע צרינו במים. ועוד זכו שמצרים נטבעים בזכות ששמרו ישראל את השבת במצרים כמו שארז"ל ישמח משה במתנת חלקו. שהי' משה מבקש מפרעה שיתן להם יום מנוח אחד והתרצה. ובחר משה את יום השבת. ובזה הזכות שלטו באויביה' כדאי' בפ' כל כתבי אלמלא שמרו ישראל שבת ראשונה לא שלטו אומה ולשון וזה שאמר שבעה מי יודע באיזו זכות לזה משיב שבעה ימי שבת' כלו' בשביל אלו שבעה ימים ששהו בדרך בצאתם ממצרים והיו בצרה בזה היו מכניעים כל מזלות שלהם וביתר שאת בזכות שבת:

שמנה מי יודע שמנה ימי מילה. נגד מעלה סיפוק צרכינו במדבר. והענין כתי' בפ' עקב שמלתך לא בלתה מעליך ורגליך לא בצקה ויחזקאל אמר ואנעלך תחש ואי' בילקוט פ' עקב דף רכ"ט דעננ כבוד הי' מתעטפין בהן ולא היו בלין. וכי לא היו גדילין א"ל כל זמן שהיו גדילין גדל עמו. וכי לא היו צריכין תכבוסת. אמר ענני כבוד היו מגהצין אותו. נמצא צורכי האדם דהיינו בגדיו היו נעשים ע"י ענני כבוד וזהו סיפוק צרכינו במדבר. והנה אי' במדרש דששה ענני' היו מקיפין אותם דהיינו ד' מארבע רוחו' ואחד למעלה ואחד מלמטה. ואחד הולך לפניהם כל הנמוך הגביהו וכל הגבוה מנמיכו. וזה הענן ההולך לפניהם הי' שני עננים כדכתיב בעמוד הענן יומם ועמוד אש להאיר להם הלילה (ועיין בילקוט דף ס"א ע"א) וכ' בפענח רזא הואיל דהיו מסובבים בעננים לא היו יודעין אימת יום ואימת לילה לכך היו יודעין בענן אימת יום ואימת לילה ע"ש. ואלו שמנה עננים היו בזכו' שמנה ימי מילה. וזה הי' טעם עמלק שזרק מילות מאותו שפלט הענן כדי לבטל העננים שלא הי' יכול לשלוט בהם. וזה שאמר שמנה מי יודע ר"ל הזכות שעשה סיפוק צרכינו במדבר ע"י ענני כבוד שמנה. לזה אמר כנגד שמנה ימי מילה:

תשעה מי יודע תשעה ירחי לידה. נגד מעלה שנתן לנו המן עפ"י מה דאי' בגמ' דיומא דף ע"ה גד שמגיד לישראל אי בן תשעה לראשון או בן שבעה לאחרון אי נמצא בבית ראשון הוא בן תשעה. ואם נמצא בבית שני הוא בן שבעה תשעה מי יודע הא שנתן לנו המן מה טובה גדולה יש בו לזה אמר תשעה ירחי לידה כי ע"י המן יוודע הדבר אם הוא בן תשעה או לא:

עשרה מי יודע עשרה דיברי' נגד מעלה נתן לנו השבת דאי' (בי"ר פ' יתרו) בשעת מתן תורה אמר הקב"ה לישראל אם אתם משמרי' תורתי אני נותן לכם עוה"ב אמרו רבש"ע הראנו דוגמא של עוה"ב משיב הקב"ה זה השב' עכ"ל ומפני זה אמרו בריש חולין דף ה' דשקולה שבת כנגד כל התורה ואמרי' במס' שבת פ' כל כתבי כל השומ' שבת כהלכתו אפי' עובד ע"ז כאנוש מוחלין לו שנ' שומר שבת מחללו א"ת מחללו אלא מחול לו ושמעתי משום דכתיב אשרי אנוש יעשה זאת דהוא לשון נקבה ואח"כ בסיפא דקרא כתיב מחללו לשון זכר א"ו לדרשא קאתי והטעם דאם משמר שבת כהלכתו אז יש לו מעין עוה"ב. אבל אם אינו משמר שבת כהלכתו אז כופר בעוה"ב ואין לו עוה"ב. ואמר כנגד מעלה העשירית דנתן לנו את השבת והעשירי יהי' קודש והוא מעין עוה"ב ולמה זכה ישראל לכך וזה שאמר עשירי מי יודע. לזה משיב עשרה דיברי' בשביל שקבלו עליהם התורה זכו לשבת בנשמה יתרה וגם יזכו ליום שכולו שבת:

אחד עשר מי יודע. אחד עשר כוכבי'. נגד מעלה קרבנו לפני הר סיני. דאי' בס' עמק המלך (י"ר פ' יתרו) מקדוש' הר סיני משך משה לטהר המדבר להחליש כל כח טומאה והי' השר המדבר הלך לפניו תפוס בכבלי ברזל ואלו זכינו ולא חטאו בעגל הי' מוטהר האויר החיצון של כל העולם בקדושת מדבר שנקראת מדבר העמים אבל כשחטאו בעגל משכו שמה שני קליפות שור וחמור לתוך האויר ע"ש שהאריך מאוד וזהו המעלה שאמר שקרבנו לפני הר סיני להכניע הקליפות. אמנם ידוע תדע כי יש י"א קליפו' והם י"א משפחו' אלופי עשו וכנגדם י"א סימני קטור' וי"א פסוקי' המתחילין בנון ומסיימן בנון להכניע י"א קליפות וזה שאמר יוסף אחד עשר כוכבי' משתחוים לי ר"ל לימות משיח בן יוסף ע"ש (בי"ר פ' וישב) וזה שאמר אחד עשר ר"ל מעלה י"א קרבנו לפני ה"ס מהו הזכו' לזה השיב שהוא אחד עשר כוכבי' כי ע"י אחד עשר כוכבי' דקדושה זכו להכניע י"א אלופי עשו:

שנים עשר מי יודע שנים עשר שבטי'. הכוונה בזה שהוא נגד מעלת שנתן לנו התורה והוא כי יש להבין למה נתן הקב"ה התורה דווקא בסיון. והנר' בזה עפ"י מה דאי' בשבת פר"ע דריש האי גלילאה בריך רחמנא דיהיב לן אוריית' תלתאי בירחא תלתאי על ידי

תלתאי ומעלת חודש שלישי צריך ביאור ונ"ל כי ע"י חודש תלתאי מוכח שעיק' הם שבט לוי כדכתיב בברכת משה ללוי יורה משפטיך ליעקב. וזה ג"כ מוכח מירחא תלתא דהא י"ב שבטים הן י"ב חדשי' ראובן נגד ניסן. שמעון אייר והואיל שנפלו כ"ד אלף מישראל בשביל זמרי נשיא לשמעון במעשה דפעור לכך בחודש אייר מתו כ"ד אלף תלמידי דר"ע. לוי סיון ובו נתנה התורה וכו' ובאשר שאדר נגד בנימין לכך גבר מרדכי איש ימיני על המן. וזה ששאל שנים עשר מי יודע כלו' נתינת התורה למה הי' בחודש השלישי דווקא לזה אמר שנים עשר שבטים שהן כנגד י"ב חדשים. ואז יהי' חודש השלישי נגד שבט לוי שממנו יצא משה דהוא שלישי לבטן:

שלשה עשר מי יודע. שלשה עשר מדי'. כי המעלה הי"ג הוא כניס' א"י. עוד שזכינו למעלה העליונה שאין למעלה ממנו הוא בנין בית הבחירה ושם שכינה שרוי' ביניינו. והנה קדושת ארץ ישראל נתחלקה לי"ב שבטים דהיינו עם מנשה ואפרים. אבל שבט לוי לא נטל חלק ונחלה. רק ערי מגרש בכל חלק השבט. נמצא חלק א"י לי"ג חלקים. ואלו י"ג חלקים של ארץ ישראל הם כנגד י"ג מידות ושתי שמות הראשונו' הם כנגד יהודה ובנימין כי המקדש הי' בנוי בחלק בנימן ורצועה הי' יוצא מחלקו של יהודה ובה הי' מזבח בנוי כדאי' במגילה דף כ"ה. וכן שאר מידו'. לזה אמר שלש עשרה מי יודע הטעם שארץ ישראל נתחלק לי"ג חלקים לזה משיב כנגד י"ג מידות.

ועוד יש לפרש מענין שקבעו זה בליל פסח לאומרו כי יש י"ג ימים מר"ח ניסן עד ערב פסח ומפרש כל יום על מה הוא מורה וקבעו לימי הגאולה וקאמר **אחד מי יודע** כי בר"ח הוקם המשכן כדאמרינן והשרה הקב"ה שכינתו אף שאלקינו בשמים הוא בארץ:

שנים מי יודע כי כמו שחל יום שני בחודש חל נמי שבועו' שבו הי' מתן תורה שהם שני לוחות הברית. וזהו ב"ש ב' שבועות:

שלשה מי יודע הוא באשר כמו שחל יום שלישי בשבוע כן חל נמי ראש השנה ובו מזכירין זכות ג' אבות ברית אברהם ועקידת יצחק וזהו גר ג' ר"ה:

ארבע מי יודע. כי כאשר חל יום ד' כך חל יום שני דר"ה וערב י"כ ויום שני דסוכות. ושמחת תורה והם כנגד ד' אמהות וזהו דק ד' קריאת סוף התורה:

חמשה מי יודע. כי כמו שחל יום חמישי כך חל יום כיפור ובו ירד משה עם לוחות שניות והקב"ה בישר לו סלחתי כדברך וזהו שאמר חמשה חומשי תורה. וזהו הץ ה' צום:

ששה מי יודע. דע כי כאשר חל יום ששי בשבוע באותו יום חל נמי פורים שעבר. והנה עד ימי אחשורוש הי' להן מודעה רבה לאוריית' והדור קבלוהו בימי אחשורוש. רק תוס' הקשה הא אמרו כבר נעשה ונשמע ותי' דהקבלה לא הי' רק על תורה שבכתב אבל על

תורה שבע"פ נעשה בכפי' הר כגגת עד שבא גזרת המן ויחוס פורים הוא על שית' סדרי משנה וזהו וף ו' פורים:

שבעה מי יודע באשר כמו שחל יום ז' כך חל ערב פסח ובו התחילו הטמאים לטהר כדי שיכולין לשחוט בערב פסח כי אין שוחטין וזורקין על טבול יום והיו צריכין לקבל הזאה שלישי ושביעי והטעם כי צריכין לעבור על ההכשר שבעה ימי שבת' לבטל כל כוחות הטומאה השרוין עליו וז"ש שבעה ימי שבת' וזהו ז' ר"ל ז' ערב פסח:

שמנה מי יודע. כי כאשר חל יום ח' כך חל ערב שבועות שהוא סוף ספירה והטעם של ספירה כתבו כמו נידה דצריכה לספור ז' נקיים לאחר נדתה כן אנו שהיינו בטומאת מצרים צריכין לספור ז' שבועות עד שנזקק לקודש לקבל התורה יום לשבועה. והנה ביולדת מתחילה למנות מיום המילה ואילך כי שבעה ימי טומאה הן ביולדת וביום ח' שהוא יום המילה כבר הוקל קצת הטומאה וראוי' לבעלה רק בכל קודש לא תגע כן הוא מיום ח' עד יום ראשון דפסח יש ז' ימי' וביום ח' הוא יום המילה וז"ש שמנה ימי מילה שהכל שמחין ביום ח' שהוא ראשון דפסח והסימן לזה חס ר"ל ח' סוף ספירה:

תשעה מי יודע. דאי' בגמ' דר"ה בר"ח ניסן בטלה עבודה במצרים וא"כ קשה למה צוה הקב"ה בעשור לחודש תקחו שה לבית. והטע' כתבו דהוא כמו הריון יום לחודש וזהו ט' ימים ובעשור מתחיל הגאולה כי לקיח' השה לפסח הוא התחלת לידת הגאולה וז"ש תשעה מי יודע למה המתין ט' ימים לזה אמר תשעה ירחי לידה. וכאשר שחל יום ט' בשבוע כך חל יום שני של פסח שבו נתלה המן וזהו הסימן טן ר"ל יום ט'. כך יום נתלה:

עשרה מי יודע. כאשר שחל יום יוד כך חל יום שני של שבועות ואיכא למד בשבעה בסיון נתנה התורה והוא סי' ים י' מתן תורה. וזהו עשרה דברי'. וביותר נר' הטעם הא דצוה מקחו מבעשור להורות דמצוה עשירית שדיבר הקב"ה בצוה לישראל. והן ז' מצות בני נח. ומצות מילה לאברה'. ומצו' קידוש החודש. ועכשיו מקחו מבעשור שהוא עשירי (כי גיד הנשה מסיני נצטוה כדאי' בחולין דף ק' ע"ב) וזהו שאמר עשרה דיברי' וי"ם ר"ת יוד מצות. ותיבת סי' כל. נלע"ד דהסי' כמו שחל יום כ' בניסן. כך חל יום ל"ג בעומר:

אחד עשר מי יודע. הוא באשר צריך לתת טעם על מה לא משתמשים רק בשם יו"ד ה"י ולא משתמשים בשם וי"ו ה"י רק עד לעתיד דכתיב כי יד על כס י'. והטעם כי י"ב מזלות והם הקליפות שמושלים על אומות כי אין מזל לישראל. אמנם מזל טלה הי' נכנע כבר ביציאת מצרים. ולא נשאר רק י"א כוכבי' וכישבא משיח אז יעבור ממשל' זדון מן הארץ ע"י שם וי"ו ה"י שהוא גמט' י"א. וזה כוונת יוסף אחד עשר כוכבים משתחוים לי. וז"ש

לאחר שביום עשירי נכנע מזל טלה אזי אני יודע אחד עשר שהוא אחד עשר כוכבים ויש לו מעלה יתרה לאותו יום שבא אחר העשירי:

שנים עשר מי יודע. שני' עשר שבטי' ר"ל כי ביום י"ב לחודש השלימו קרבנות שנים עשר שבטים נשיא אחד ליום. ואותו יום הוא כמו י"ט כדאית' בירושלמי ריש פרק מקום שנהגו וכ"כ תוס' שם:

שלשה עשר מי יודע שלשה עשר מדי'. והוא דאית' למה בי"ג מידות התורה נדרשת כי בן י"ג נעשה בר מצוה. והם כנגד י"ג אותיות אברהם יצחק יעקב. גם אחד גמט' י"ג וכל אחד מאלו י"ג מידות שבתורה יש לו אחיזה באות אחד מאותיות אבות. ואם עבר על מצות התורה אזי פוגם באבות שהן י"ג אותיות ומשלשין במכות דהיינו ל"ט דהן ג"פ י"ג. ולכך נעשה בר מצוה בשנ' י"ג כי כל שנה הוא כנגד מידה אחת ולאחר שעברו י"ג אז ראוי לקבל המצו'. ולכן לא נצטוינו לעשות הפסח אלא דווקא ביום י"ד כלי שיעבור קודם קבלת המצוה י"ג יום שהן כנגד י"ג מידו' שהתורה נדרש' בהן. ביאור דחד גדי' מ"ש הגאמ"ו החסיד ז"ל. וז"ל מעול' תמהני על הלילה זו שאנו כבני מלכים כאלו יצאנו ממצרים ושמחה מותרת לכי להשתמש בכלים נאים מה שאין רשות בשאר ימות השנה. ולא מעלים זכרון ירושלים על ראש שמחתינו הלא כתיב אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי (ואפשר בפסקא דהא לחמא וכו' אמרינן לשנה הבא בארעא דישראל בסילוק דפיוט של אז רוב וכו' ואומץ גבורתך. וכן בחסל סידור פסח וכו' פדוים לציון ברינה א"כ בזה מזכירין זכר ירושלים שהוא עכשיו בחורבנו) עם היות שלא יעלה העצבות על לבנו בליל הגאולה הזאת. זהו להמון. אמנם שרידי ישראל אשר שם ה' נקרא עליהם היו עושין החידה הזו להעלו' חרבן בהמ"ק בסוף כשכבר יצאנו שהיינו מספרי' בי"מ וכל העבודו' שחובה עלינו לעשו' בסיפור זה. וסמכו את דבריהם מדכתיב לחם עוני שעונין עליו דברים הרבה וכתיב בלשון עני כדי להזכיר מצה עני' כמו מצה עשירה:

חד גדיא

פסקה א

חד גדי' חד גדי' ר"ל שמזכירין חורבן בהמ"ק שני פעמים שהוא מקום הקרבנות שעשינו בקהל רב שעירי עזים או כבשים לפסחים אשרי עין ראתה כל אלה הכבוד וסידור עבודת בית אלקים בערב פסח כמוזכר באריכות בשבט יהודה דזבין אבא בתרי זוזי הוא דוד אבית שלקח בדמים מעוטים מארוונה. חד גדי' חד גדי' אנחנו עתה מתאוננים ומיללים וסופדים וצועקים בלב מר. איה חד גדי' בהמ"ק הראשון. איה חד גדי' בהמ"ק השני שחרב בעו"ה ושועלי' הלכו בו ערבה כל שמחה:

פסקה ב

ואתא שונרא ואכלה לגדי'. עתה מספר מתחיל' חרבן בית שני שהחלו האומות לשלוט בנו. והי' ידם גברו עלינו עד עתה בעו"ה יצאו מה שיצאו עד שארז"ל בהרואה. הרואה שונרא בחלום נעשה לו שינוי רע. וקאי על מלכות יון שהי' רוצה לשנות את ישראל מאמונתינו הטוב לע"ז שלו הנקרא רע דאמר כתבו על קרן שור שאין לכם חלק באלקי ישראל. ולהעבירם על תורתיך. ואמר ואכלה לגדי' כמו שפרשי כל המחטיאו יותר מההורגו. ומה שמסיי' דזבין אבא בתרי זוזי חד גדי' חד גדי' כי לבסוף נצחו בית חשמונאי וטהרו את מקדשו שהי' חרב כ"ב שני' המזבח שלא נקרב עליו מ"מ לסוף נמסרו טמאים ביד טהורים ונקרא אחידת מגדל שור וזה מדמו ג"כ שונרא נעשה לו שירה חדשה אבל עתה בעו"ה עדיין בהמ"ק חרב וצועקים אי' חד גדי' אי' חד גדי':

פסקה ג

ואתא כלבא ונשך לשונרא עתה מספ' והולך השתלשלות חורבן בית שני איך הי' ורומז לסמא"ל שנשך למלכות יון עד שלקח ממנו הממשלה על כל העולם כדאית' בזוהר הובא בילקוט ראובני פ' ויקרא. הקרבנו' פסולין נותן לכלב דהוא סמא"ל ומשריית' ומי שמעשיו כשדים קרבנו' שלו לשדים. ומי שמעשיו כמלאכים הקב"ה מחלק קרבנותיו למלאכים. ועיקר הקרבן דמלאכי שרת צלותהון ובעותהון ומע"ט וקרבן של ת"ח הם סתרי תורה כביכול בעצמו יורד ומקבלו עכ"ל וזה נר' לי אדם כי יקריב מכם כ' בזוהר מאן דא אדם מאן דיליף רזי דאורייי'. ר"ל דכתי' אדם כי יקריב מכם קרבן לה' היינו מאן דיליף רזי דאורייי' דאכלה לגדי' דזבין אבא בתרי זוזי חד גדי' חד גדי' רצונו שק"פ שנה קודם חרבן הבית פשטה מלכו' הרשעה על ישראל ועדיין הי' בית המקדש על מכונו אף שפשטה מלכות על ישראל אבל עתה בעו"ה חרב בית המקדש ועל זה מתאונן אוי לנו כי חרב בית המקדש חד גדי' חד גדי':

פסקה ד

ואתא חוטרא והכה לכלבא כמ"ש בסוף פ' בשלח במלחמ' עמלק מחר אנכי נצב על ראש הגבעה ומטה האלקים בידי והי' כאשר ירים משה את ידו וגבר ישראל כדאי' במקובלי' במטה הזה הי' לו כח ליהושיע להחליש את עמלק ולא המית אותם כי צריכין לצורכי העולם וזהו רמז על הגלות שעם עמלק היו במלחמה ראשונה על ישראל ושמה יהיו באחרונה. ואלמלא שהחליש משה לעמלק באותו פעם אין לנו תקומה בעת הגלו' החל הזה מפני תוקף הדין. וזהו ואתא חוטרא והכה לכלבא ע"ד ויחלוש את עמלק ולא המית אותו וכו' עד חד גדי' חד גדי' ר"ל מפני מה לא המית אותו כדי שיהי' לו רשות להרס הבית ולהחריב המקדש ועל זה מתאונן חד גדי' חד גדי':

פסקה ה

ואתא נורא ושרף לחוטרא. היינו הסתת יצה"ר דאיקרי נורא עד שאמרו חז"ל בקידושין נורא בי' עמרם וכדאי' ביומא נפיק אתי כגורי דנורא ושרף לזוטרא כלו' נתחזק שוב ע"י עבירות מה שנחלש ע"י מטה משה שהוא חוטרא. עד שגרם להחריב בהמ"ק ראשון ושני וכמו דאמרינן ביומא ביי ביי היינו האי דאחריב בהמ"ק ראשון ושני וזהו חד גדי' חד גדי' שנחרב ב"פ ע"י אש המסה של יצה"ר:

פסקה ו

ואתא מיא וכבה לנורא היינו התורה כמו דאמרינן בראתי יצה"ר בראתי תבלין זהו תורה ע"ד שאמרו כל צמא לכו למים. אם פגע בך מנוול משכיהו לבית המדרש ואוהב ה' שערי ציון מכל משכנות יעקב שערים המצויינים בהלכה והוא כאלו בהמ"ק נבנה בימיו וזהו חד גדי' חד גדי' כאלו נבנה ב' בהמ"ק בימיו:

פסקה ז

ואתא תורא ושתה למיא כלו' עול המדהבה ועול הגלות עגלה מלומדת לדוש. שמכח זה אינם יכולים לעסוק בתורה כי כל היום דוה לעסוק במו"מ וצרכי המס וצרכי בית ומפני כן שתה למיא הבור ריק אין בו מים של תורה. ומכח זה כל דור שאין נבנה בהמ"ק הוי כאלו נחרב בימיו וזהו חד גדי' חד גדי' כלו' כאלו שני מקדשות נחרב בימינו:

פסקה ח

ואתא שוחט ושחט לתורא זהו ת"ח גדול שהטה שכמו לסבול עול תורה. ושחט לתורא עד שאמרו כל המקבל עליו עול תורה מעבירין ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ כמו שאמר דוד לבי חלל בקרבי יש צדיק גמור הורג ליצה"ר כאלו שחטו. כי אין לו מנוס לומר שלא לעסוק בתורה מחמת עול הנשתרג על צווארינו ואין דואג לשום דבר כאלו בהמ"ק קיים וזהו חד גדי' חד גדי':

פסקה ט

ואתא מלאך המות ושחט לשוחט ע"ד שאמרו חז"ל גדולה מיתת צדיקים יותר מחורבן בית המקדש. בחורבן כתיב ותרד פלאים ובסילוקן של צדיקים כתיב הנני יוסיף להפליא העם הזה הפלא ופלא וכו' ואבדה חכמת חכמיו. וזהו שמתאונן עם מיתת צדיקים הוי כמו שנחרב הבהמ"ק פעמים וזהו חד גדי' חד גדי':

פסקה י

ואתא הקב"ה ושחט למלאך המות. כדאי' בסוכה דף נ"ב אר"י לעתיד לבא מביאו הקב"ה ליצה"ר ושוחטו בפני הצדיקים ואז יהי' ה' אחד ושמו אחד. ונבנה בהמ"ק ע"י הקב"ה כדכתיב מקדש ה' כוננו ידיך. וגדול יהי' כבוד הבית האחרון יותר מבית הראשון ושני.

וזהו חד גדי' חד גדי' כלומר בהמ"ק לעתיד יחשב כשני מקדשות הראשונים ונזכה כולנו במהרה לאורו אמן עכ"ד:

הנה פיוט זה מזמרין בכל תפוצות ישראל. ושמעתי שמצאו זה הפיוט ואחד מי יודע גנוז וכתוב על הקלף בבית המדרש הרוקח בגרמייזא וקבעו אותן לדורות לזמר בליל פסח. וא"כ לא דבר רק הוא. והחסרון תלוי בנו ורבים חתרו אל היבשה להבין דברי חכמים וחידותם כי לולי זאת לא קבעוהו. כי נראה כחוכא וטלולא בעיני המון עם ובתולו'. וכבר כתבתי מ"ש הגאמ"ו החסיד ז"ל שפירשו על חורבן שני מקדשים. אמנם לפי קט שכלי נר' לפרש בשני ענינים אחרים. ומתחילה נבאר מסורה בפ' בא חגורים ג' מחניכם חגורים. שש מאות איש חגורים. לבוש הבדים ומתניו חגורים. ונר' דרמז בזה דבס' גלי' רזי' והביאו י"ר פ' זו וז"ל עד שבא משה הי' צורת טלה ביד ימינו של אמון מנוא (בירמי' פרשי דהוא אלכסנדרי' של מצרים דנקרא אמון מנוא וכאן כוונה לשר של אלכסנדרי') משנה של סמא"ל. וביד שמאלו צורת שעיר עזים והי' מבקש דמם. דם האיל הי' מבקש מאברהם (כלו' שהאיל שהקריב הוא גזול בעבור שלא הי' קנין כספו) ודם שעיר עזים הי' מבקש מיד השבטים אחיו של יוסף. וכשבא משה והקריב אילו לקרבן פסח תיכף הלך גבריאל (דהוא לבוש הבדים) והפיל הטלה מיד אמון מנוא. ונשאר צורת שעיר עזים ביד שמאלו עד היום הזה. ולא יפול מידו עד שיהרג משיח בן יוסף עכ"ל והנה עשי' דלמטה עושה רושם למעלה כי באכיל' פסח הי' מתניהם חגורי' לבטל שש מאו' רכב של מצרי' שהי' חגורים שהי' מרכבה טמאה כנודע. אמנם הביטול הי' ע"י גבריאל לבוש הבדים שהפיל הטלה למעלה. וזהו רמז המסירה מתניכם חגורי' לבטל שש מאות איש חגורים ועיקר נעשה ע"י לבוש הבדים ומתניו חגורים וק"ל. והואיל שעיקר ירידת אבותינו למצרים הי' ע"י מכירת יוסף מזמרין לחד גדי'. חד גדי' חד גדי' כפל הלשון. כי גדי' לשון כריתה ונפילה כמו גדי' לאודני' וכמו גודו אילנא. וגם גדי' לשון גדי. ובאשר דע"י אכילת פסח כבר נתבטל הקטרוג מאיל של אברהם ונפל מיד שר אמון מנוא אמר חד גדי' ר"ל אחד נכרת ממנו. שוב אמר חד גדי' ר"ל חד גדי עדיין קיים זהו חטא מכיר' יוסף דזבין אבא זהו אבא יוסף כי על משנה למלך מתרגם אבא למלכא. בתרי זוזי כי אית' בילקוט שמעוני פ' וישב בעשרים כסף מכרו עשרת השבטים ליוסף ובא על כל אחד שתי כסף וזהו בתרי זוזי שהוא דבר מועט וזה החטא עדיין עומד וצוח חד גדי' חד גדי' כי חטא זה עומד עד שיהרג משיח בן יוסף אז נמרק לגמרי. אע"פ שנתקן קצת ע"י שמספר והולך:

ואתא שונרא ואכלה לגדי'. כי קצת חטא מכירת יוסף הוקל בגלות מצרים ע"י פרעה

מלך מצרי' שהוא דומה לחתול שמשכח הטובה וכן פרעה אשר לא ידע את יוסף שעשה עצמו כאלו לא ידע וגם אמר מי ה'. וכתבתי דאמון מנוא הוא אלכסנדרי' של מצרים א"כ בכלל שר מצרים הוא וקאמר אכלה לגדי' כלו' מכלה ומקטרג כמו אכל את יעקב. ונקט לשון שונרא דהוא אותיו' ש"ר נו"א וכן בסילוק דאחרון של פסח יסד הפייט ושר נוא ישב על מפתון ארמוני' ומפרשי' שר של מצרים:

ואתא כלבא ונשך לשונרא. הוא עמלק דנמשל לכלב כמ"ש רש"י בפ' בשלח ויבא עמלק אתם אומרים היש ה' בקרבינו אם אין חייכם שהכלב בא ונושך אתכ' ע"ש. ונמשל לכלב כי קליפה שלו הוא כלב. וכן קליפ"ה כלב"א גמט' רע"ח הוא גמט' כח"ו דעמל"ק מנין רע"ח. ועוד נמשל לכלב כמ"ש והכלבים עזי נפש הן והכלב עז פנים בחיות. וכן הוא באמת בעמלק דאע"ג דראה גבורות השם במצרים וקריעת ים סוף והעיז פניו לבא על ישראל מיד בצאת ישראל ממצרים ולשון ונשך הוא לשון דובק ומחובר כמו שתי ככרות הנושכות זו בזו וכדומה הרבה בלשון המשנה שבא מיד לאחר השונרא וגם בזה הוקל קצת מכירת יוסף:

ואתא חוטרא והכה לכלבא זה יהושיע כי הוא מזרעו של יוסף כמו ויצא חוטר מגזע ישי. ובאשר דאתא מיוסף יכול הוא לבטל קצת מכירת יוסף ולנקום בעמלק ובעבור זה לא הלחם בעמלק משה רבינו רק שלח ליהושיע משרתו. וגם כתיב ניצב על ראש הגבעה ומטה האלקים בידי ואי' במדרש במטה זה עשית לנו ניסים במצרים וכן תעשה לנו בו ניסים בעמלק:

ואתא נורא ושרף לחוטרא. הוא חרבן הבית שנשרף דכתי' ויצת ה' אש בציון ובשעת חורבן התעורר חטא מכירת יוסף ובטלו הקרבנות שבאו השעירים לכפר על שחיטת שעיר עזים דיוסף:

ואתא מיא וכבא לנורא זהו התורה כי העוסק בתורה של קרבנות הרי הוא כאלו הקריב קרבן דכתיב תורת עולה תורת חטאת תורת אשם ותורת שלמים. ואין מים אלא תורה דכתיב פוטר מים ראשית מדון כל צמא לכו למים כדאי' בשלה"י פ"ק דקדושין ויש לנו תיקן בזה העוסק בתורה לכפר על חטאתינו:

ואתא תורא ושתא למיא. זהו מלכות הרביעי דנמשל לתורא כמו שאמר בפיוט קדושת יוצר דר"ה ותור זה מלכות אדום שנמשל לשוורים. כי טרנסרופס הרשע הרג עשרה הרוגי מלכות שהם כנגד עשרה אחי יוסף כנודע:

ואתא שוחט ושחט לתורא הוא משיח בן יוסף הבא לגאול ישראל מיד מלכות רביעי ויהי' טבח רב בבצרה במלחמת גוג:

ואתא מלאך המות ושחט לשוחט. הוא הס"מ שר של אדום הוא היצה"ר הוא השטן שקיבץ כל האומות להלחם עם ישראל. והוא ארמילוס הנודע ויהי' עת צרה ליהודים והן חבלי משיח ואז יהרג משיח בן יוסף לכפר לגמרי על מכירת יוסף. ובאשר שיהי' חבלי משיח ט' חדשים קבעו לזה החרוזה בחרוזה תשיעית:

ואתא הקב"ה ושחט למלאך המות כדאי' בשלה"י סוכה דף נ"ב לעתיד מביא הקב"ה ליצה"ר ושוחטו לפני הרשעים ולפני הצדיקים ולא יהי' עוד גלות דע בר"ת של פסוק "אתה "סתר "לי "מצר. הוא סמא"ל. אמנם בשם סא"ל (גמט' צא הוי' אדני) נחסר מ' משמו בזה יבוטל הס"מ וסא"ל בא"ת ב"ש הוא חת"ך כי יחתוך המ' המורה על מות. וזהו אתא הקב"ה ושחט למלאך המות שנחתך המ' ובלע מות לנצח. וזהו הטעם שאומרי' בעי"כ כשמסבבין את הכפרו' חליפתי תמורתי כפרתי כדי להזכיר שם חת"ך לעורר זביחת יצר הרע בשם זה ובאשר שבניסן נגאלו ובניסן עתידין לגאול לכן אומרים כן בליל הגאולה.

ועל דרך אחר יש לבאר באשר שיצאו ממצרים באנו לארבע מלכיות ואח"כ יהי' גאולה שלימה ומרומז ברמיזה: **חד גדי**' ר"ל ישראל דנקראים גדי כמו שאמר שלמה בשיר השירים רעי גדיותך. ואמר כפל הלשון דבין שאנו עושין רצונו של מקום או לא עושין נקראו בנים רק החילוק בין בנים חביבים. ובין בנים שובבים. ולעולם אנחנו ישראל הם גוי אחד כדכתי' מי כעמך ישראל גוי אחד. באשר שישראל הן י"ב שבטי' ועם שבט לוי הוא שלשה עשר כמנין אח"ד ולזה רמז משה וישראל בשירת הים נחית בחסדך עם זו גאלת. עד יעבור עם זו קנית. זו גמט' אחד ובאבות אמר ישראל קנין לקב"ה דכתי' עם זו קניתי. וגם לשון גאלת הוא הקונה דבר שלו כמו על התמורה ועל הגאולה וכן בבתי ערי חומה מקרי הפדיון גאולה ואמר עם זו גאלת לשון קנין. ואמר חד גדי' חד גדי' בלשון ארמית כי שוה ללשון הקודש כי חד גדי' הוא אחד גדי דזבין אבא הוא הקב"ה הוא אבינו שבשמים בתרי זוזי ר"ל בתרי פעמי' זו הנכתב בשירה עם זו גאלת עם זו קנית. ומסדר הארבע מלכיות:

אתא שונרא. זו מלכות בבל הרשעה דאתרוממת על מלכא עלאה ושכח נ"נ השם והניסי' שעשה לישראל בסנחרב. וטבעו הי' אכזר וכל תאוותו לכבוש העולם ושיר של חתול הוא ארדוף אויבי ואשיגם ולא אשוב עד כלותם. וקראו בלשון שונרא דאי' בברכות דף נ"ו הרואה חתול בחלום באתרא דקרו לי' שונרא נעשה לו שירה נאה. וכדאי' במדרש דהי' נ"נ רוצה לומר שירה גדולה כשיצאו חמ"ו מכבשן בא מלאך וסטרו על פיו. ואותו שונרא אכלה לישראל:

אתא כלבא ונשך לשונרא זו דריוש מדאה דבר בלילא קטל בלטשאצר ודריוש מדאה קיבל מלכותי' ומכנה בלשון כלב כי הי' אוהב כלב דכתיב והשגל יושבת אצלו זהו כלבתי' כדאי' בפ"ק דר"ה וכדומה שראיתי בס' אחד כי פני דריוש הי' דומה לכלב ובטלה גלות בבל והתחיל גלות פרס ומדי:

ואתא חוטרא והכה לכלבא הוא נחמי' בן חכלי' וזרובבל בן שאלתיאל דהם מזרע דוד וקראנו לשון ויצא חוטר מגזע ישי דעלו מבבל. או דחוטרא הוא דריוש בן אחשורוש דיצא מגזע יהודים בן של אסתר המלכה שנתן רשות לבנות בית שני ואז יצאנו מגלות פרס ומדי:

ואתא נורא ושרף לחוטרא. כי היצה"ר נקרא נורא כדאמרינן נורא בי' עמרם. גם ביומא דף ס"ב ע"ב דנפיק יצה"ר כגורי' דנורא אמרו היינו האי וז"ל הגמ' ויצעקו אל ה' אלקים בקול גדול מאי אמר בייא בייא היינו האי דאחר בי' למקדשא וקלי' היכלא וקטלינהו לכולהי צדיקי ואגלינהו לישראל מארעהון ועדיין מרקד ביניינו כלום יהבית לן אלא לקבולי בי' אגרא לא איהו בעינין ולא אגרא בעינין נפל להו פתקא מרקיעא דהוה כתיב בה אמת דהוא חותמו של הקב"ה:

אתא מיא וכבה לנורא. הן אנשי כנסת הגדולה דאמרו עוד שם אותיבו בתעניתא תלתא יומין ותלתא לילותא מסרוהו נהיליהו וכו' ומים היינו תלמידים חכמים דנמשכה שמעתייהו כמים ויזל מים מדליו. וכבה לנורא כי התורה מכבה עבירה. והם תפסוהו ליצה"ר ושדוהו בדודא דאברא וחפוהו לפומא. כי היכי דתקיים בנין הקודש:

ואתא תורא ושתה למיא. דא הוא מלכות יון הרשעה שגזר גזרות רעות על ישראל ושמדות שלא ימולו בניהם ולא ילמדו תורה וגזר עליהם שיכתובו על קרן שור אין לכם חלק באלקי ישראל זהו הגדול שבכולם לכך יכונה מלכות יון בשם תורא דשתא למים שהרג כמה וכמה תלמידי חכמים:

ואתא שוחט ושחט לתורא אלו בני חשמנאי' שהיו כהנים שוחטי קרבנות במקדש ועשו טבח רב בשונאיהם ולא נתעלפו בגבורת' יהודא מכבי ואחיו והם בטלו מלכו' יון:

ואתא מ"ה ושחט לשוחט. דא הוא ס"ם שר מלכו' אדום גלות הרביעי דע"י נחרב הבית ונשרף ע"י הורקנוס מבפני' ואריסטובלוס מבחוץ כמו שהאריך ביוסיפין ומשם ואילך בטלה המלוכה וממשלה מישראל עד כי יבא קץ הגאולה:

ואתא הקב"ה ושחט למ"ה. הענין להבין היאך שייך ברוחניי שחיטה. וכתבו כי מ"ה הוא מלאך קדוש רק עושה שליחתו. ולעתיד יחלק הקב"ה שמו סמא"ל ס"ם מצד אחד אל מצד שני ונשא' קדוש והנה ס"ם הוא הראש משמו וזש"ה ראש פתנים אכזר ולעתיד

ע"י שנפסק הראש יבטל המיתה מישראל ולזה רמזו פסוק רישי' ואז ולא ימות וריחוק וחילוק שמו זהו שחיטתו. ובהיפוך לגבי השם נורא כי יד על כס יה שלא יהי' השם שלם עד לאחר מחיי' עמלק שהוא שר שלו אז יהי' השם שלם וסימנך אמלאה החריבה אם מלאה זו חריבה זו ודי בזו. ולזה נזכה במהרה בימינו. ואז נזמר על פדות נפשינו אמן:

חד גדי' חד גדי' נרא' לפרש כי לשון זוזי מצינו לשון זוג כדאי' בעירובין דף ל"ז ע"א זיזי זוזי קתני. ופרשי זוגי זוגי. דזבין אבא דהוא יעקב אבינו שלקח ב' זוגית לאה וזלפה. רחל ובלהה ומהן הוליד י"ב שבטים דהוא חד גמט' י"ב גדי' אלו ישראל שמכונים בשם גדי כדכתיב ורעי גדותיך. ואמר כפל לשון דבין בני אמהות ובין בני שפחות כולן חד גדי' נקראו כי אב אחד לכולנו שהשכיר עצמו ללבן ושכירות ליומא ממכר הוא בעבור בנותיו וכן כתיב ותען רחל ולאה ותאמרנה לו וכו' הלא נכריות נחשבנו לו כי מכרנו ר"ל בשכר הפעולה. ומזכיר מתחילה לבן כמו שאמר הפייט הפחדת ארמי באמש לילה דהוא ליל שימורים:

ואתא שונרא ואכל' לגדי' זהו פרעה שדומה לחתול ששכח מה שעשו לו יוסף הצדיק ורצה לאבד אומה ישראלית וה' הצילם מחרב פרעה. ולכך שונרא גמט' ז"ה מל"ך פרע"ה ועבדי"ו. וה' הוציאם בליל שמורים:

ואתא כלבא ונשך לשונרא. האי ונשך לשון דבוקו' זה בזה כמו שתי ככרות נושכות זה בזה ורומז לעמלק שבא מיד לאחר שיצאו ממצרים והעיז פניו והכלב הוא עז שבחיות. וקליפה זו גדולה ממשלת עמלק. וראי' כלב מלא כזה כ"ף למ"ד בי"ת גמט' תקפו. כמנין קליפ"ה א"ף מעמל"ק ולכך כתב רש"י בחומש גבי ויבא עמלק שהוא דומה לכלב. וכתיב (ישעיהו נ"ו:י"א) והכלבים עזי נפש גמט' כ"ח דומ"ה לזר"ע עמל"ק. וגם נשך ר"ת נחש שור כלב אלו קליפות הס"ם ואדום וכמו שאכתוב בסמוך:

אתא חוטרא והכה לכלבא. כמו שנאמר גבי יהושע שאמר לו משה בחר לנו אנשים צא והלחם בעמלק מחר אנכי נצב על ראש הגבעה ומטה האלקים בידי והרים ידו במטה ובזה החליש עמלק:

ואתא נורא ושרף לחוטרא. זהו מעשה עגל כדכתיב ואשלכיהו באש ויצא עגל הזה ואש זה הי' ח"ו גורם כלי' לשונאי ישראל לולא משה רבינו עמד בפרץ לפני הש"י כדכתיב ויחל משה:

ואתא מיא וכבה לנורא כדכתיב ויקח את העגל וכו' ויטחן עד אשר דק ויזר על פני המים וישק את בני ישראל. דנתכוין לבודקן כסוטות ובזה נכבה עשן חרון אף של מידת הדין ונתקבל תפילת משה ואמר הקב"ה סלחתי כדבריך:

ואתא תורא ושתה למיא. כי עדיין לא טהרנו לגמרי מעון עגל עד סוף גלות רביעי ומלחמת גוג מגוג כדכתיב וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם. ופרשי ואין פרענו' בא על ישראל שאין בה קצת מפרעון עון העגל. ותורא הוא מלכות רביעי ואית' בעמק המלך (הובא בי"ר פ' כי תשא ד"א דף ק"ו ע"ג) עשו ישראל העגל בכח שור קליפה של עשו עם ד' אבות נזיקין שלו ובהיפוכו לענה ורו"ש הוא שור ורוש פתנים אכזר שהוא השור שהוא סמא"ל ע"ש שהאריך ולכן הפיוט ביום א' דר"ה כתב שמלכו' רביעי דומים לשורים ע"ש ועיקר הצרה יהי' במלחמת גוג מגוג. ורמז לזה תורא גמט' ד"א הו"א במלחמ"ת גו"ג מגו"ג. ואז יתגבר הצרה מחמת עון העגל וישלוט עמלק ושרו באשר שהוא סוף פרענות העגל. וה' יצילנו מידם:

ואתא השוחט ושחט לתורא. הנה בכאן קאמר השוחט בהי הידיעה. ומאן הוא זהו משיח בן יוסף. ור"ת של השוחט "הוא "שמאסף "ומקבץ "חסידים "טהורים ויעשה מלחמה עם גוג מגוג וחילו ויהמם מפניו ולכן השוחט ושחט גמט' תרנ"א. כמספר "משיח "בן "יוסף המ"ם. ונח"ש גמט' משיח:

ואתא מלאך המות ושחט לשוחט. כלו' במלחמה זו יהרג משיח בן יוסף ובזה יכופר עון העגל לגמרי ולא יהי' לישראל שום שמץ מזה החטא והוא מחולל מפשעינו מדוכא מעוונותינו מוסר שלומינו עליו ובחבורתו נרפא לנו כמו שניבא ישעי' (סי' נ"ג) וראיתי שמשיח בן יוסף הוא מגזע ירבעם מבני בניו של אביהו. לכך נגזר שיהרג בעון העגלים ודי בזה כאן. ולזה בא ההספד הכתוב בזכרי':

ואתא הקב"ה ושחט למלאך המות. וכמ"ש רש"י בישעי' (סי' ס"ג) פורה דרכתי לבדי כי הוא בעצמו יהרג שר אדו' ויבוא הגאולה. ולהבין לשון שחיטה גבי מלאך המות. נר' לפי מה דאי' בפסחים דף ס"ח ע"א דרמי להו קרא אהדדי כתיב והנער בן מאה שנים ימות. וכתיב בלע ה' מות לנצח. ומשני כאן בישראל וכאן באומות. הנה כל האומות נקראו גוף. אבל ישראל יכונה בשם הראש כי הם ראש לכל האומות ויזכו לד' חושים בסודות התורה. אבל האומות הם רק חוש המישוש כי הם לעתיד לעשות לנו מלאכתינו בידיהם וכיון שכן זהו הכוונה של שחיטת מלאך המות ר"ל שעד עכשיו הי' לו רשות להמית לכל הנולדים מבני אדם. אבל לעתיד לא יהי' מיתה רק לאומות ולא לישראל והוי כאלו נשחט בצוואר להבדיל בין הגוף להראש. ומקובלים כתבו וכ"ה בתקונים זוהר דשחיטת יצה"ר הוא מלאך המות יהי' בי"ד ניסן וכ"כ בס' מעשה רקח ועיקר אכילתו ושעשוע יהי' בליל שמורים וכן יסד הפייט שתי אלה רגע תביא לעוצית בפסח. ולכך מזמרי' זה השיר בליל שמורים. וה' יזכינו לעלות לעיר הגבורים אמן: